
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 130

ACTUAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL RELATIONS

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин»
індексується в міжнародній наукометричній базі
Index Copernicus з 2015 року

КИЇВ – 2017

Актуальні проблеми міжнародних відносин : Збірник наукових праць.
Випуск 130.

К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Інститут міжнародних відносин, 2017. – 128 с.

У Збірнику розглянуто актуальні питання розвитку сучасних міжнародних відносин, міжнародного права та міжнародних економічних відносин.
Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія

Головний редактор: Копійка В. В., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1-ий заступник головного редактора (науковий редактор): Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

2-ий заступник головного редактора: Хмара М. П., кандидат економічних наук, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Відповідальний редактор: Макеєнко Л. Ф., Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Члени редакційної колегії

Арнольд Райнер, доктор юридичних наук, професор, Регенсбурзький університет (м. Регенсбург, Федеративна Республіка Німеччина).

Балюк Валенти, доктор політичних наук, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Республіка Польща).

Вергун В. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Губерський Л. В., доктор філософських наук, академік НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Дайнеко В. В., кандидат філологічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Довгерт А. С., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кисіль В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Коппель О. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крижанівський В. П., доктор історичних наук, професор.

Крушинський В. Ю., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кремона Маріз, доктор юридичних наук, професор, Європейський академічний інститут (м. Флоренція, Італійська Республіка).

Лещенко Лариса, доктор політичних наук, професор, Вроцлавський університет (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Манжола В. А., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матвієнко В. М., доктор історичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Муравйов В. І., доктор юридичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Перепелиця Г. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Пирожков С. І., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
Пузанов І. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рижков М. М., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Рогач О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Сіскос Євангелос, доктор економічних наук, професор, Державний технологічний навчальний інститут (м. Касторія, Грецька Республіка).
Скороход Ю. С., доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Філіпенко А. С., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Фурса С. А., доктор юридичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України.
Циганов С. А., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Шляхта Богдан, доктор політичних наук, професор, Ягеллонський університет (м. Краків, Республіка Польща).
Шнирков О. І., доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Адреса редакційної колегії:

04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин.
тел. 044-483-11-25.

Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин» заснований у 1996 році. Засновник: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України в галузі політичних, юридичних і економічних наук.

Наказ Міністерства освіти і науки України № 241 від 09. 03. 2016 р.

Науковий часопис «Актуальні проблеми міжнародних відносин» індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus з 2015 року.

Електронну версію видання розміщено на сайті «Актуальні проблеми міжнародних відносин» за адресою <http://journals.iir.kiev.ua> і передано до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на депозитарне зберігання та представлення на порталі наукової періодики: <http://www.nbuv.gov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за добір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних, коректність перекладу на іноземну мову та інших відомостей.

Всі права застережені. All right reserved. При цитуванні обов'язкове посилання на Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин».

© Інститут міжнародних відносин. 2017.

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК: 327:061.1ЄС

GOALS AND PRINCIPLES IN PARTNERSHIP RELATIONS BETWEEN THE EU AND THE AFRICAN UNION

ЦІЛІ ТА ПРИНЦИПИ ПАРТНЕРСТВА У ВІДНОСИНАХ МІЖ ЄС ТА АФРИКАНСЬКИМ СОЮЗОМ

ЦЕЛИ И ПРИНЦИПЫ ПАРТНЕРСТВА В ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ ЕС И АФРИКАНСКИМ СОЮЗОМ

Tolstov S. V.

PhD in History, Associate-professor, Head of the Department of Transatlantic Studies at the Institute of World History, National Academy of Sciences of Ukraine. E-mail: conf_iweir@ukr.net

Толстов С. В.

Кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу трансатлантичних досліджень Державної установи «Інститут всевітньої історії НАН України». Електронна пошта: conf_iweir@ukr.net

Толстов С. В.

Кандидат исторических наук, доцент, заведующий отделом трансатлантических исследований Государственного учреждения «Институт всемирной истории НАН Украины». Электронная почта: conf_iweir@ukr.net

Abstract. *The African continent has traditionally been considered as Europe's 'backyard'. The Africa – EU partnership framework was established at the Africa – EU Summit in Cairo in 2000. In 2005 the European Commission issued a renovated EU Strategy for Africa aimed to establish a Euro-African pact to accelerate Africa's development. Since then a considerable change has taken place on both continents, which challenge the way Africa and Europe perceive each other. On 29th June 2016 the African Union Commission and the EU signed the third phase of the African Union Support Programme.*

The goals of the EU – AU strategic partnership relations envisage a wide range of priorities in different areas including enhanced political dialogue, development assistance, joint management and joint responsibility, security cooperation, regulation of migrations, promotion of trans-regional projects etc. The joint EU – AU documents strengthen upon bilateral cooperation in addressing global issues, distributing burdens, mutual accountability, solidarity and mutual trust, equality and justice, respect for international law and agreements, gender equality and non-discrimination. However the actual results of interaction in such priority areas as peace and security, democracy, good governance and human rights, sustainable and inclusive development, economic growth, human development and continental integration remain rather low. Thus the European political experts often speculate on the ineffectiveness of the EU's concept of normative power and external governance attempts in relation to the African states.

Key words: *European Union, African Union, strategic partnership, trade, normative power, Joint Africa – EU Strategy.*

Анотація. У минулому Африканський континент традиційно вважався «заднім двором» європейських колоніальних імперій. Згодом механізм партнерства Африка – ЄС був закладений на саміті Африка – ЄС в Каїрі в 2000 р. У 2005 р. Європейська Комісія опублікувала оновлену стратегію ЄС щодо Африки, спрямовану на створення євро-африканської пакту для прискорення розвитку Африки. З того часу на обох континентах відбулися значні зміни, які зумовили перегляд підходів у взаєминах між ЄС і Африканським Союзом. 29 червня 2016 р. Комісія Африканського Союзу та ЄС підписали третій етап «Програми підтримки Африканського Союзу».

Цілі відносин стратегічного партнерства між ЄС і Африканським Союзом передбачають широке коло пріоритетів у різних галузях, у т. ч. активізацію політичного діалогу, допомогу в цілях розвитку, спільне управління і спільну відповідальність, співпрацю в сфері безпеки, регулювання міграцій, сприяння трансрегіональним проектам і т. п. Спільні документи ЄС і АС орієнтовані на зміцнення двостороннього співробітництва у вирішенні глобальних проблем, розподіл витрат, взаємну підзвітність, солідарність і взаємну довіру, рівність і справедливість, повагу до міжнародного права і угод, гендерну рівність та недискримінацію. Однак фактичні результати взаємодії в таких пріоритетних галузях, як забезпечення миру і безпеки, сприяння демократії, добре управління, права людини, сталий і всебічний розвиток, економічне зростання, розвиток людського потенціалу та континентальна інтеграція залишаються досить низькими. У зв'язку з цим європейські політичні експерти відзначають низьку ефективність концепції «нормативної влади» ЄС і спроб застосування елементів зовнішнього управління щодо африканських держав.

Ключові слова: Європейський Союз, Африканський Союз, стратегічне партнерство, торгівля, нормативне вплив, Спільна стратегія Африка – ЄС.

Аннотация. В прошлом Африканский континент традиционно считался «задним двором» европейских колониальных империй. Механизм партнерства Африка-ЕС был заложен на саммите Африка – ЕС в Каире в 2000 г. В 2005 г. Европейская Комиссия опубликовала обновленную стратегию ЕС в отношении Африки, направленную на создание евро-африканского пакта для ускорения развития Африки. С тех пор на обоих континентах произошли значительные изменения, которые обусловили значительные изменения во взаимоотношениях между ЕС и Африканским Союзом. 29 июня 2016 г. Комиссия Африканского Союза и ЕС подписали третий этап «Программы поддержки Африканского Союза».

Цели отношений стратегического партнерства между ЕС и Африканским Союзом предусматривают широкий круг приоритетов в различных областях, в том числе активизацию политического диалога, помощь в целях развития, совместное управление и совместную ответственность, сотрудничество в сфере безопасности, регулирование миграций, содействие трансрегиональным проектам и т. д. Совместные документы ЕС и АС ориентированы на укрепление двустороннего сотрудничества в решении глобальных проблем, распределение расходов, взаимную подотчетность, солидарность и взаимное доверие, равенство и справедливость, уважение международного права и соглашений, гендерное равенство и недискриминацию. Однако фактические результаты взаимодействия в таких приоритетных областях, как обеспечение мира и безопасности, содействие демократии, хорошее управление, права человека, устойчивое и всестороннее развитие, экономический рост, развитие человеческого потенциала и континентальная интеграция остаются достаточно низкими. В связи с этим европейские политические эксперты отмечают низкую эффективность концепции «нормативной власти» ЕС и попыток применения элементов внешнего управления в отношении африканских государств.

Ключевые слова: *Европейский Союз, Африканский Союз, стратегическое партнерство, торговля, нормативное влияние, Совместная стратегия Африка – ЕС.*

Modes of EU partnerships. In its external activities the European Union widely uses such a tool as strategic partnership relations with the leading countries and multilateral organizations. Development of strategic partnerships was envisaged by the *European Security Strategy*, adopted in 2003. Among the objectives and guidelines this document mentioned the EU's strategic partnership with the US and Russia and anticipated the establishment of such formats of cooperation with Japan, China, Canada, India and several other countries and integration communities that share goals and values of the EU and are ready to act in their support.

At first, the strategic partnership format envisaged modernization of relations with a variety of important actors which previously were based on cooperation agreements between these countries and the European Community. The 2008 review of 'European Security Strategy' suggested that bilateralism is compatible with multilateralism. The document clarified that strategic partnership was developed specifically in the pursuit of effective multilateral objective, and parallel to (inter-)regionalism. It has defined Brazil and South African Republic as the EU strategic partners and declared the importance to develop relations of the EU with the countries of Latin America, Africa, ASEAN, SAARC and Central Asia.

The latest EU documents mentioned 10 countries (Brazil, Canada, China, India, Mexico, Japan, South Korea, Russia, South Africa and the United States) as the strategic partners together with the African Union, the Community of Latin American and Caribbean States (in Spanish: Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños, CELAC) and NATO. The institutional forms of strategic partnership relations between the EU and Russia were suspended in spring 2014.

The EU has traditionally paid close attention to relations with Africa. Some EU countries, especially France and Britain, retain their own infrastructure of bilateral relations with the most of their former colonies. However, along with bilateral formats of relations, the multilateral dialogue between the EU and Africa is considered to be one of the leading directions of the common foreign policy of the EU as an international actor. At present the main organizational format of relations is the multilateral interinstitutional dialogue of the EU with the African Union (AU).

The most of contemporary research on the EU – African relations explore a comparative analysis of traditional interests and normative power elements in the external policies of the European Union. Different versions of this approach are noticeable in the books and papers by M. Brosig (*Brosig*, 2011), M. Farrell (*Farrell*, 2005), J. Orbie (*Orbie*, 2009), S. Scheipers & D. Sicurelli (*Scheipers and Sicurelli*, 2008; *Sicurelli*, 2013), U. Staeger (*Staeger*, 2016) and other European scholars.

Another significant dimension of research interests is related with the development policy and the EU's external action (*Farrell*, 2010; *Olsen*, 2013; *Orbie and Carbone*, 2016; *Smith*, 2013).

Specific reflections of the EU's trade policy and growing competition between the EU and China have also become a constant matter of analysis by the political scientists in the EU member states and the U.S. (*Damro*, 2012; *Graulds and Stahl*, 2010; *Meunier and Nicolaidis*, 2006; *Sbragia*, 2010; *Stahl*, 2011).

This article focuses on the tasks, principles and contents of strategic partnership relations established between the EU and the African Union.

Key research ideas. The process of implementation of the EU's foreign policy organizationally divides the African countries into two macro-regional groups – the Sub-Saharan and South Mediterranean. Comparatively more attention is paid to the Mediterranean countries. The

countries of Southern Mediterranean which are considered to be the EU's neighbours are covered by the European Neighbourhood Policy programs with a separate budget.

The European institutions interact through different forms of dialogue with the African countries, e.g. (1) relations within the partnership agreement between the African, Caribbean and Pacific (ACP) Group of States and the European Community and its Member States (*the Cotonou Agreement*, concluded for the period of up to 2020); (2) intercontinental multilateral interaction in the form of partnership between the EU and the AU, which is designated as strategic; (3) bilateral cooperation under the Agreement on Development and Cooperation between the Republic of South Africa and the European Community and its Member States.

Since 2000 the EU launched a practice of holding joint summits with the African countries, which have been held on a regular basis since 2007. The EU recognised the African Union as an important institutional partner and a 'natural counterpart' for continental issues. The recognition of the AU's institutional role should facilitate the implementation of common EU strategy in relations with the African states. The EU governing institutions laid expectations on the AU's coordinating function in the implementation of joint programs, including the allocation and the use of funds. In order to ensure direct contacts the EU opened its representation at the AU headquarters in Addis Ababa and expressed its consent to "support the strengthening of the institutional ability of the AU to interact with the EU and other international partners" (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 22).

The European governing institutions use different political tools in relations with the developing countries. The *Cotonou Agreement* (2000) with 79 ACP states is considered to be the most general format. This dimension of EU foreign activities is funded by the European Development Fund (EDF), which is intergovernmental in nature and remains outside the EU budget, despite the fact that most of its resources are managed by the European Commission.

Meanwhile, the European institutions formulate and adopt special regional strategies. As far as Africa is concerned, the *Joint Africa – EU Strategy* (JAES) signed in Lisbon in December 2007 serves as a regional political instrument between the EU, the African Union and its 54 member states. The objectives of *the Joint Africa – EU Strategy* interpret the task of relations in a broader sense than cooperation with a view to promote development. JAES claims that intercontinental partnership "will be based on the Euro-African consensus on values, common interests and common strategic objectives. This partnership should strive to bridge the gap in the levels of development between Africa and Europe by strengthening economic cooperation and promoting sustainable development on both continents, living side by side in peace, security, prosperity, solidarity and human dignity" (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 2).

The "enhanced political dialogue, joint management and joint responsibility" should be used as the main instruments of partnership. They should ensure bilateral collaboration and cooperation in addressing global issues, distributing burdens (expenses), mutual accountability, solidarity and mutual trust, equality and justice, overall safety and security of the person, respect for international law and agreements, gender equality and non-discrimination and, not at the least, the focus on the long-term approach (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 2).

The joint EU – AU documents declared intentions to step up relations in such areas such as trade, regulation of global issues including migrations and climate changes, promotion of African countries in finding "trans-regional and continental responses" to today's important problems and tasks. The most important topics of the bilateral dialogue include peace and security. In addition, there is a growing attention to the socio-economic aspects. It includes the creation of jobs in the legal sector of the African economies and the development of partnerships, oriented on people's interests, including ensuring a wider participation of African and European citizens in it.

The Joint Africa – EU Strategy outlined four strategic priorities that reveal the goals of partnership. They include:

a) “Peace and Security”, which envisage strengthening peace and security architecture of the African continent. Under this service line since 2004 the EU has allocated more than € 1.1 billion to the African Peace Facility. This funding provides financial assistance to various peace-keeping operations in Africa, including the African Union mission in Somalia (AMISOM) and the African-Led International Support Mission in Mali (AFISMA), launched in the first half of 2013 (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 5-7).

b) “Democratic Governance and Human Rights.” The AU– EU dialogue on these issues began in 2008 within a separate platform. Up to early 2014 the EU and the AU held 10 rounds of dialogue on human rights dealing with peace and security, position of women and children in conflicts, election observations, execution of death penalty, rights of migrants, business law, human rights and fight against impunity (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 8-10).

c) “Trade and Regional Integration”. This dimension touches upon the dialogue between the EU and the AU on the issues of regional economic integration. Under this area the EU renders assistance through its EU – Africa Infrastructure Trust Fund. The EU-Africa Infrastructure Partnership has to promote interconnectivity of African infrastructure at all levels. Cooperation between the EU-Africa Infrastructure Trust Fund and the Pan-African Infrastructure Development Fund was initiated to support interconnectivity across the continent and its different regions and tackle the issue of delivery of infrastructure services (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 10-12, 18).

d) “Key Development Issues” envisage the achievement of sustainable economic growth and equitable social development according to the African regional priorities formulated at the summits and conferences on the implementation of the UN Millennium Development Goals (‘MDGs’). They relate to reducing poverty and hunger, universal primary education, providing the population with clean drinking water, increasing life expectancy etc. However, despite some progress the envisaged goals were not achieved until their review in 2015 – 2016 (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 13-21).

Most of economic issues (except trade and integration) and all the issues of socio-economic and humanitarian character are attributed to the dimension of “Key Development Issues.” They contain a number of thematic blocks such as development cooperation, human and social development, gender equality, environmental sustainability and climate change, migration and development, agriculture and food security, infrastructure, water supply and sanitation, energy, development of knowledge-based societies, cultural cooperation and development of communication.

A separate unit “Energy” is dedicated to the access to energy resources and its sustainable management. It envisages improved access to services providing a reliable, secure, affordable and sustainable energy for consumers on both continents. In 2010 the first high-level meeting on this occasion determined the political objectives for the period until 2020, including the supply of 100 million consumers in Africa with modern sustainable energy.

Environmental cooperation should be based on common agenda on climate change, desertification and political support for the initiatives supporting environmental policy in Africa.

In relations with the AU the European institutions regard the issues of “Migration, mobility and employment” as one of their top priorities. The European executive bodies agreed to support the African Institute for remittances, which should promote African public and private subjects in using more effective remittances as an important means of promoting development. This type of partnership also envisages supporting ‘Nyerere program’ which promotes the development of human resources in Africa by providing academic mobility.

The “Science, Information society and Space” dimension determines the EU – pan-African political dialogue on science, technology and innovation. Activities in this direction stated in 2011. The European Commission launched support for programs of research grants to the African Union and opened access for African researchers to the EU 7th *Framework Programme for Research and Technological Development* (FP7).

Touching the issues of human and social development the partners promised to turn attention at the problems of employment and social protection in particular, the shortage of employment opportunities, promotion of decent work in Africa with priority being given to creating productive jobs in the formal (i.e. legal) economy, improving poor living and working conditions in line with the UN decent work agenda and integrating the informal economy into the formal one. The AU and the EU intended to develop “technology of employment” and to adapt infrastructure to the creation of jobs for both skilled and unskilled Africans. It was promised to promote investment in the private sector, taking into account, in particular, the employment of youth and women in the service sector (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 14).

The AU and the EU recognized the necessity to improve communications at the level of institutions, non-governmental organizations and citizens and more effectively promote social and cultural values of the European and African nations. In this regard, the AU and the EU expressed their intention to promote more accurate images of each other, and fight negative stereotypes, xenophobia and racism. This should be achieved through enhanced exchanges and contacts of non-state actors, including trade unions, professional associations, the private sector, media, schools, universities, research and cultural institutions, and sport clubs and associations, including through support for twinning arrangements between civil society organizations (*A Joint Africa – EU Strategy*, 2007: 20-21; *Ramet*, 2016).

The general management and coordination of partnerships within the main thematic dimensions is determined by the three-year plans, which have been implemented since 2008, as well as through the joint solutions adopted by summits and annual joint meetings of the European Commission and the African Union Commission.

According to the OECD data, the African countries are the recipients of more than a half of the volume of EU international aid. The main bulk of funds for international development are being transferred through the European Development Fund, tied to the Cotonou Agreement with the ACP states. The tenth budget of the Fund (2008 – 2013) which is formed separately from the common EU budget amounted to €22.7 billion. In June 2013 the joint ACP – EU Council of Ministers agreed upon a financial package for 2014 – 2020 with the amount of €31.5 billion. The most of these funds will be supplied through the eleventh budget of the European Development Fund which accounts for €29.1 billion. It includes €24.3 billion for national and regional programs, €3.6 billion for intra-ACP cooperation and €1.1 billion for the ACP Investment Facility, run by the European Investment Bank (*Ramet*, 2016).

Since December 2011 the implementation of JAES was supported by the Development Cooperation Instrument (DCI). The DCI budget for 2014 – 2020 allocates €845 million to the Pan-African Programme (PANAF), which was created to fund the JAES and continental and transcontinental activities. Unlike the European Development Fund (EDF), the financing of the Development Cooperation Instrument is carried out from the EU regular seven-year budget. Other financial instruments which cover Africa include the European Neighbourhood Instrument for North Africa, DCI thematic instruments (Global Public Goods and Challenges and Civil Society and Local Authorities), and the European Instrument for Democracy and Human Rights (EIDHR).

In 2004 the European Commission set up the African Peace Facility as a special fund for the financing of conflict prevention, management and resolution activities in Africa. The EU is the

main donor of the budget of AU's peacekeeping operations which is for 90% financed from the external sources. The EU supports African Standby Force and promotes the improvement of their training. French and African peacekeeping units perform their functions in Mali and the Central African Republic.

The fourth EU-Africa summit (Brussels, 2 – 3 April 2014) adopted a political declaration by heads of state and government and a results-oriented roadmap for 2014 – 2017. The roadmap refocused the initial eight thematic partnerships around five priority areas: (i) peace and security; (ii) democracy, good governance and human rights; (iii) human development; (iv) sustainable and inclusive development and growth and continental integration; (v) global and emerging issues. In this new cooperation framework, science, technology and innovation were recognised as a cross-cutting issue, in view of their contribution to the attainment of all other socio-economic development objectives.

In addition to the joint political declaration the summit adopted a separate declaration on migration and mobility, which contains a detailed action plan to combat illegal immigration and human trafficking. Among the main tasks the declaration mentioned the intention to improve the international protection of migrants, promote better organization of legal migration and pay more attention to the interconnection between migration and development (*EU – Africa Declaration*, 2014). In the context of the migration crisis in the EU in 2014 – 2015 this topic became a dominant issue in the EU – Africa relations.

The EU foreign policy agenda considers migration issues as the first priority issue, especially with the North African countries and Turkey. The countries of North Africa act both as a source and one of the main routes of transit of illegal migrants and refugees. Turkey is mostly considered as a major transit country for the Balkan route of illegal immigration to the EU. However, the immigrants from Sub-Saharan Africa comprise a significant part of illegal and economic migrants to the EU.

The European institutions consider their main task in the regulation of migration countering the penetration of illegal or irregular migrants and preventing mass migration waves caused by social problems, climate and natural disasters and armed conflicts. The European institutions declared that the regulation of migration and prevention of mass immigration flows would be correlated with the rendering foreign assistance to the African states. Nevertheless, the general results of the efforts of the European Commission and the European External Action Service in this area look apparently abortive.

In economic relations with the Sub-Saharan countries the European Commission focuses on signing new economic partnership agreements. The Cotonou agreement between the EU and 79 ACP states is considered to be the basis for negotiations. It envisages a phased transition to the new trade regime in order to create a system based on the principles of reciprocity instead of unilateral trade preferences which contradict the WTO rules.

Negotiations on the new economic partnership agreements with the countries of the Economic Community of West African States (ECOWAS) and four countries of South African Development Community (SADC) have already been completed. The signing of the agreement between the EU and Botswana, Lesotho, Swaziland and Mozambique took place on June 10, 2016. Interim economic agreements of a new type were also concluded with some other states (*Bierbrauer*, 2016).

The EU relations with South Africa, Nigeria, Côte d'Ivoire, Cameroon, Morocco and Tunisia are considered to be the most successful. EU relations with South Africa, a SADC member, are based on a separate basis. According to the Agreement on trade, development and cooperation (1999) the EU and South Africa abolished 95% and 85% of customs tariffs respectively.

In 2014 Africa accounted for around 9% of both the imports to the EU-28 and the exports from the EU-28. This was far below Asia, which stood for 43% of the imports value to the EU-28 and about a third of the exports value. Northern America only accounted for 14% of the imports to the EU-28 but was the destination for 21% of the exports. In 2013 and 2014 the value of EU-28 imports from Africa decreased. It fell by 11% in 2013 and by another 8% from 2013 to 2014, reaching a lower value in 2014 than prior to the economic crisis (*The European Union and the African Union*, 2015: 18).

Conclusions. Recent trends in the EU relations with the African states reveal a number of significant features and contradictions:

- The EU recognized the AU as a leading partner in the intercontinental dialogue on key issues, including the political dialogue, promotion of development, democratic control, transit of migration, the maintenance of peace and security etc. By the scope of problems and the number of interactive formats EU-AU strategic partnership is a unique example in the world practice.
- The EU initiated a revision of trade relations with the African countries. This process includes negotiations, signing and application of the new economic partnership agreements with African subregional organizations or separate countries. These new agreements should be based on the WTO principles. Although the EU intends to preserve some trade preferences for the 49 poorest African countries, including quota-free and duty-free access of their products to the European market.
- The EU remains the main external sponsor of African countries, financing programs for development promotion and trying to correlate their socio-economic development. However, attempts to link the distribution of economic aid with migration control have not yet produce sufficient positive results. The most of African governments are still unable either to ensure the rapid growth of living standards, or to prevent the leakage of immigrants along the main transit routes to the EU.
- A nominal list of forms of political coordination in the African Union accedes the other regional political and economic communities, including the ASEAN, the Arab League, Mercosur, the Organization of American States, and South Asian Association for Regional Cooperation. However, except for peacekeeping operations, which prevent the spread of conflicts, the effectiveness of AU institutions in the most of areas remains low, thus limiting prospects for effective cooperation with the EU.
- Differences in the economic interests of external players, including the USA, the EU and China lead to a competition of impacts that affect the exacerbation of political struggle and cause violent change of power in some countries.

References

1. A Joint Africa – EU Strategy (2007). Brussels, Council of the European Union. 16344/07 (Presse 291). Available at: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/press-data/en/er/97496.pdf.
2. Bierbrauer, E. (2016). Trade regimes applicable to developing countries. Fact Sheets on the European Union. Available at: http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.2.3.html.
3. Brosig, M. (2011). The Emerging Peace and Security Regime in Africa: The Role of the EU. *European Foreign Affairs Review*, 16 (1), pp. 107-122.
4. Damro, Ch. (2012). Market power Europe. *Journal of European Public Policy*, 19 (5), P. 682-699.

5. EU – Africa Declaration on migration and mobility (2014). Fourth EU – Africa Summit. 2 – 3 April 2014, Brussels. Available at: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2014/04/pdf/fourth-eu-africa-summit-eu-africa-declaration-on-migration-and-mobility>.
6. Farrell, M. (2005). A Triumph of Realism over Idealism? Cooperation Between the European Union and Africa. *Journal of European Integration*, 27 (3), P. 263-283.
7. Farrell, M. (2010). Bridging the gap between EU, Mediterranean and Africa relations: Partnership, governance and (re)-evolving relations. *L'Europe en Formation*, (356), P. 169-191.
8. Grauls, S. and Stahl A. (2010). European development policy towards sub-Saharan Africa: Challenges of the growing Chinese presence. *Émulations*, (7) [online]. Available at: <http://www.revue-emulations.net/archives/n7/grauls>.
9. Meunier, S. and Nicolaïdis, K. (2006). The European Union as a conflicted trade power. *Journal of European Public Policy*, 13 (6), P. 906-925.
10. Olsen, G. R. (2013). The European Union's Africa Policy: The Result of Nordicization or Europeanization? *Journal of European Integration*, 35 (4), P. 409-424.
11. Orbie, J. (2009). Europe's Global Role: External Policies of the European Union. Aldershot: Ashgate.
12. Orbie, J. and Carbone, M. (2016). The Europeanisation of development policy. *European Politics and Society*, 17 (1), P. 1-11.
13. Ramet, V. (2016). Africa. Fact Sheets on the European Union. Available at: http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_6.6.5.html.
14. Sbragia, A. (2010). The EU, the US, and trade policy: competitive interdependence in the management of globalization. *Journal of European Public Policy*, 17 (3), P. 368-382.
15. Scheipers, S. and Sicurelli, D. (2008). Empowering Africa: normative power in EU – Africa relations. *Journal of European Public Policy*, 15 (4), P. 607-623.
16. Sicurelli, D. (2013). The European Union's Africa Policies: Norms, Interests, and Impact. Milton Park, Abingdon: Routledge.
17. Smith, M. (2013). Foreign policy and development in the post-Lisbon European Union. *Cambridge Review of International Affairs*, 26 (3), P. 519-535.
18. Staeger, U. (2016). Africa – EU Relations and Normative Power Europe: A Decolonial Pan-African Critique. *Journal of Common Market Studies*, 54 (4), P. 981-998.
19. Stahl, A. K. (2011). The Impact of China's Rise on the EU's Geopolitical Reach and Interests in Africa. *European Foreign Affairs Review*, 16 (4), P. 427-446.
20. The European Union and the African Union (2015). A statistical portrait. 2015 ed. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

УДК 327.8:351.746.1] (575):341.223.2(477.75)“2014

ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З РОСІЙСЬКОЮ АНЕКСІЄЮ КРИМУ 2014 РОКУ

SECURITY CHALLENGES AND THREATS FOR CENTRAL ASIAN STATES IN LIGHT OF THE RUSSIAN ANNEXATION OF CRIMEA IN 2014

ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В СВЯЗИ С РОССИЙСКОЙ АНЕКСИЕЙ КРЫМА 2014 ГОДА

Мінгазутдінов І.

Кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з науково-педагогічної роботи, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: mingazutdinov@gmail.com

Мінгазутдінова Г.

Історик науково-дослідної частини історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. E-mail: darthzepesh@i.ua

Mingazutdinov I.

Ph.D. (History), Associate Professor, Deputy Dean for Research and Education, Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: mingazutdinov@gmail.com

Mingazutdinova H.

Scolar in History, History Faculty Research Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: darthzepesh@i.ua

Мингазутдинов И.

Кандидат исторических наук, доцент, заместитель директора по научно-педагогической работе, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

E-mail: mingazutdinov@gmail.com

Мингазутдинова Г.

Историк научно-исследовательской части исторического факультета, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. E-mail: darthzepesh@i.ua

Анотація. У статті розглянуто позицію керівництв центральноазійських країн щодо анексії Криму Росією на початку 2014 р., проаналізовано основні виклики та загрози безпеці країнам регіону в рамках агресивної політики РФ. Досліджено основні елементи впливу Росії та Китаю на центральноазійський регіон на початку XXI ст. Традиційними важелями впливу на регіон з боку Росії залишалися військові бази, розташовані в трьох з п'яти країн Центральної Азії, а також фактори поставки зброї для підтримки державних армій та наявність російськомовних меншин в країнах регіону. У свою чергу, Китай здійснював закріплення своїх позицій за рахунок імпорту нафтогазових ресурсів, залучення інвестицій та пропозицій вигідної економічної співпраці. З'ясовано, що події 2014 р. справлятимуть великий вплив на розстановку сил в центральноазійському регіоні. Зокрема, прагнення Росії розширити свій вплив на власну традиційну зону інтересів – пострадянську Центральною Азією – лише підштовхнуло лідерів п'яти країн до глибшої співпраці з основними російськими конкурентами – Китаєм та США, а також до розвитку

співробітництва з Північноатлантичним альянсом. Так, в сфері купівлі природних ресурсів Китай взяв курс на витіснення Росії з центральноазійського ринку, а відносини Центральної Азії зі США та НАТО укріпилися у сфері безпеки.

Ключові слова: *Центральна Азія, Крим, безпека, виклики та загрози, важелі впливу.*

Abstract. *The article examines the position of the governments of Central Asian states upon the Crimea annexation by Russia in 2014. It as well analyses top challenges and threats to the region's security within the framework of Russia's expansive policy. Basic instruments of influence of Russia and China on Central Asia in early XXIst century have been investigated. For Russia, the levers of influence have been represented by military bases located in three out of five countries of the region, as well as weapon transfers to support the states' armies and the Russian-speaking minorities residing in Central Asia. In its turn, China strengthened its positions in the region throughout importing oil and gas resources, raising investments and proposing profitable economic collaboration. It is determined that the events of 2014 shall have notable impact on the balance of powers in the region of Central Asia. In particular, Russia's desire to spread its influence on its traditional sphere of interests, i.e. on Central Asia, resulted in deepening cooperation between Central Asia and basic Russian competitors – China and the USA, as well as in developing Central Asia's collaboration with the North Atlantic Alliance. Thus, China has laid a course for driving Russia out of the Central Asian market of oil and gas, and region's cooperation with the USA and NATO has been enhanced.*

Key words: *Central Asia, Crimea, security, challenges and threats, levers of influence.*

Аннотация. *В статье рассмотрена позиция руководств центральноазиатских стран по поводу аннексии Крыма Россией в начале 2014 г., проанализированы основные вызовы и угрозы безопасности странам региона в рамках агрессивной политики РФ. Исследованы основные элементы влияния России и Китая на центральноазиатский регион в начале XXI в. Традиционными рычагами влияния на регион со стороны России оставались военные базы, расположенные в трех из пяти стран Центральной Азии, а также факторы поставки оружия для поддержания государственных армий и наличие русскоговорящих меньшинств в странах региона. В свою очередь Китай совершал укрепление своих позиций за счет импорта нефтегазовых ресурсов, привлечения инвестиций и предложения выгодного экономического сотрудничества. Установлено, что события 2014 г. будут существенно влиять на расстановку сил в центральноазиатском регионе. В частности, желание России расширить свое влияние на свою традиционную зону интересов – постсоветскую Центральную Азию – только подтолкнули лидеров пяти стран к углубленному сотрудничеству с основными российскими конкурентами – Китаем и США, а также к развитию сотрудничества с Североатлантическим альянсом. Так, в сфере покупки природных ресурсов Китай взял курс на вытеснение России с центральноазиатского рынка, а отношения Центральной Азии со США и НАТО укрепились в сфере безопасности.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, Крым, безопасность, вызовы и угрозы, рычаги влияния.*

Постановка проблеми. Анексія Криму на початку 2014 р. Російською Федерацією кардинальним чином змінила безпековий баланс на всьому пострадянському просторі та критично позначилася на відносинах традиційних партнерів РФ у регіоні, зокрема зі США та Китаєм. Крім того, приєднання півострова ознаменувало собою невідворотний перегляд керівництвами інших пострадянських держав викликів та загроз власній безпеці. Так, діяльність Москви створила потенційну небезпеку державному суверенітетові п'яти країн

пострадянської Центральної Азії, на територіях яких проживають компактні меншини російськомовного населення та в ряді яких знаходяться російські військові бази.

Мета статті – Метою даної статті є виявлення та аналіз ключових загроз безпеці центральноазійських держав з огляду на експансіоністську діяльність Росії на пострадянському просторі, а також розгляд та прогнозування розвитку відносин країн Центральної Азії з Росією, США та Китаєм в рамках безпекової ситуації, що склалася.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему загроз та викликів безпеці країн Центральної Азії після 2014 р. присвячено ряд аналітичних праць. Зокрема, питання посилення співпраці країн регіону зі США та НАТО у своїх розвідках розкрив С. Бланк [4]. Розвідку Ф. Толіпова присвячено майбутньому Організації договору про колективну безпеку на СНД після анексії Криму [13]; особливу увагу дослідник приділив позиції Узбекистану. Деякі аспекти позицій п'яти країн стосовно кримських подій аналізували Г. Кутнадзе [2], А. Рамза [9], П. Стобдан [12], С. Хорак [6]. «Кримську модель» посягання на територіальну цілісність країн Центральної Азії проаналізували С. Блітріх [5] та Дж. Кучера [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Події 2014 р. принциповим чином вплинули на формат тристоронньої конкуренції США, Китаю та Росії на теренах Центральної Азії. Зокрема, зі свого боку, попри доволі обережну риторику керівництва центральноазійських держав відносно захоплення Криму на перших порах [1], у подальшому правлячі кола держав Центральної Азії виявили зменшення довіри до керівництва Росії. Хоча на перший погляд український формат зовнішнього втручання не виглядав небезпечним для інших пострадянських країн на найближчу перспективу, керівництвам держав Центральної Азії одразу ж необхідно було проаналізувати події березня 2014 р. вкрай вдумливо.

Узбекистан із самого початку дотримувався негативної та прямолінійної риторики щодо російської анексії Криму [3]. 25 березня 2014 р. керівництво країни виступило з заявою про підтримку територіальної цілісності України та необхідність дотримання норм міжнародного права. На початку весни 2014 р. інші країни Центральної Азії, а саме Казахстан та Киргизстан, проявили більш двозначну позицію, аби не дратувати Москву, проте в подальшому позиція Казахстану принципово змінилася. Зокрема, у своїй розмові з Б. Обамою 10 травня 2014 р. Н. Назарбаєв підкреслив свою підтримку Україні та висловив необхідність поважати її територіальну цілісність [10]. Верхівки Таджикистану та Туркменістану утримувалися від коментарів. Однак правлячі верхівки всіх п'ятьох країн Центральної Азії, попри розбіжності в офіційних позиціях щодо захоплення Криму, не можуть не усвідомлювати, що агресивна діяльність Москви може бути відтворена і в Центральній Азії. І хоча в 2008 р. правителі Центральної Азії виявляли якщо не підтримку, то хоча б нейтралітет щодо вторгнення Росії до Грузії, у 2014 – 2015 рр. ставлення до подібних втручань суттєво змінилося. Адже очевидним став той факт, що Москва у своїх імперських забаганках не змінилася та здатна застосовувати силу на будь-яких територіях, що їх вона розглядає як свою виключну сферу впливу.

У цілому ж усі пострадянські держави виявили яскраво виражене занепокоєння геополітичними амбіціями Кремля [18]. Звичайно, саме регіон Центральної Азії в даному сенсі є найбільш уразливим, оскільки тут Москва планувала сформувати своєрідну ексклюзивну сферу впливу. Очевидним є той факт, що для Москви Центральна Азія досі виступає в якості території надзвичайної геополітичної ваги, відтак російське керівництво не шкодувало ресурсів для закріплення свого впливу в регіоні. Зважаючи на кримський прецедент, залишається лише розмірковувати про те, як далеко може зайти Москва вже в питанні просування власних інтересів у Центральній Азії та наскільки довго та злагоджено самі країни Центральної Азії опиратимуться геополітичним апетитам Росії.

У самій Центральній Азії досі існує ряд внутрішніх проблем, які можуть ставати на заваді безпековій інтересам країн регіону та зробити їх легкою здобиччю для зовнішнього втручання, в першу чергу, з боку Москви. Так, проблематика внутрішніх водних ресурсів між Узбекистаном, Таджикистаном та Казахстаном неодноразово призводила до дипломатичних проблем. Крім того, регулярно на поверхню внутрішньо регіональних відносин спливає й невирішене питання демаркації у Ферганській долині. Потягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. Москві вдавалося використовувати ці внутрішні протиріччя на свою користь.

Небезпеку становила також і наявність на теренах пострадянської Центральної Азії російського «троянського коня» – військових баз, що у свою чергу могли стати наймовірнішим потужним елементом тиску на ці держави з боку Москви. Так, на території Таджикистану, Казахстану та Киргизстану знаходилася найбільша кількість зарубіжних військових формувань Росії. Важливу роль у військовому контролі Центральної Азії Москвою відігравав стратегічний об'єкт на території Казахстану – космодром Байконур. У Таджикистані, в місті Курган-Тюбе, знаходилася найбільша російська зовнішня база, де квартирувала 201-а моторизована стрілецька дивізія у кількості близько 7000 військових, задача яких полягала в контролі над казахстансько-афганським кордоном [19]. У 2010-х рр. кількість військово-повітряних сил на Кантській авіабазі, що знаходилася неподалік столиці Киргизстану м. Бішкеку, було нарощено, [11] тож в разі розгортання будь-яких етнічних конфліктів внутрішнього порядку російської військової потуги на місцях буде достатньо для повноцінного втручання.

Із закриттям американської військової бази в Манасі всередині літа 2014 р. в Киргизстані на тлі кримської авантюри Москви все частіше лунали сумніви стосовно своєчасності та адекватності виведення американських військових як протизваги росіянам в країні. Маючи перед очима український прецедент, керівництво Киргизстану дійшло висновку, що для гарантії власної безпеки було б кращим рішенням залишити на своїй території бази кількох країн [12].

Росія також залишалася важливим постачальником зброї та військової техніки для підтримки центральноазійських армій (хоча, слід підкреслити, що Москва в даній сфері не була монополістом та мала велику кількість конкурентів в особі Південної Кореї, США, Європи, Туреччини, Ізраїлю та Індії). Зі свого боку, керівництво Узбекистану, як і у випадку з кримською анексією, висловлювало агресивну позицію щодо форсованого втручання Москви у життя Центральної Азії, в першу чергу за рахунок нарощування російської військової присутності в регіоні. Адже, оскільки важливу роль в захопленні Криму відіграло розквартирування в акваторії Чорного моря російського військового флоту, немає жодних гарантій, що аналогічне обґрунтування не буде використане в майбутньому для інтервенції в Центральну Азію.

Порівнюючи севастопольський досвід із власною мапою розквартирування російських військ, верхівки країн Центральної Азії мали змогу чітко визначити плюси та мінуси наявності на території своїх держав військових формувань Росії. Тож великою стала ймовірність того, що в майбутньому військові бази в Центральній Азії може спіткати доля баз в Україні та на Кавказі.

І, звичайно, справжнім каменем спотикання для захисту Центральної Азії від зовнішнього втручання з боку Москви полягала в наявності на території регіону основного козиря, що його використовувала Росія для обґрунтування загарбницької практики на території Криму та Східної України: в усіх країнах Центральної Азії присутня певна кількість російськомовних меншин [8, с. 4; 16]. Тож залишалося лише міркувати про те, коли

Москва захоче вдатися до чергового «захисту російськомовного населення, що зазнає утисків». Загалом на початку 1990-х рр. ХХ ст. на території Центральної Азії мешкало близько 10, 3 млн. етнічних росіян [12]. Хоча протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. з регіону виїхала велика кількість росіян, наляканих зростанням ісламістських тенденцій, суттєвий процент російського населення в Центральній Азії все ще становить достатню загрозу для потенційного «захисту меншин» з боку Москви. Подібним обґрунтуванням свого втручання в справи України та потенційно в справи країн Центральної Азії Росія підняла суперечливий аспект існування колоніальних держав – проблему режиму екстериторіальності, за якого громадяни слабшої країни можуть дістати підтримку сильнішої (в даному випадку – за етнічною ознакою) та послугувати причиною інтервенції сильнішої країни для обстоювання їхніх прав [4].

Найбільші хвилювання цей факт мав викликати у керівництва Казахстану, 23% населення якого склали росіяни, які компактно проживали переважно на півночі країни [15, с. 1]. У цьому відношенні Казахстан чудово підходив під український сценарій. Неодноразово з вуст радикальних націоналістів (зокрема, прихильників світоглядних концепцій О.Дугіна) лунали заклики приєднати, чи то пак «повернути» «одвічні» північно-казахстанські землі до Росії. У 2008 р. в інтерв'ю виданню «Форбс» О. Солженицин також висловив думку про необхідність повернення Росії північного Казахстану, який «є частиною південного Сибіру» та в якому «відбувається притискання росіян в їхньому культурному, національному, діловому та повсякденному житті» [17]. Мета сучасних російських геополітиків у цьому відношенні очевидна – діставши північний Казахстан, Росія наблизилася б до Китаю. Отримавши під свій контроль важливі торгівельні шляхи, що з'єднували його з Центральною Азією.

Більша частина громадян російського походження переважно проживали на півночі та сході Казахстану. У культурно-демографічному плані велику спорідненість з Росією мали передовсім Усть-Каменогорськ (місцеві проросійськи налаштовані націоналісти навіть натякали на створення автономії або навіть на приєднання до Росії [12]), Павлоград та Костанай, а етнічні різноманітності між громадянами Казахстану та Росії по всій довжині кордону двох країн були вельми розмитими та відносними. Тож для вирішення таких проблем керівництво Казахстану ініціювало переселення етнічних казахів на свою територію для запобігання сепаратистським тенденціям. Зокрема, протягом кінця ХХ – початку ХХІ ст. на територію буремного північного Казахстану було переселено близько 3,5 млн. етнічних казахів, що проживали в Афганістані, Узбекистані, Монголії та Китаї. У контексті ж кримської агресії на північ планується переселення ще близько трьохсот тисяч казахів із сусідніх країн [12]. Також для гарантії внутрішньої безпеки та захисту від потенційних етнічних конфліктів Казахстан запровадив кримінальну відповідальність за підтримку сепаратизму.

Уразливим для внутрішніх сепаратистських тенденцій був також Узбекистан із проблемою Каракалпакської автономної республіки та Таджикистан із питанням Горно-Багдашану. Зокрема, відцентровий рух Каракалпакстану міг стати засобом тиску з боку Москви на керівництво Узбекистану, що виявляло відкрито негативне ставлення до загарбницьких дій Росії у 2014 р. та намагалося максимально дистанціюватися від російського впливу й раніше: у 2008 р. Узбекистан покинув лави Євразійського економічного союзу та призупинив членство в Організації договору про колективну безпеку в 2012 р. Тому не дивно, що майже одразу після анексії Криму каракалпакський сепаратистський рух нагадав про себе: 14 березня 2014 року група «Алга Каракалпакстан» («Каракалпакстан, уперед») заявила про бажання приєднатися до Росії [9, с. 134].

Таким чином, Кремль міг застосовувати внутрішні етнічні конфлікти в Центральній Азії для розгойдування внутрішньорегіональної обстановки та для просування політики відновлення свого впливу в радянському форматі.

Кримський прецедент потенційно міг мати й внутрішні наслідки в питанні перерозподілу територій: ґрунтуючись на «етнічних» мотиваціях Москви, самі країни Центральної Азії могли вдатися до перегляду кордонів між собою: згідно з московською логікою, наприклад, Узбекистан міг заявити права на південний Киргизстан. Так, своїми проузбецькими настроями відоме киргизьке місто Ош, на території якого проживає велика узбецька громада та в якому в останні десятиліття відбувалися етнічні антикиргизські виступи. За таким же сценарієм Казахстан мав змогу виставити територіальні претензії до сусідніх Киргизстану та Узбекистану. Таджикистан, у свою чергу, мав ґрунт для заявлення прав на свої історичні центри Бухару та Самарканд, що їх радянське керівництво приєднало до Узбекистану тощо.

Не слід забувати й про той факт, що кримська кампанія Москви була здатна створити внутрішні небезпечні прецеденти для країн Центральної Азії в плані розростання сепаративних настроїв. Для Узбекистану розпливчасті обґрунтування «самовизначення» знову могли сколихнути проблему Ферганської долини. Власне, Президент І. Карімов знову звернувся до даної проблеми в ході четвертого саміту в рамках конференції з інтеграції та укріплення довіри в Азії в Шанхаї 20 – 21 травня 2014 року, відзначивши, що відсутність у сторін конфлікту прагнення до вирішення даної проблеми призведе до ще більшого зростання взаємних звинувачень та затягування процесу розв'язання питання [11].

У рамках наявності та імовірного зростання внутрішньої конфліктної проблематики в Центральній Азії Президент Казахстану Н. Назарбаєв виступив з ініціативою створення Організації безпеки та розвитку в Азії. Така ініціатива могла стати важливим елементом вирішення внутрішньо регіональних проблем та зростання взаємодії між верхівками країн Центральної Азії для вирішення питань, що їх підняли для регіону події 2014 року. Тож якщо Москва в подальшому вдаватиметься до чергових кроків з реставрації Радянського Союзу, країни Центральної Азії матимуть змогу виступити консолідовано та дати гідну відповідь майбутнім геополітичним зазіханням Росії.

У перспективі втрата довіри по осі відносин «Центральна Азія – РФ» може призвести до блокування євразійських програм Росії, за допомогою яких Москва прагне утримувати в орбіті власного впливу азійську частину колишнього СРСР. Крім того, для країн Центральної Азії не було жодної вигоди у формуванні будь-яких об'єднань із країною, що знаходилася в практичній міжнародній ізоляції та потенційно становила загрозу територіальній цілісності будь-якій з центральноазійських держав. Так, після захоплення Криму Президент Казахстану Н. Назарбаєв у своїй риториці виражав все більше сумніву в довірі Москві, а керівництва Туркменістану та Узбекистану проявляли зростаючий скепсис по відношенню до будь-яких ініціатив, покликаних сильніше прив'язати ці держави до Росії. Із анексією Криму Росія втратила й свої позиції як гаранта центральноазійських кордонів, встановлених англо-російським договором у 1895 році [6, с.10]. Тож захоплення Криму пішло на користь Росії виключно в якості підтримки внутрішнього престижу В. Путіна серед населення, натомість у зовнішньополітичному форматі позиції Москви на всьому пострадянському просторі ослабли як ніколи. Правлячі верхівки Центральної Азії чітко усвідомлювали, що В. Путін задався метою відродити Радянський союз, відтак їхній власній незалежності загрожувала небезпека, тож особиста довіра до російського лідера втрачена назавжди. За словами Держсекретаря США Дж. Керрі, анексія Криму «змінити правила гри» докорінно, і ця зміна виключним чином позначиться і вже позначилася на

Центральній Азії [4]. Хоча давні концепції Великої гри, здавалося б, стали частиною історії, насправді боротьба за такі стратегічні території, як Центральна Азія, тривали.

Нарешті, сучасне становище Росії в світі вже негативно відбилося на Центральній Азії як на джерелі великої кількості трудових мігрантів на північ. Втрата робочих місць та зростання расової нетерпимості всередині Росії до робітників з Центральної Азії вже суттєво вплинула на сприйняття Росії як можливого майданчика для покращення власного економічного становища в негативний бік.

Таким чином, еліти країн Центральної Азії, беручи до уваги всю різноманітність викликів та загроз від будь-якої взаємодії з Росією в подальшому шукатимуть шляхів до виходу з-під російського контролю, який наразі приносить лише зростаючу агресію національного та потенційно військового гатунку та скочується до економічної стагнації, що вкрай негативно позначиться на економічних відносинах між Москвою та Центральною Азією [14]. Легше за все пережити переорієнтацію буде Казахстану та Туркменістану, що мали достатню базу для ведення економічних відносин в першу чергу з Китаєм, а також, на відміну від своїх центральноазійських сусідів, раніше не слугували настільки потужним джерелом трудових мігрантів до Росії. У цілому ж прагнення Москви здобути Крим позначилося не лише на внутрішній економічній ситуації, але й вже відштовхнуло своїх традиційних пострадянських партнерів у особі країн Центральної Азії. Більше того, попри небажання Москви бачити США в Центральній Азії в якості активного гравця, анексія Криму лише підштовхнула Вашингтон та Північноатлантичний альянс до співпраці з регіоном [20]. У 2014 році НАТО відкрила в Ташкенті перше Бюро зі зв'язку в Центральній Азії; у травні того ж року до Казахстану та Узбекистану із робочим візитом навідався заступник Держсекретаря В. Бернс. У ході своїх відвідин Казахстану В. Бернс обговорив з казахстанською верхівкою ситуацію в Криму; загалом же цей візит, безумовно, окреслив геополітичні плани США щодо Центральної Азії та заклав основи для найважливіших аспектів співпраці Узбекистану та Казахстану з НАТО та Вашингтоном.

З 2014 р. все більш очевидним стало й закріплення іншого російського конкуренту, Китаю, в Центральній Азії. Крім того, після подій березня 2014 р. китайсько-російське протистояння в Центральній Азії зазнало суттєвих змін. Зокрема, ще відчутнішим стало розширення економічного впливу Китаю на захід, що й створило значно більш відчутну альтернативу російській регіональній стратегії відносно Центральної Азії. Останнім часом зростає й взаємодія країн-контролерів нафтогазових ресурсів Центральної Азії з Пекіном. Оскільки Китай все сильніше закріплювався в регіоні саме на основі взаємодії в нафтогазовому секторі, позиції колишнього галузевого монополіста – Москви, – дедалі слабшали. За останні кілька років Туркменістану, Казахстану та Узбекистану вдалося суттєво диверсифікувати мережу постачання газу до китайських ринків в обхід Росії та дістати бажану транзитну незалежність від Москви (якої, однак, поки що так і не позбулися зав'язані за російський імпорт газу Таджикистан та Киргизстан).

Китай виступає найважливішим економічним партнером країн Центральної Азії та є головним імпортером нафти та газу з Туркменістану та Казахстану. Більше того, енергетичні відносини з Китаєм практично забезпечили Туркменістану захист від активного втручання у внутрішні справи країни з боку Москви: фактор присутності Пекіну в енергетичній сфері Туркменістану із великою кількістю контрактів на мільярди доларів на поставку туркменського газу в Китай фактично зв'язує російському керівництву руки на цьому напрямку зовнішнього тиску [11].

У двосторонніх відносинах із іншим чотирма країнами Центральної Азії Китай також узяв курс на витіснення Росії. Зокрема, інвестиції Китаю до Центральної Азії вже витіс-

нили російські вливання з регіону, відтак переорієнтація країн Центральної Азії з Москви до Пекіну вже інтенсивно відбувається та майже напевно поглибитися й у майбутньому [6, с. 9]. Адже Пекін, на відміну від Москви, радше не обіцяє залучити фінансування до Центральної Азії, а надає його. Китайські підприємці мають великий досвід у залученні фондів до центральноазійських економік та навчилися маневрувати в досить складному місцевому інвестиційному кліматі.

Важливим було й прагнення Пекіну розширити мережу доріг та залізниць для експорту власної продукції в Центральну Азію та через неї до Європи. Тож у цілому Китай був значно більш привабливим економічним партнером для країн Центральної Азії, аніж Росія: на відміну від Москви, Пекін не тільки пропонував більш вигідні умови для співпраці, а й не вимагав безумовної політичної інтеграції для закріплення економічних відносин, здійснюючи вплив на центральноазійських партнерів за допомогою м'якших важелів. Нарешті, успішне запровадження китайського торговельного проекту «Економічний пояс Шовкового шляху» проявило себе в якості чудової альтернативи російській геополітичній концепції.

Важливу роль у подальшому поглибленні співпраці між Китаєм та країнами Центральної Азії відіграватиме й поступова зміна керівних еліт всередині центральноазійського регіону. Із відходом від справ загартованих радянською системою відносин політичних діячів та появою нової крові зміниться й позиціонування Росії в орбіті інтересів самої Центральної Азії: відтепер Москва розглядатиметься з позиції не традиційного системного підпорядкування «центрові», а в контексті останніх агресивних та непередбачуваних дій Росії. Новий підхід до розгляду відносин з Москвою також знайде відображення в ідеологічній сфері, що візьме до уваги непереможне бажання Москви займатися «збиранням земель» [6, с. 10].

На початку XXI ст. утворений в регіоні трикутник геополітичної конкуренції відійшов від звичного наприкінці XX ст. формату тимчасової рівноваги інтересів, оскільки активізація кожного з гравців в рамках новітніх регіональних та світових політичних умов призводить до загострення ставлення кількох інших до подібної діяльності. Оптимальним сценарієм розвитку взаємодії між США, КНР і Росією в Центральній Азії на початку XXI ст. було встановлення *modus vivendi* в рамках регіональної політики, проте реальний результат повзучого протистояння трьох держав у регіоні, імовірно, залишатиметься спірним та відкритим протягом довгого проміжку часу. Тож стратегія Вашингтону в регіоні мала бути виваженою та виходити з геополітичної та безпекової складності Центральної Азії, та, безумовно, з історичного контексту самого регіону. До анексії Криму відносини між трьома зовнішніми акторами найкраще описувалися поняттям «конкуренція», а зі збільшенням поляризації та «зміною правил гри», про які говорив Дж. Керрі, ці відносини можуть опинитися на грані конфронтації. Тож відтепер великою мірою майбутнє трикутника «США – Китай – Росія» залежатиме від того, як поведуть себе самі країни Центральної Азії, які раніше дотримувалися обережної політики. Однак, враховуючи внутрішньо регіональні протиріччя між країнами Центральної Азії, у разі поляризації кожна з них може пристати до іншого «покровителя». Зокрема, Казахстан, що вже не довіряє Москві та має налагоджені економічні відносини з Пекіном, може схилитися саме до Китаю, на противагу ж йому Узбекистан обере США, адже співпраця між Вашингтоном та Ташкентом триває вже довгий час, так само як між Ташкентом та НАТО. Таджикистан та Киргизстан у своєму виборі, скоріше за все, орієнтуватимуться на Казахстан, тоді як найбільш вірогідним сценарієм поведінки Туркменістану буде традиційний нейтралітет.

Список використаних джерел

1. Константинова В. Україна і Центральна Азія: чи є можливості для українського бізнесу? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/vkonstantinova/article/23171.aspx> (дата звернення: 18 грудня 2016 р.).
2. Кунадзе Г. После Грузии и Украины. Кто следующий? (Часть вторая) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://glavcom.ua/columns/georgiykunadze/129006-posle-gruzii-i-ukrainy.-kto-sledujushchij-chast-vtoraja.html> (дата звернення: 18 грудня 2016 р.).
3. Поліщук Н. Реакція країн світу на військову агресію РФ в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/reakciya-krayin-svitu-na-viysvkovu-agresiyu-rf-v-ukrayini> (дата звернення: 18 грудня 2016 р.).
4. Blank, Stephen. What Crimea Teaches Central Asia [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://thediplomat.com/2014/05/what-crimea-teaches-central-asia> (Last access: October 28, 2015).
5. Brletich, Samantha. The Crimea Model: Will Russia Annex the Northern Region of Kazakhstan? [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.moderndiplomacy.eu/index.php?option=com_k2&view=item&id=420:the-crimea-model-will-russia-annex-the-northern-region-of-kazakhstan&Itemid=481 (Last Access: December 19, 2016).
6. Horak, Slavomir. Russia's Intervention in Ukraine Reverberates in Central Asia / S. Horak // Central Asia – Caucasus Analyst. – BI – Weekly Briefing. – Vol. 16. – No. 6. – 19 March 2014. – P. 9-12.
7. Kucera, Joshua. North Kazakhstan isn't the next Crimea — yet [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://america.aljazeera.com/articles/2014/6/19/north-kazakhstanisnt-thenextcrimeaayet.html> (Last Access: December 18, 2016).
8. Peyrouse, Sebastien. 2008. The Russian minority in Central Asia: Migration, politics, and language. Occasional paper #297. Woodrow Wilson International Center for Scholars. – 28 p.
9. Razma, Ainis. The Geopolitics of Central Asia after the Annexation of Crimea in 2014 / A. Razma // Lithuanian Annual Strategic Review. – 2014-2015. – Volume 13. – P. 125-143.
10. Sadykov, Murat. Central Asian Leaders Cautious After Russia Annexes Crimea [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.eurasianet.org/node/68187> (Last access: November 5, 2015).
11. Satke, Ryskeldi, Galdini, Franco. How is the Ukrainian crisis affecting Central Asia? [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/06/ukraine-crisis-central-asia-201466124720172220.html> (Last access: February 28, 2016).
12. Stobdan, Phunchok. Post-Crimea: Central Asian Fear Putin's Stick [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.idsa.in/idsacomments/PostCrimeaCentralAsianFearPutins-Stick_pstobdan_040814 (Last access: February 17, 2016).
13. Tolipov, Farkhod. Ukraine and the CIS Perspective: Implications for Central Asia [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12949-ukraine-and-the-cis-perspective-implications-for-central-asia.html> (Last access: December 17, 2016).
14. Trilling, David. If Crimea Sanctions Bite Russia, Central Asia Will Feel the Pain [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.eurasianet.org/node/68168> (Last access: December 17, 2016).
15. Zasztowt, Konrad. The Kremlin's Strategy in Central Asia after the Ukraine Crisis / K. Zasztowt // Bulletin, No. 74 (669). – 27 May 2014. – Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. – 2 p.

16. Центральна Азія почала вагатися з приводу Євразійського союзу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://geostrategy.ua/node/766> (дата звернення: 19 грудня 2016 р.).
17. Aleksander Solzhenitsyn on the New Russia [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.forbes.com/2008/08/05/solzhenitsyn-forbes-interview-oped-cx_pm_0804rus-sia.html (Last access: September 13, 2015).
18. Russian Moves Unsettle Neighbours in Central Asia and Caucasus [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.ft.com/content/909655f2-b366-11e3-b891-00144feabdc0> (Last Access: December 19, 2016).
19. Russian Roulette. Events in Ukraine point up local rulers' frailties – and they know it [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.economist.com/news/asia/21599048-events-ukraine-point-up-local-rulers-frailtiesand-they-know-it-russian-roulette> (Last access: October 3, 2015).
20. US to stress support for Central Asia after Crimea annexation [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.worldbulletin.net/eurasian-union/132325/us-to-stress-support-for-central-asia-after-crimea-annexation> (Last access: December 19, 2016).

References

1. Konstantynova V. Ukraina i Tsentral'na Aziya: Chy Ye Mozhlyvosti Dlya Ukrainskoho Biznesy? [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://blog.liga.net/user/vkonstantinova/article/23171.aspx> (Last Access: December 18, 2016).
2. Kunadze G. Posle Gruzii i Ukrainy. Kto Sledyuschiy? (Chast' Vtoraya) [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://glavcom.ua/columns/georgiykunadze/129006-posle-gruzii-i-ukrainy.-kto-sledujushchij-chast-vtoraja.html> (Last Access: December 18, 2016).
3. Polischuk N. Reaktsiya Krain Svitu Na Viyskovu Agresiyu RF v Ukraini [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://infolight.org.ua/content/reakciya-krayin-svitu-na-viyskovu-agresiyu-rf-v-ukrayini> (Last Access: December 18, 2016).
4. Blank, Stephen. What Crimea Teaches Central Asia [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://thediplomat.com/2014/05/what-crimea-teaches-central-asia> (Last access: October 28, 2015).
5. Brletich, Samantha. The Crimea Model: Will Russia Annex the Northern Region of Kazakhstan? [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.moderndiplomacy.eu/index.php?option=com_k2&view=item&id=420:the-crimea-model-will-russia-annex-the-northern-region-of-kazakhstan&Itemid=481 (Last Access: December 19, 2016).
6. Horak, Slavomir. Russia's Intervention in Ukraine Reverberates in Central Asia / S. Horak // Central Asia – Caucasus Analyst. – BI – Weekly Briefing. – Vol. 16. – No. 6. – 19 March 2014. – P. 9-12.
7. Kucera, Joshua. North Kazakhstan isn't the next Crimea — yet [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://america.aljazeera.com/articles/2014/6/19/north-kazakhstanisnt-thenextcrimeaayet.html> (Last Access: December 18, 2016).
8. Peyrouse, Sebastien. 2008. The Russian minority in Central Asia: Migration, politics, and language. Occasional paper #297. Woodrow Wilson International Center for Scholars. – 28 p.
9. Razma, Ainis. The Geopolitics of Central Asia after the Annexation of Crimea in 2014 / A. Razma // Lithuanian Annual Strategic Review. – 2014 – 2015. – Volume 13. – P. 125-143.
10. Sadykov, Murat. Central Asian Leaders Cautious After Russia Annexes Crimea [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.eurasianet.org/node/68187> (Last access: November 5, 2015).

11. Satke, Ryskeldi, Galdini, Franco. How is the Ukrainian crisis affecting Central Asia? [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/06/ukraine-crisis-central-asia-201466124720172220.html> (Last access: February 28, 2016).
12. Stobdan, Phunchok. Post-Crimea: Central Asian Fear Putin's Stick [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.idsa.in/idsacomments/PostCrimeaCentralAsianFearPutins-Stick_pstobdan_040814 (Last access: February 17, 2016).
13. Tolipov, Farkhod. Ukraine and the CIS Perspective: Implications for Central Asia [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12949-ukraine-and-the-cis-perspective-implications-for-central-asia.html> (Last access: December 17, 2016).
14. Trilling, David. If Crimea Sanctions Bite Russia, Central Asia Will Feel the Pain [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.eurasianet.org/node/68168> (Last access: December 17, 2016).
15. Zasztowt, Konrad. The Kremlin's Strategy in Central Asia after the Ukraine Crisis / K. Zasztowt // Bulletin, No. 74 (669). – 27 May 2014. – Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. – 2 p.
16. Центральна Азія почала вагатися з приводу Євразійського союзу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://geostrategy.ua/node/766> (дата звернення: 19 грудня 2016 р.).
17. Aleksander Solzhenitsyn on the New Russia [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.forbes.com/2008/08/05/solzhenitsyn-forbes-interview-oped-cx_pm_0804russia.html (Last access: September 13, 2015).
18. Russian Moves Unsettle Neighbours in Central Asia and Caucasus [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.ft.com/content/909655f2-b366-11e3-b891-00144feabdc0> (Last Access: December 19, 2016).
19. Russian Roulette. Events in Ukraine point up local rulers' frailties – and they know it [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.economist.com/news/asia/21599048-events-ukraine-point-up-local-rulers-frailtiesand-they-know-it-russian-roulette> (Last access: October 3, 2015).
20. US to stress support for Central Asia after Crimea annexation [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.worldbulletin.net/eurasian-union/132325/us-to-stress-support-for-central-asia-after-crimea-annexation> (Last access: December 19, 2016).

349.6:[351.746:007](100)

ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛЬНОЇ ЗМІНИ КЛІМАТУ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

THE CHALLENGE OF GLOBAL CLIMATE CHANGE IN THE ASPECT OF INTERNATIONAL SECURITY

ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛЬНОГО ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Шевченко О. В.

Кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних медіакомунікацій і комунікативних технологій Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, E-mail: ovsh@ukr.net

Shevchenko O. V.

PhD (Politics), associate professor, associate professor of the Chair of International Mediacommunication and Communication Technologies, Kyiv National Taras Shevchenko University, Institute of International Relations, E-mail: ovsh@ukr.net

Шевченко Е. В.

Кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры международных медиакоммуникаций и коммуникативных технологий Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, E-mail: ovsh@ukr.net

Анотація. *В кінці XX століття до традиційних загроз міжнародної безпеки відносили загрозу глобальної ядерної війни, поширення ядерної зброї, релігійні війни, міжетнічні конфлікти і озброєний сепаратизм. Однією з головних особливостей міжнародного середовища початку XXI століття є трансформація міжнародних загроз, які виникають як з вини людини, так і без її втручання. Йдеться про такі глобальні виклики міжнародній безпеці, які спричинені наслідками зміни клімату. До них відносять природні катаклізми; утворення непридатних для життя територій; удар по біологічній різноманітності планети; нестача питної води, голод і епідемії; підвищення рівня світового океану. В свою чергу ці виклики мають абсолютно вимірювані політичні і фінансові наслідки. Усвідомлення цих проблем на найвищому політичному рівні є першою складовою їх вирішення. Іншим важливим інструментом їх вирішення – є інформаційна складова, тобто роз'яснення міжнародній громадськості потреби в адаптації та пом'якшенні кліматичних змін. Автор показує, що більшість глобальних проблем, пов'язаних зі зміною клімату не існують самі по собі, вони тісно переплітаються, взаємно доповнюючи одна одну, а їх вирішення є предметом міжнародної і у тому числі інформаційної безпеки.*

Ключові слова: *зміна клімату, глобальні проблеми, міжнародна безпека, інформаційна безпека, ООН.*

Abstract. *In the end XX of century to the traditional threats of international safety took the threat of global nuclear war, nuclear proliferation, religious wars, ethical conflicts and armed separatism. One of main features of international environment of the beginning of XXI of century is transformation of international threats, that arise up both through fault of man and with-*

out his interference. The question is about such global calls of international safety, that is caused by the consequences of climate change. Such consequences of climate change are natural cataclysms; formation of useless for life territories; a decrease of the biological variety of planet; lack of drinking-water, hunger and epidemics; increase of level of world ocean. These calls have absolutely measurable political and financial consequences. Realization of these problems at the greatest political level is the first constituent of their decision. Another important instrument of their decision is an informative activity, id explanation to international public of nessesity in adaptation and softening of climatic changes. An author shows, that most global problems related to the change of climate does not exist in itself, they interlace closely, mutually complementing each other, and their decision is an object of international safety and also informative safety.

Key words: *change of climate, global problems, international safety, informative safety, the UN.*

Аннотация. *В конце XX века к традиционным угрозам международной безопасности относили угрозу глобальной ядерной войны, распространение ядерного оружия, религиозные войны, межэтнические конфликты и вооруженный сепаратизм. Одной из главных особенностей международной среды начала XXI века является трансформация международных угроз, которые возникают как по вине человека, так и без его вмешательства. Речь идет о таких глобальных вызовах международной безопасности, которые вызваны последствиями изменения климата. К ним относят естественные катаклизмы; образование непригодных для жизни территорий; удар по биологическому разнообразию планеты; недостаток питьевой воды, голод и эпидемии; повышение уровня мирового океана. В свою очередь эти вызовы имеют абсолютно измеряемые политические и финансовые последствия. Осознание этих проблем на наивысшем политическом уровне является первой составляющей их решения. Другим важным инструментом их решения – является информационный аспект, то есть разъяснение международной обществу потребности в адаптации и смягчении климатических изменений. Автор показывает, что большинство глобальных проблем, связанных с изменением климата, не существуют сами по себе, они тесно переплетаются, взаимно дополняя друг друга, а их решение является предметом международной и в том числе информационной безопасности.*

Ключевые слова: *изменение климата, глобальные проблемы, международная безопасность, информационная безопасность, ООН.*

Постановка проблеми.

Основні загрози міжнародній безпеці в XXI ст. Забезпечення безпеки завжди було актуальним питанням для людства. Закінчення холодної війни, зростання Китаю, становлення єдиної Європи, послужили приводом для кардинального переосмислення питань міжнародної безпеки. Якщо епоха холодної війни характеризувалася можливістю ядерної загрози, то в 1990-х рр. актуальними стали питання нерозповсюдження зброї масового знищення, а також ракетних і інших передових військових технологій. Терористична атака 11 вересня 2001 р., стала точкою переосмислення в проблематиці міжнародної безпеки. З цього часу однією з головних загроз міжнародній безпеці стали ісламський радикалізм і екстремізм, а головним напрямом досліджень в цій сфері став пошук шляхів ефективної протидії тероризму і нейтралізації його соціально-економічних, політичних і ідеологічних причин.

До основних глобальних загроз і викликів нового тисячоліття, окрім зазначених вище, відносять також локальну війну, демографічний вибух, глобальну міграцію, кіберзагрози, а також негативні зміни клімату на Землі.

Стосовно війни, як загрози міжнародній безпеці, то аналітики сходяться на думці, що повномасштабна війна, тобто така, що несе масові руйнування у сучасному світі майже неможлива. На думку К. Гаджиева: «Війна, в якій не може бути явних переможців і переможених, безглузда з усіх точок зору. Більше того, не лише ядерна війна, але і війна із застосуванням звичайних озброєнь в сучасних умовах в очах будь-якої розумної людини не може не виглядати як злочин проти людства і тому не може вважатися засобом вирішення міжнародних політичних питань» [1]. Нині ймовірними вбачаються локальні війни, тобто озброєні протистояння між державами, які ведуться на обмеженій території із використанням небагато-чисельних збройних сил. Як приклад можна навести перманентний конфлікт між Ізраїлем і Палестиною, війна в зоні Перської затоки 1991 р., війна в Іраку, яка триває з 2003 р., сучасні збройні конфлікти на Сході України, в Сирії і т. п.

Наступною актуальною геополітичною загрозою міжнародній безпеці вважається демографічний вибух і глобальна міграція. Швидке зростання населення на нашій планеті породжує соціально-економічні проблеми, які впливають на геополітичну картину світу. За прогнозами ООН у 2030 р. населення Землі складатиме 8,5 млрд. чол., а до 2100 – зросте до 14,4 млрд. чол. При цьому демографічний дисбаланс між багатими країнами Європи і США і біднішими країнами Азії, Африки і Латинської Америки тільки посилиться. До 2020 р. в Азії мешкатиме більше половини людства. В той час, як чисельність населення планети постійно зростає, кількість жителів багатих країн зменшується в результаті старіння. За даними ООН до 2050 року середній вік жителя Америки складатиме 39,1 рік, Європи – 49,5 років, Японії – 53,1 рік [2; 17]. У зв'язку з цим імміграція є економічною необхідністю для процвітаючих країн із старіючим населенням, тобто багаті країни будуть вимушені розширити потік молодих, освічених іммігрантів. З іншого боку, міграція ще більше посилить соціальні проблеми бідних і менш розвинених країн через відтік освічених і ініціативних молодих людей.

Іншими словами, неконтрольована міграція створить етнополітичну нестабільність в державах, що розвиваються, і додаткове навантаження на соціальну сферу в розвинених країнах. Концентрація іншокультурних елементів без їх асиміляції призведе до формування соціально-культурних анклавів, що руйнують традиційний життєвий устрій і кидають виклик цінностям приймаючого суспільства. В усіх випадках зовнішнє середовище виявляється джерелом серйозних загроз для внутрішнього устрою сучасних суспільств, що може проявитися в різного роду епідеміях і нових хворобах.

Директор Московського Центру Карнегі Дмитро Тренін серед нових загроз міжнародній безпеці в 21 столітті виділяє зростаючий чинник впливу нових комунікативних технологій: «Залежність всіх сучасних суспільств від інформаційних технологій змушує шукати методи протидії різним кіберзагрозам і одночасно способи ведення наступальних операцій проти можливих супротивників» [3].

Новою загрозою міжнародній безпеці є негативні зміни клімату на Землі. Незважаючи на активні наукові дебати стосовно причин підвищення температури Землі, сам факт підвищення середньої температури є загальноновизнаним. Генеральний секретар ООН Бан Гі Мун 10 грудня 2013 року назвав зміну клімату «найбільшою колективною проблемою, з якою стикається людство сьогодні» і запропонував трансформувати цю проблему «в найбільшу можливість для досягнення загального прогресу на шляху до стійкого майбутнього», а 2014 рік оголосити «роком боротьби зі змінами клімату» [4]. З 1990-х рр. багато держав почали здійснювати зусилля щодо скорочення викидів вуглекислого газу в атмо-

сферу, які як вважається, є головною причиною руйнування озонового шару навколо Землі і ефекту глобального потепління.

Деградація довкілля безпосередньо впливає на життєдіяльність населення планети, а тому є серйозною безпековою загрозою. Основні прояви деградації довкілля – це глобальне потепління, виснаження озонового шару, забруднення морів, винищування лісів, запустелювання, виснаження ґрунтів, проблеми масової нестачі їжі, кислотні опади і глобальне зниження біорізноманітності. Енергоємність сучасної економіки, інтенсивна міжнародна торгівля, крихкість екосистем прискорюють процес деградації довкілля, збільшують швидкість поширення небезпек і загроз [15; 19].

Стратегія національної безпеки України, яка була схвалена в 2015 році, відносить розглянуті вище загрози до актуальних загроз національній безпеці України. В документі визначено дев'ять основних безпекових загроз, зокрема, загрози інформаційній безпеці; загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів; а також загрози екологічній безпеці. Під загрозами екологічній безпеці розуміється надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України; негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи; значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки та утилізації, а також незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля [5; 20].

Ми бачимо, що загроза глобальної зміни клімату визнана на найвищому міжнародному рівні, а її окремі аспекти, такі як екологічні загрози прописані в національних стратегічних документах, зокрема, України. На жаль, питання глобальної зміни клімату не визначається як загроза національній безпеці нашої країни.

Ціль даної роботи – дослідити проблему глобальної зміни клімату в аспекті міжнародної безпеки. **Задача:** визначити сучасні загрози міжнародній безпеці в XXI столітті та показати, що проблема глобальної зміни клімату сьогодні визнається як одна з основних загроз сучасній міжнародній безпеці; охарактеризувати прояви глобальних кліматичних змін; показати причини та наслідки глобальної зміни клімату, а також шляхи вирішення цієї проблеми.

Стан розробленості проблеми. Питання причин і наслідків глобальної зміни клімату як загрози міжнародній безпеці, а також прогнози і рекомендації щодо вирішення цієї проблеми представлені в роботах багатьох відомих учених і дослідників. Можна виділити роботи представників американської школи Фреда Кемпе, Беррі Павела (Атлантична Рада Сполучених Штатів), Брента Скроукрофта, Девіда Мічела, Сьюзан Нельсон (Бюро державного департаменту з розвідки і досліджень США). Моделювання наслідків глобальної зміни клімату - теми розробок представників американської і англійської наукових шкіл Беррі Хьюза і Джонатана Мойера (центр Фредеріка С. Парди в університеті Денвера), Грегорі Тревертона (корпорація RAND), Берніса Лі, Джонатана Періса (Королівський інститут міжнародних відносин), Стіва Сабо. Дослідженню поновлюваних ресурсів та їх впливу на державну стійкість присвячені роботи Говарда Пассела, Руса Скосайпека, Томмі Уоделла та ін. Авторами аналітичних робіт в області глобальної зміни клімату є Деніел Твінінг, Уільям Інбоден, Джеремі Сурі, Крістофер Лейн, Річард Кінкотта, Том Фінгер, Пол Саффо, Айен Моріс, Джон Келмеліс, С. Семенов, Г. Інсаров, Д. Гершинкова, В. Кузьменко, В. Фіговський та інші.

Багато установ і організацій світу включили пошук шляхів вирішення проблеми глобального потепління в пріоритетні завдання своїх розробок, серед них NASA, RAND Corporation, Eurasia Group, CENTRA Technologies, Facebook, Twitter, Google, CISCO, Міжвідомча група з досліджень глобальних тенденцій в ЄС, Фонд стратегічних досліджень в

Парижі, науково-дослідний центр Клінгендейл (Нідерланди), Китайський інститут міжнародних досліджень, Китайський центр сучасних світових досліджень, Шанхайський інститут міжнародних досліджень, Фонд китайських міжнародних стратегічних досліджень, Інститут ЄС із досліджень безпеки, Російський інститут світової економіки і міжнародних відносин, Південно-африканський інститут міжнародних відносин, Бразильський інститут Фернандо Кардосо і інші.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Глобальна зміна клімату – одна з актуальних загроз міжнародній безпеці.

В аналітичній доповіді національної ради з розвідки США «Глобальні тенденції 2030: альтернативні світи» визначені потенційні «чорні лебеді», які можуть спричинити максимальну руйнівну дію. Однією з головних загроз міжнародній безпеці називається зміна клімату. «Драматичні і непередбачені зміни клімату вже відбуваються швидшими темпами, ніж очікувалося. Більшість учених не упевнена в можливості прогнозувати такі події. Швидкі зміни в характері опадів, таких як мусонів в Індії і іншій частині Азії можуть різко порушити здатність населення цього регіону виробляти достатню кількість продуктів» [6].

Проблема глобальної зміни клімату стоїть в одному ряду з такими глобальними викликами як важкі пандемії і сонячні геомагнітні бурі. У доповіді говориться, що ніхто не може передбачити де і який патоген пошириться на планеті. Легко поширюваний, новий респіраторний збудник захворювання, який вбиває або позбавляє дієздатності більше, ніж 1% своїх жертв, – одна з найбільш вірогідних руйнівних подій. Такий спалах пандемії може впродовж шести місяців призвести до того, що мільйони людей страждатимуть і помиратимуть в кожному куточку світу. Що стосується небезпеки, яку несуть сонячні геомагнітні бурі, то вони можуть викликати відключення супутників, електромереж і багатьох чутливих електронних пристроїв. Руйнівні геомагнітні бурі в останнє століття повторюються все частіше і стають істотною загрозою, тому що світ сьогодні залежить від електрики.

Зміна клімату не є проблемою далекого майбутнього. Вона вже відбувається і має реальні наслідки для життя людей. Зміна клімату порушує економічний розвиток країн і має абсолютно вимірювані фінансові наслідки, які з кожним роком тільки зростають. З іншого боку очевидно, що сьогодні росте усвідомлення того, що способи вирішення проблеми і виходу з ситуації існують. І ці рішення дозволять людству здійснити якісний прорив у бік стійкого розвитку.

Сучасний стан клімату. Прояви глобальних кліматичних змін.

Міжурядова група експертів із зміни клімату ООН підготувала звіт, який містить тенденції глобальної зміни клімату за останні 100 років. У ньому, зокрема, сказано, що:

- У період з 1880 по 2012 роки середня світова температура підвищилася на 0,85°C. При цьому кожен приріст температури на 1 градус призводить до скорочення урожаю зернових приблизно на 5 відсотків. У період з 1981 по 2002 роки світовий урожай кукурудзи, пшениці і інших основних культур значно знизився – на 40 мегатонн в рік.
- Зростання температури океанів і зменшення кількості снігу і льоду спричинили підвищення рівня моря. У період з 1901 по 2010 роки у зв'язку зі збільшенням кількості води в океанах середньосвітовий рівень моря піднявся на 19 см, що викликано загальним потеплінням і таненням льодовиків. Кожне десятиліття, починаючи з 1979 року, площа арктичних морських льодів скорочується на 1,07 мільйона квадратних кілометрів.
- Якщо не забезпечити реалізацію єдиного можливого сценарію, то з урахуванням нинішнього рівня концентрації парникових газів в атмосфері і продовження викидів до кінця цього століття приріст світової температури, ймовірно, перевищить відмітку в 1,5°C,

встановлену в період з 1850 по 1900 роки. Температура Світового океану буде підвищуватись, і льодовики продовжать танути. Середній рівень моря, за прогнозами, до 2065 року підніметься на 24-30 см, а до 2100 року – на 40-63 см. Більшість наслідків зміни клімату збережуться ще на багато віків, навіть якщо викиди припиняться.

- Починаючи з 1990 року, світовий об'єм викидів вуглекислого газу (CO₂) збільшився майже на 50 відсотків.
- За період з 2000 по 2010 роки об'єм викидів зростав швидше, ніж в кожне з трьох попередніх десятиліть.
- У разі застосування широкого спектру технічних заходів і зміни моделі поведінки ще є можливість утримати приріст середньосвітової температури на рівні на 2°C вище, ніж до настання епохи індустріалізації.
- Найбільш реальні перспективи уникнути виходу глобального потепління за ці рамки з'являються при проведенні масштабних інституціональних і технологічних змін [7; 16].

З підвищенням температури повітря і океану кількість снігу і льоду зменшується, а рівень моря піднімається. За наявними прогнозами, впродовж XXI століття температура поверхні Землі продовжить збільшуватися, і за відсутності дієвих заходів приріст в нашому столітті, ймовірно, перевищить 3°C.

Причини глобальної зміни клімату.

Відомо, що клімат не є постійним, а повільно змінюється. Це підтверджують метеорологічні спостереження, які проводяться в усіх районах земної кулі вже більше 100 років. Ці спостереження свідчать, що потепління, яке розпочалося в кінці XIX ст. особливо посилювалося в 1920-30-х рр., проте потім почалося повільне похолодання, яке припинилося в 1960-і рр. Геологічні дослідження земної кори свідчать, що в минулі епохи вже мали місце набагато масштабніші зміни клімату.

Сучасні вчені виділяють дві групи чинників, що призвели до глобальних змін клімату. Перша група чинників пов'язана з еволюційними процесами і називається природними. Разом з природними чинниками на глобальні кліматичні умови впливають антропогенні чинники, тобто господарська діяльність людини. Можливо, цей вплив почав проявлятися ще тисячі років назад, коли у зв'язку з розвитком землеробства в посушливих районах стало широко застосовуватися штучне зрошення. Поширення землеробства в лісовій зоні також призводило до деяких змін клімату, оскільки вимагало вирубування лісів на великих просторах. Проте зміни клімату в основному обмежувалися змінами метеорологічних умов тільки в нижньому шарі повітря в тих районах, де проводилась значна господарська активність.

У другій половині XX ст. у зв'язку зі швидким розвитком промисловості і зростанням енергоємності технологій виникли загрози планетарної зміни клімату. Сучасні наукові дослідження з великою долею ймовірності стверджують, що вплив антропогенної діяльності на глобальний клімат пов'язаний з дією кількох чинників, з яких найбільше значення мають: збільшення кількості атмосферного вуглекислого газу, що посилює парниковий ефект в атмосфері, збільшення маси атмосферних аерозолів, зростання кількості теплової енергії, що виробляється в процесі господарської діяльності, яка потрапляє в атмосферу.

Найбільше значення має перша з вказаних причин антропогенна зміна клімату або так званий «парниковий ефект». Цей феномен проявляється в тому, що в атмосфері містяться в певній концентрації «радіаційно-активні» гази, які мають велике значення для життя на Землі, оскільки затримують тепло в нижніх шарах атмосфери. Без цих газів температура земної поверхні була б приблизно на 33°C нижче. Проте підвищення концент-

рації парникових газів (вуглекислого газу, метану, закису азоту, хлорфторвуглеців та ін.) у земної поверхні призводить до формування так званої «газової завіси», яка не пропускає надмірне інфрачервоне випромінювання від поверхні Землі назад в космос, як це повинно бути при нормальній концентрації цих газів. В результаті значна частина енергії залишається в приземному шарі, що викликає потепління у самої її поверхні. Згідно з розрахунками, викиди парникового газу, спричинені діяльністю людини на початку XXI століття, досягли історичного максимуму.

Посилюється загальна тенденція до підвищення глобальної середньої температури у поверхні землі, що вже привело в XX ст. до підвищення середньої температури повітря на 0,6°C. В результаті чотирикратного збільшення в другій половині XX ст. об'єму викидів вуглецевих з'єднань атмосфера Землі стала нагріватися швидкими темпами. Згідно з прогнозами ООН, які були представлені в доповіді Програми ООН по довкіллю, подальше глобальне підвищення температури повітря в XXI ст. складе від 1,5 до 4°C [8].

Вважається, що багаті, промислово розвинені країни несуть основну відповідальність за виникнення проблеми зміни клімату, тоді як бідні країни, навпаки, страждають від кліматичних наслідків, оскільки, як правило, саме вони приймають на себе головний удар сильних повеней, посух, буревіїв і інших передбачуваних явищ, а засобів на ефективну боротьбу з якими в них немає. Тому проблема зміни клімату винесена до пріоритетних глобальних проблем, оскільки можна втратити те, чого вдалося добитися у сфері світового розвитку.

Наслідки глобальної зміни клімату.

Як вже було сказано, зміна клімату – одне з питань виконання цілей стійкого розвитку на планеті. Вважається, що глобальні кліматичні зміни, які викликані діяльністю людини, можуть привести до таких наслідків як, зокрема: прояв природних катаклізмів; утворення непридатних для життя територій; удар по біологічній різноманітності планети; нестача питної води, голод і епідемії; підвищення рівня світового океану і ін.

Усі зазначені вище чинники можуть спричинити негативні наслідки для здоров'я людей, економіки і на людство в цілому. Щоб звернути максимальну увагу на проблеми клімату, ООН залучають до дискусії не лише політиків і учених, але і знаменитостей, акторів. Наприклад, у вересні 2014 року Генеральний секретар ООН прийняв рішення про призначення голлівудського актора Леонардо ді Капріо новим Посланцем миру, який опікуватиметься проблемами зміни клімату [9]. 23 вересня 2014 року відомий актор виступив на Саміті з клімату в Нью-Йорку в цьому амплуа.

Розглянемо вказані вище можливі наслідки зміни клімату детальніше.

Природні катаклізми. В результаті прояву природних катаклізмів можуть зрушитися кліматичні пояси, зміни погоди стануть різкішими (люті морози, що змінюються раптовою відлигою взимку, зростання числа аномально жарких днів влітку). Може збільшитися частота і сила аномальних явищ, таких як посухи і повені.

Зв'язок між зміною клімату і виникненням стихійних лих довели американські учені, які виявили сліди потепління при вивченні тропічних циклонів в Тихому океані, незвично високих літніх температур в Європі, Китаї, Південній Кореї і Аргентині, а також лісових пожеж в американському штаті Каліфорнія. Вважається, що кліматичні зміни вже стали катализатором посухи в Африці, на Близькому Сході, проявилися у вигляді снігових бурь в Непалі і проливних злив, що викликали повені в Канаді і Новій Зеландії. Аналіз кліматичних змін показує: характер атмосферних опадів стане такий, що вологі території почнуть ще більше зволожуватися, тоді як посушливі зони стануть ще більше посушливими. Значне зменшення об'єму опадів очікується на Середньому Сході і в Північній Африці, також як і в західній частині Центральної Азії, південній Африці і на південному заході

Сполучених Штатів. У доповіді «Екосистеми і добробут людини: біорізноманітність» про стан екосистем планети що «в таких місцях як Алжир і Саудівська Аравія рівень опадів до 2050 року знизиться за прогнозами до 4,9% і до 10,5% відповідно. В цей же час в Ірані і Іраку очікується зниження рівня опадів до 15,6% і 13,3%» [10].

Території деяких країн через підвищення вологості і високої середньої температури до 2100 року можуть стати непридатними для життя. Згідно з дослідженням американських учених, в групу ризику потрапляють Катар, Саудівська Аравія, Бахрейн, ОАЕ і інші країни Близького Сходу. За розрахунками кліматологів, при поточному темпі зростання викидів парникових газів вже до 2070 року середня температура повітря в країнах Перської затоки може скласти 74-77°C. Це зробить території непридатними для людей. Виняток можуть становити великі мегаполіси з розвинутою системою кондиціонування. Але і в них люди зможуть виходити з будинку лише ночами.

Непридатність території може стимулювати масове переселення людей, яких будуть називати «екологічними мігрантами». ООН прогнозує, що до 2020 року «екологічні мігранти» обраховуватимуться мільйонами. Такі масові міграційні потоки, ймовірно, збільшать число конфліктів в регіонах транзиту і осідання. Це може спричинити посилення напруженості між різними етнічними і релігійними групами і політичного радикалізму.

Удар по біологічній різноманітності. На думку деяких учених, ми знаходимося в середині шостого в історії Землі циклу масового вимирання видів. І цього разу причина змін – діяльність людини. Якщо потепління клімату не зупинити, багато екосистем, види живих істот, які в них входять, стануть менш різноманітними, менш насиченими. Існують прогнози зникнення до 30-40% видів рослин і тварин, оскільки їх місце існування змінюватиметься швидше, ніж вони зможуть пристосуватися до цих змін. Через підвищення температури в найближчі десятиліття багато невеликих льодовиків у Латинській Америці можуть зникнути, що негативно вплине на людей, екосистеми і біологічну різноманітність.

Нестача питної води, голод і епідемії. Експерти ООН попереджають, що потепління негативно позначиться на врожайності, особливо в слаборозвинених країнах Африки, Азії і Латинської Америки, що приведе до продовольчих проблем. За даними учених, до 2080 року кількість людей, що стикнуться із загрозою голоду, може збільшитися на 600 млн. чоловік. Ще одним серйозним наслідком кліматичних змін може стати нестача питної води. У регіонах з посушливим кліматом (Центральна Азія, Середземномор'я, Південна Африка, Австралія і т. п.) ситуація ще більше посилиться із-за скорочення кількості опадів. Прогнозується, що щорічне споживання води досягне 6,900 млрд. кубометрів до 2030 року, що на 40 відсотків перевищує поточне стійке водопостачання. Це означає, що сільському господарству, яке сьогодні споживає приблизно 3,100 млрд. кубометрів води в рік, що складає близько 70 відсотків усього водозабору, знадобиться 4,500 млрд. кубометрів води без якого-небудь зростання потужності джерел.

Близько 40 відсотків людства мешкає в районі світових річкових басейнів; понад 200 цих басейнів є спільними для двох і більше країн, посилюючи їх залежність і уразливість від попиту, що змінюється, на доступні водні ресурси. Виходячи з поточних траєкторій розвитку, за оцінками ОЕСР, до 2030 року майже половина світового населення житиме в районах з гострим дефіцитом води.

Вважається, що сучасні темпи економічного зростання в країнах, що розвиваються, стали причиною збільшення потреби в м'ясних продуктах. Попит на м'ясо чинить додатковий тиск на зерновий ринок (оскільки худоба живиться зерном) і на водні ресурси, відповідно. Води, необхідної для виробництва м'яса, потрібно у багато разів більше, ніж для виробництва еквівалентної кількості зерна або овочів. На додаток до зростання насе-

лення, швидка урбанізація посилює тиск на земельні і водні ресурси, які потрібні для виробництва продуктів харчування. Біопаливо також стимулює попит на сільськогосподарські товари; наприклад, в 2012 році 30-40 відсотків урожаю кукурудзи в США було спрямовано на виробництво біопалива [11].

Продовольчі ресурси сильно залежать від доступності земельних і водних ресурсів, а також від використання передових технологій. Враховуючи, що на потреби сільського господарства йде 70 відсотків світових ресурсів прісної води, а тваринництво використовує непропорційно велику частку від цього, управління водними ресурсами стане особливо важливим для довгострокової продовольчої безпеки. Це означає, що управління водними ресурсами, у тому числі регулювання цін на воду, лежать в політичній площині. Проте існує ряд чинників, що визначають попит і пропозицію, які можуть звести нанівець усі зусилля у виробництві сільгосппродукції. До таких чинників відносяться екстремальні руйнування, викликані погодою; тривалі періоди нераціонального використання ріллі і водних ресурсів; недостатнє використання сучасних сільськогосподарських технологій і добрив. Якщо хоч би один з цих чинників активізується, це призведе до значніших наслідків, коли попит на продовольство буде вищим за пропозицію. Подібний розвиток подій може стати причиною згубних геополітичних, соціальних і економічних наслідків.

Людство вже обробляє найбільш родючі ґрунти. Враховуючи обмежену доступність нових сільськогосподарських угідь, підвищення врожайності стане особливо важливим чинником для вирішення проблеми глобальної нестачі продовольства. У наступні 5 років попит на добрива на 2/3 залежатиме від швидко зростаючої економіки Південної і Східної Азії. У бідніших країнах недовикористання добрив із-за низьких цін на урожай підірвало якість ріллі і наразило на небезпеку стабільність рослинництва [12].

Голод, нестача води, а також міграція комах може привести до збільшення епідемій і поширення в північних районах таких тропічних хвороб як малярія і лихоманка.

Одним з найвідчутніших наслідків потепління клімату, очевидно, стане танення льодовиків і підвищення рівня Світового океану. Мільйони людей на узбережжі можуть загинути від частих повеней або будуть вимушені переселитися. На думку аналітиків ООН, підвищення рівня моря в XXI столітті складе до 1 м (у XX ст. – 0,1-0,2 м). В цьому випадку найуразливішими виявляться низовини, прибережні території і невеликі острови. Першими в зону ризику потрапляють Нідерланди, Бангладеш і малі острівні держави, такі як Багами, Мальдіви. Значні території можуть бути затоплені в Росії, США, Великобританії, Італії, Німеччині, Данії, Бельгії, Іраку, Таїланді і В'єтнамі. Серйозний збиток загрожує Китаю, де близько 140 млн. чоловік можуть втратити дах, і Японії, де може затопити будинки більше 30 млн. чоловік, тобто чверті населення країни [13].

Крім того, зміни клімату можуть відобразитись не лише на здоров'ї людей і природних катаклізмах, але також підвищити ризик політичних розбіжностей і конфліктів за доступ до водних і продовольчих ресурсів.

Одна з небагатьох країн світу, для якої глобальне потепління може мати позитивні наслідки, – це Російська Федерація. Російські кліматологи бачать це в тому, що потепління в Арктиці збільшить тривалість навігації по Північному морському шляху і полегшить освоєння нафтогазових родовищ на шельфі; з потеплінням клімату скоротиться опалювальний сезон, і, відповідно, знизиться витрата енергії; північна межа землеробства зміститься на північ, завдяки чому збільшиться площа сільськогосподарських угідь, особливо в Західному Сибіру і на Уралі. Позитивними можуть бути наслідки підвищення середньої температури, наприклад, в Андах, коли тала льодовикова вода наповнюватиме річки чи-

стою водою і, таким чином, підтримуватиме водопостачання десятків мільйонів людей під час тривалого посушливого періоду.

Шляхи вирішення проблеми глобальної зміни клімату.

У кінці ХХ ст. людство прийшло до розуміння необхідності вирішення однієї із складних глобальних проблем, пов'язаною зі зміною клімату, і в середині 1970-х рр. почалися активні роботи в цьому напрямку. У 1979 р. на Всесвітній кліматичній конференції в Женеві були закладені основи Всесвітньої кліматичної програми. Вже в 1992 р. відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН про охорону глобального клімату в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь була прийнята рамкова Конвенція ООН про зміну клімату. Мета конвенції – добитися стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері на такому рівні, який не чинитиме небезпечну дію на глобальну кліматичну систему. При чому рішення цієї задачі передбачається здійснити в термін, достатній для природної адаптації екосистем до зміни клімату і що дозволяє уникнути загрози виробництву продовольства, а також, що забезпечує подальший стійкий економічний розвиток.

На III Конференції країн, що підписали рамкову Конвенцію ООН про зміну клімату в м. Кіото в 1997 р. було ухвалено Кіотський протокол, який зафіксував кількісні зобов'язання із скорочення викидів парникових газів для промислово розвинених країн і країн з перехідною економікою. Великі надії світова громадськість поклала на 15-у конференцію ООН зі зміни клімату, яка відбулася в 2009 році в Копенгагені. На конференції були розроблені рекомендації про скорочення викидів парникових газів і щорічному виділенні малим державам 100 млрд. дол. на фінансування екологічних програм до 2020 р. Проте розбіжності між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, не дозволили прийняти документ, що юридично зобов'язував би скорочення шкідливих викидів [14].

12 грудня 2015 року на Всесвітній конференції ООН з клімату в Парижі 195 делегацій зі всього світу схвалили глобальну угоду, яка повинна прийти на зміну Кіотському протоколу, термін дії якого закінчується в 2020 році. Головна мета нового договору, яку підтвердили усі країни-учасниці, – добитися значного зниження викидів парникових газів і тим самим утримати підвищення середньої температури на планеті в межах 1,5-2°C. Угода вступить в силу після того, як вона буде ратифікована 55 країнами, на які доводиться принаймні 55% від загального об'єму глобальних викидів парникових газів.

На сьогодні вчені, політики і різні міжнародні інститути намагаються розв'язати цю проблему, діючи в двох основних напрямках: адаптація і пом'якшення наслідків зміни клімату.

Адаптація передбачає вжиття заходів у зв'язку з наслідками зміни клімату. Це включає поліпшення просвіти, підвищення рівня інформованості і професійної підготовки з питань наслідків зміни клімату, а також здійснення реальних кроків, таких як посадка рослин, стійких до посухи, і посилення берегового захисту. Поширення інформації – одно з важливих складових впливу на світову громадську думку. Багато людей не усвідомлюють всю серйозність проблеми зміни клімату, і, можливо, підвищення рівня інформованості також підштовхне їх до дій. Здатність людей пристосовуватися до змін залежить від рівня їх доходу, здоров'я, доступу до безпечного житла, підтримки соціальних служб, а також від політики, що проводиться місцевою владою. Правильна політика в області стійкого розвитку повинна враховувати потреби в адаптації, і сучасні лідери країн все більшою мірою орієнтуються на таку політику. Зміна клімату вже ставить під загрозу життя, здоров'я і джерела існування мільйонів людей, які не мають технічні та організаційні ресурси для адаптації. Програми адаптації до глобальних змін дозволяють визначити, хто схильний до дії і в якій формі. Така інформація допомагає здійснювати стратегічне планування для цілей адаптації на усіх рівнях, від глобального до місцевого.

Пом'якшення наслідків зміни клімату – це сталий в кліматології термін, який означає дії, що робляться в цілях зниження кількості парникових газів, що викидаються в атмосферу, або видалення цих газів з атмосфери. Наприклад, можна скоротити викиди парникових газів в результаті зменшення використання викопного палива для виробництва енергії і переходу на альтернативні джерела енергії, такі як сонячна енергія, енергія вітру і води. Дерева поглинають з атмосфери вуглекислий газ, тому лісонасадження має дуже велике значення. На жаль, вирубування лісів призводить до повторного викиду вуглецю в атмосферу, що є однією з головних причин «парникового ефекту». Хоча велика частка провини за зміну клімату лежить на розвинених країнах, проте стрімкий процес індустріалізації в країнах, що розвиваються, що викликав потребу у вирубуванні лісів і використанні викопного палива, привів до збільшення кількості парникових газів, вироблюваних цими. Сьогодні перед країнами, що розвиваються, стоїть складне завдання: вони повинні продовжувати розвиток промисловості і розвиток в цілому, не повторюючи помилок промислово розвинених країн, тобто не завдавати непоправного збитку довкіллю.

Висновки. Початок XXI ст. характеризується зростанням кількості соціальних, економічних, техногенних і екологічних загроз різного рівня, що прогресує у всьому світі. Негативні зміни клімату на Землі посіли своє місце поряд з традиційними глобальними загрозами і викликами тисячоліття, зокрема, війнами, демографічним вибухом, глобальною міграцією і кіберзагрозами. Сучасна проблема глобальної зміни клімату має трансграничний масштаб і ставить під загрозу систему забезпечення безпеки, яка раніше була в першу чергу орієнтована на окремі держави.

Зміни клімату вже торкнулися екосистем і місця існування людей на усіх континентах і в океанах і проявляються в таких аспектах, як, зміни ландшафтів суші, зміни циркуляції вод океану, вплив на гідрологічний режим; використання, локальний і глобальний перерозподіл водних ресурсів; роботу водогосподарських систем; пошук нових водних ресурсів, вплив несприятливих погодних і кліматичних умов на сільське господарство; зміну умов виробництва енергії.

Усі можливі причини зміни клімату поділяють на природні і антропогенні, тобто такі, які викликані еволюційними чинниками або і пов'язані з руйнівною діяльністю людини. Політики, вчені, громадські діячі розуміють, що вказані проблеми не можуть бути вирішені за допомогою тільки військової сили або засобами окремої держави. Потрібний глобальний механізм координації і співпраці між країнами.

Потрібно відзначити, що у сучасному світі росте розуміння глобальної екологічної взаємозалежності, відбувається процес екологічної інституціалізації, засновуються нові міжнародні спеціалізовані організації, створюються аналітичні групи, фонди, формуються міжнародні альянси між неурядовими організаціями щодо захисту довкілля, йде процес формування міжнародної нормативної бази.

Дослідження свідчать, що одним з важливих інструментів адаптації до глобальних змін клімату, виступають комунікативні програми, тобто способи інформування широкої громадськості про ці проблеми. Необхідність кліматичних комунікацій може сприяти глибшому розумінню актуальності цієї загрози, що сприятиме зміні світогляду і поведінки кожного жителя Землі: від політичного лідера до окремого громадянина.

Таким чином, розглянувши основні глобальні загрози і виклики, підкреслимо, що більшість глобальних проблем, пов'язаних зі зміною клімату не існують самі по собі, вони тісно переплітаються, взаємно доповнюючи один одного, а їх вирішення є предметом міжнародної і у тому числі інформаційної безпеки.

Висновки. Початок XXI ст. характеризується зростанням кількості соціальних, економічних, техногенних і екологічних загроз різного рівня, що прогресує у всьому світі. Не-

гативні зміни клімату на Землі посіли своє місце поряд з традиційними глобальним загрозами і викликами тисячоліття, зокрема, війнами, демографічним вибухом, глобальною міграцією і кіберзагрозами. Сучасна проблема глобальної зміни клімату має трансграничний масштаб і ставить під загрозу систему забезпечення безпеки, яка раніше була в першу чергу орієнтована на окремі держави.

Зміни клімату вже торкнулися екосистем і місця існування людей на усіх континентах і в океанах і проявляються в таких аспектах, як, зміни ландшафтів суші, зміни циркуляції вод океану, вплив на гідрологічний режим; використання, локальний і глобальний перерозподіл водних ресурсів; роботу водогосподарських систем; пошук нових водних ресурсів, вплив несприятливих погодних і кліматичних умов на сільське господарство; зміну умов виробництва енергії.

Усі можливі причини зміни клімату поділяють на природні і антропогенні, тобто такі, які викликані еволюційними чинниками або і пов'язані з руйнівною діяльністю людини. Політики, вчені, громадські діячі розуміють, що вказані проблеми не можуть бути вирішені за допомогою тільки військової сили або засобами окремої держави. Потрібний глобальний механізм координації і співпраці між країнами.

Потрібно відзначити, що у сучасному світі росте розуміння глобальної екологічної взаємозалежності, відбувається процес екологічної інституціалізації, засновуються нові міжнародні спеціалізовані організації, створюються аналітичні групи, фонди, формуються міжнародні альянси між неурядовими організаціями щодо захисту довкілля, йде процес формування міжнародної нормативної бази.

Дослідження свідчать, що одним з важливих інструментів адаптації до глобальних змін клімату, виступають комунікативні програми, тобто способи інформування широкої громадськості про ці проблеми. Необхідність кліматичних комунікацій може сприяти глибшому розумінню актуальності цієї загрози, що сприятиме зміні світогляду і поведінки кожного жителя Землі: від політичного лідера до окремого громадянина.

Таким чином, розглянувши основні глобальні загрози і виклики, підкреслимо, що більшість глобальних проблем, пов'язаних зі зміною клімату не існують самі по собі, вони тісно переплітаються, взаємно доповнюючи один одного, а їх вирішення є предметом міжнародної і у тому числі інформаційної безпеки.

Список використаних джерел

1. Гаджиев К. С. Введение в геополитику / К. С. Гаджиев. Учебник: Изд. 2-е, доп. и перераб. М. : Логос, 2001. – 432 с.
2. ООН – Прогноз населения Земли к 2050 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mirprognozov.ru/prognosis/society/oon-prognoz-naseleniya-zemli-k-2050-godu/ru>.
3. Тренин Д. Угрозы международной безопасности в 21 веке [Електронний ресурс] / Д. Тренин – Режим доступу: <http://carnegie.ru/2015/06/08/ru-pub-60343>.
4. Большая идея 2014 года: год борьбы с изменением климата [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/climatechange/summit/ru/2014/06/big-idea-2014-the-year-for-climate-action-by-ban-ki-moon>.
5. Стратегія національної безпеки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
6. National Intelligence Council – Global Trends [Електронний ресурс] /National Intelligence Council – Режим доступу: www.dni.gov/nic/globaltrends.

7. Цель 13: Принятие срочных мер по борьбе с изменением климата и его последствиями [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/issues/planet/climate-change>.
8. Программа ООН по окружающей среде представила новый прогноз глобального потепления [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://focus.ua/lifestyle/66626>.
9. Пан Ги Мун объявил о назначении актера Леонардо Ди Каприо Посланцем мира [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.un.org/climatechange/summit/ru/2014/09/secretary-general-designates-leonardo-di-caprio-un-messenger-peace-ru>.
10. José Sarukhán, Anne Whyte (Editors) *Ecosystems and Human Wellbeing: Synthesis. Millennium Ecosystem Assessment* / José Sarukhán and Anne Whyte. Island Press, Washington, DC, 2005. – 154 p.
11. Доклад Национального Совета по Разведке США «Состояние мировой продовольственной безопасности к 2040 году» / National Intelligence Council, № 2, 2012. – 156с.
12. Доклад National Security Impacts of Natural Resources by 2020, 2030, and 2040 [Электронный ресурс] / Chatham House – Режим доступа: www.dni.gov/nic/globaltrends.
13. Паренти К. Климатические изменения и голод. Новая география страданий / К.Паренти // La Stampa, № 14, 2011. – С. 4-5.
14. *Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Stocker, T. F., D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S. K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex and P. M. Midgley (eds.)]. / IPCC : Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2013. – 1535 p.
15. Порфирьев Б., Катцов В., Рогинко С. Изменение климата и международная безопасность / Б. Порфирьев, В. Катцов, С. Рогинко Монография., М. : РАН, 2011. – 291с.
16. Всемирный банк. Обзор Доклада о мировом развитии 2014: Риски и возможности – управление рисками в интересах развития. – Вашингтон, округ Колумбия: Всемирный банк, 2014. – 66 с.
17. Маас А., Исаева Г., Рюттингер Л. Умирбеков А., Даусс Р. Изменение климата в контексте системы взаимосвязей между водными ресурсами, энергией и сельским хозяйством в Центральной Азии / А. Маас, Г. Исаева, Л. Рюттингер, А. Умирбеков, Р. Даусс. – Берлин, Бюро Координатора экономической и экологической деятельности ОБСЕ, 2012. – 50 с.
18. Потапенко В. Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія / В. Г. Потапенко ; [за наук.ред. д.е.н., проф. Є. В. Хлобистова]. – К. : НІСД, 2012. – 360 с.
19. M. Mobjörk, M.-T. Gustafsson, H. Sonnsjö, S. van Baalen, L. M. Dellmuth, N. Bremberg *Climate-related security risks: towards an integrated approach* / M. Mobjörk, M.-T. Gustafsson, H. Sonnsjö, S. van Baalen, L. M. Dellmuth, N. Bremberg. – Stockgolm University, 2016. – 88 p.
20. Стан і перспективи розвитку відновлюваної енергетики в Україні : аналіт. доп. / О. М. Суходоля, А. Ю. Сменковський, А. І. Шевцов, М. Г. Земляний; за ред. О. М. Суходолі. – К. : НІСД, 2013. – 104 с.

References

1. Gadjyev K. (2001) *Vvedenie v geopolitiku* [Introduction to geopolitics], Moscow, 432 p.
2. ООН – Prognoz naselenia Zemli k 2050 [UN – Forecast of World population to 2050]. Available at: <http://www.mirprognozov.ru/prognosis/society/oon-prognoz-naseleniya-zemli-k-2050-godu/ru>.

3. Trenin D. Ugrozy mezhdunarodnoy bezopastnosti v XXI veke [Threas to the world security in XXI century]. Available at: <http://carnegie.ru/2015/06/08/ru-pub-60343>.
4. Bolshaya idea 2014 goda: god borby s izmeneniem klimata [Big idea of 2014: the year of fighting with climate change]. Available at: <http://www.un.org/climatechange/summit/ru/2014/06/big-idea-2014-the-year-for-climate-action-by-ban-ki-moon>.
5. Strategia natsionalnoy bezpeky Ukrainy [The Strategy of the national security of Ukraine]. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
6. National Intelligence Council – Global Trends. Available at: www.dni.gov/nic/globaltrends.
7. Tsel 13: Prinyatie srochnykh mer po borbe s izmeneniyami klimata i yego posledstviyami [Goal 13: Urgent action towards climate change and its consequences]. Available at: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/issues/planet/climate-change>.
8. Programma OON po okruzhayshey srede predstavila novy prognoz globalnogo potepeniya [UNEP presented new global warming forecast]. Available at: <https://focus.ua/lifestyle/66626>.
9. Pan Gi Moon obyzzvil o naznachenii aktera Leonardo Di Kaprio Poslantsem mira [Secretary-General designates Leonardo DiCaprio as UN Messenger of Peace]. Available at: <http://www.un.org/climatechange/summit/ru/2014/09/secretary-general-designates-leonardo-di-caprio-un-messenger-peace-ru>.
10. José Sarukhán, Anne Whyte (Editors) Ecosystems and Human Wellbeing: Synthesis. Millennium Ecosystem Assessment / José Sarukhán and Anne Whyte. Island Press, Washington, DC, 2005. – 154 p.
11. Doklad natsionalnogo Soveta po Razvedke «Sostoyanie mirovoy prodovol'svennoy bezopastnosti k 2040 gody» [Report of US National Security Council State of world food safety to 2040]. National Intelligence Council, № 2, 2012. – 156 s.
12. Report National Security Impacts of Natural Resources by 2020, 2030, and 2040. Available at: www.dni.gov/nic/globaltrends.
13. Parenti K. (2011) Klimaticheskie izmenenia i golod. Novaya geographia stradanii [The climate change and hunger. The new geography of suffering]. P. 4-5.
14. Climate Change 2013: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Stocker, T. F., D. Qin, G.-K. Plattner, M. Tignor, S. K. Allen, J. Boschung, A. Nauels, Y. Xia, V. Bex and P. M. Midgley (eds.)] / IPCC: Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 2013. – 1535 p.
15. Porfir'yev B., Katsov V., Roginko S., (2009) Izmenenia klimata i mezhdunarodnaya bezopastnost [Climate change and international security]. Moscow, 291p.
16. World bank (2014). Review of world development report 2014: risks and opportunities. Washington, DC. 66 p.
17. Maas A., Isayeva G., Ruttinger L., Umirbekov A., Daus R. (2012) Izmenenie klimata v kontekste sistemy vzaimosvyazey mezhdvu vodnymi resursami, energiyey i selskim hozyaystvom v Tsentralnoy Asii [Climate chage in the context of the system of interconnection between water resources, energy and agriculture in Central Asia] . Berlin, OSCE. 50 p.
18. Potapenko V. (2012) Strategichni priorytety bezpechnogo rozvytku Ukrainy na zasadah «zelenoi ekonomiki» [The strategic priorities of secure development of Ukraine based on the green economy]. Kyiv. 360 p.
19. M. Mobjörk, M.-T. Gustafsson, H. Sonnsjö, S. van Baalen, L.M.Dellmuth, N.Bremberg Climate-related security risks: to wards an integrated approach / M. Mobjörk, M.-T. Gustafsson, H. Sonnsjö, S. van Baalen, L. M. Dellmuth, N. Bremberg. – Stockgolm University, 2016. – 88 p.

20. Sukhodolya O., Smenkovskiy A., Shevtsov A., Zemlyany M. (2013) Stan i perspektivy rozvytlu vidnovlivanoj energetyky v Ukraine [Stage and perspectives of the renewable energy in Ukraine]. Kyiv, 104 p.

УДК 327.2

LEADERSHIP AND HEGEMONY IN GEOSTRATEGY OF INFORMAL NEO-EMPIRES

ЛІДЕРСТВО ТА ГЕГЕМОНІЯ В ГЕОСТРАТЕГІЇ НЕФОРМАЛЬНИХ НЕОІМПЕРІЙ

ЛИДЕРСТВО И ГЕГЕМОНИЯ В ГЕОСТРАТЕГИИ НЕФОРМАЛЬНЫХ НЕОИМПЕРИЙ

Goltsov A.

PhD, doctoral candidate of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: Andrgengolts1@ukr.net

Гольцов А. Г.

Кандидат географічних наук, докторант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: Andrgengolts1@ukr.net

Гольцов А. Г.

Кандидат географических наук, докторант Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: Andrgengolts1@ukr.net

Abstract. *The article analyzes the controversial issues of the relationship between leadership and hegemony in international relations, especially in the context of geostrategy of the informal neo-empires. Ideally, leadership of the certain actor means that other actors voluntarily accept its proposed values, norms and rules, recognize its authority to implement a policy for the realization of common goals. Hegemony is the dominance of a particular actor (hegemon) over other actors, establishing his controls over them, imposing its political, economic and cultural values. Hegemony in international relations is carried out usually covertly and often presented as a leadership. Leadership and hegemony are possible at various levels of the geopolitical organization in the world. We treat leadership and hegemony as mechanisms of implementation of a geostrategy of powerful actors of international relations, particularly of informal neo-empires. Each of the contemporary informal neo-empires develops and implements geostrategy, aimed at ensuring its hegemony, usually covert, within a certain geospace and realizes it as a means of a both “hard” and “soft” power. The USA, which is the main “center” of the Western macro-empire, tries to maintain its world leadership, and at the same time secure a covert hegemony over the strategically important regions of the world. The EU is a neo-imperial alliance and has geostrategy of “soft” hegemony. Russia opposes the hegemony of the West and advocates the formation of a multipolar world order with the “balance of power”. The RF carries in the international arena neo-imperial geostrategy in the international arena directed to increase its role in the world and ensure its hegemony in the post-Soviet space.*

Key words: *leadership, hegemony, covert hegemony, informal neo-empire, neo-imperial geostrategy, Western macro-empire.*

Анотація. *Аналізуються дискусійні питання співвідношення гегемонії та лідерства в міжнародних відносинах, зокрема в контексті геостратегії неформальних неоімперій. В ідеалі лідерство певного актора означає, що інші актори добровільно сприймають запропоновані ним цінності, норми та правила, визнають за ним повноваження проводити*

політику для реалізації спільних цілей. Гегемонія полягає у домінуванні певного актора (гегемона) над іншими акторами, встановленні контролю над ними, нав'язуванні своїх політичних, економічних, культурних цінностей. Гегемонія в міжнародних відносинах здійснюється, як правило, приховано і часто репрезентується в якості лідерства. Лідерство і гегемонія можливі на різних рівнях геополітичної організації світу. Ми розглядаємо лідерство та гегемонію як механізми реалізації геостратегій могутніх акторів міжнародних відносин, особливо неформальних неоімперій. Кожна із сучасних неформальних неоімперій розробляє та втілює в життя геостратегію, спрямовану на забезпечення своєї гегемонії, зазвичай прихованої, у межах певного геопростору і реалізує її засобами як “твердої”, так і “м'якої” сили. США, що є головним “центром” Західної макроімперії, намагається зберегти своє світове лідерство і водночас забезпечити собі приховану гегемонію в стратегічно важливих регіонах світу. ЄС є неоімперським об'єднанням і здійснює геостратегію “м'якої” гегемонії. Росія виступає проти гегемонії Заходу і за формування у світі багатопольярного порядку з “балансом сил”. РФ проводить на міжнародній арені неоімперську геостратегію, спрямовану зростання своєї ролі у світі і забезпечення гегемонії в пострадянському просторі.

Ключові слова: лідерство, гегемонія, прихована гегемонія, неформальна неоімперія, неоімперська геостратегія, Західна макроімперія.

Аннотация. *Анализируются дискуссионные вопросы соотношения гегемонии и лидерства в международных отношениях, в частности в контексте геостратегии неформальных неоимперий. В идеале лидерство определенного актора означает, что другие акторы добровольно воспринимают предлагаемые им ценности, нормы и правила, признают за ним полномочия проводить политику для реализации общих целей. Гегемония заключается в доминировании определенного актора (гегемона) над другими акторами, установлении контроля над ними, навязывании своих политических, экономических, культурных ценностей. Гегемония в международных отношениях осуществляется, как правило, скрытно и часто репрезентуется в качестве лидерства. Лидерство и гегемония возможны на различных уровнях геополитической организации мира. Мы рассматриваем лидерство и гегемонию как механизмы реализации геостратегий могущественных акторов международных отношений, особенно неформальных неоимперий. Каждая из современных неформальных неоимперий разрабатывает и воплощает в жизнь геостратегию, направленную на обеспечение своего лидерства и гегемонии, обычно скрытой, в пределах определенного геопространства и реализует ее средствами как “твердой”, так и “мягкой” силы. США, которые являются главным “центром” Западной макроимперии, пытаются сохранить свое мировое лидерство и одновременно обеспечить себе скрытую гегемонию в стратегически важных регионах мира. ЕС является неоимперским объединением и осуществляет геостратегию “мягкой” гегемонии. Россия выступает против гегемонии Запада и за формирование в мире многополярного порядка с “балансом сил”. РФ проводит на международной арене неоимперскую геостратегию, направленную на возрастание своей роли в мире и обеспечение гегемонии в постсоветском пространстве.*

Ключевые слова: лидерство, гегемония, скрытая гегемония, неформальная неоимперия, неоимперская геостратегия, Западная макроимперия.

Current problems. The processes of international co-operation in various fields among the states develop rapidly in contemporary world. The importance of the transnational actors grows. However, the global geopolitical order undergoes significant destabilization not only because of the intensification of the terrorism, but also through the expansionism of some powerful actors

who seek to expand its sphere of influence. Therefore there is a problem of qualifying the modern geostrategy and geopolitical status of actor such as Russia. At this stage we should expect changes in the US geostrategy in the global arena and in some regions. The imperial discourse still remains popular now in political science on international relations. The determination of the nature of leadership and hegemony in the international affairs serves as the relevant scientific-theoretical and applied problem.

Purpose of the article – the identification the value of leadership and hegemony in the international relations in the context of the modern geopolitics of the informal neo-empires – the Western macro-empire and Russia.

Analysis of the latest publications. The issues of leadership, hegemony and contemporary empires retains considerable popularity in the Western science. We can point out the works of such scholars as Z. Brzezinski, N. Ferguson, D. Friedheim, J. Ikenberry, R. Kagan, R. Keohane, J. Mearsheimer, H Munkler, D. Nexon, J. Nye, N. Parker, A. Wendt, J. Wiener and others. Among the Russian scientists should be mentioned the following researchers: E. Batalov, A. Bogaturov, A. Bogdanov, S. Kaspe, T. Shakleina, D. Temnikov and others. In Ukraine, the mentioned problems were investigated by M. Doroshko, E. Kaminski, B. Kantselyaruk, V. Kopiika, D. Laksishyk, E. Makarenko, I. Pogorska, M. Ryzhkov and others. Despite solid scientific achievements, the numerous theoretical and applied aspects remain controversial and insufficiently clarified.

Important research results. The essence of leadership in the international relations has been and remains the subject of the lively debate in the scientific community. In the broader context this leadership in the international arena should serve as a legitimate mechanism for the regulation of relations among actors, based on the norms of international law. Ideally, leadership can be interpreted as a system of governance in international relations when a certain set of actors willingly give one of them the right to exercise certain powers on behalf of all them. The leader has the greatest potential, authority and applies mostly in its policy the tools of “soft power”. The rest of the mentioned actors voluntarily accept together the values, norms and rules proposed by the leader, recognize its authority to implement a policy of common goals. It is clear that a “democratic” leader should implement policies in the international arena, based on the norms of international law. Leadership can also be “collective”. Under the known approach of J. Ikenberry “leadership is the use of power” and means the ability of one actor directly or indirectly shape the interests and influence upon the other [Ikenberry, 1996: 388]. Thus, leadership can be undemocratic (even authoritarian) when a powerful actor, based on an authority and potential imposes its norms and values on other actors.

Hegemony has a long history in the international relations. The hegemon traditionally had overwhelming power, which allowed him to dominate over other actors. This hegemony of the powerful actor could promote almost independent, peaceful and stable development of the dependent countries which maintained loyalty to the hegemon and if necessary took part in its projects, such as aggressive campaigns. Hegemony in the historical past was one of the most effective means of ensuring stability in the international arena. It is clear that the institution of the hegemony has never been perfect, and stability is relative.

The power of the hegemon can manifest itself in political dictatorship, economic domination, planting in dependent countries its political and cultural values etc. In most cases it is confirmed that “hegemony is necessarily coercive and based on the exercise of power” [Lake, 1993: 469]. At the hegemonic system the state-hegemon has enough power and will to protect the basic rules governing the international relations [Keohane, Nye, 1989: 44]. Ideally a certain balance between the responsibility of the hegemon and the consent of other actors with its political supremacy are achieved, and this could lead to the stabilization of the international system

as a whole. This conception of “hegemonic stability” justified the hegemonic policy and gave to hegemon *carte blanche* to use force for the “common good”.

“Coercive” hegemony in international relations causes a well-deserved criticism in many cases. In return, “benevolent” and “liberal” hegemony provides weaker actors with stronger protection of their safety and often brings them the economic benefits. The hegemon, in exchange for political loyalty from its dependent countries do not interfere in their internal affairs without a pressing need. The concept of “institutional hegemony”, known since the 1980s, has not lost its relevance and provides, in particular, a significant strengthening of the role of institutions of international cooperation. In regional studies scientists productively use for analytical and predictive intelligence the concepts of “consensual” and “cooperative” hegemony.

Hegemony and leadership have much in common, which is reflected in the works of G. Arrighi, Z. Brzezinski, Ch. Krauthammer and others. For example, hegemony can be positioned as a “system leadership” in which the predominant group expresses the common interests of participants in the system [Arrighi, Silver, 1999: 26]. The conception of “hegemonic leadership” served for a long time to justify the expansionist geostrategy of powerful states on the world stage. It contained even justification of imperial policy of state-leader [Wiener, 1995: 233].

During applied research of international relations it is quite difficult to find the line between, for example, the policy of “soft hegemony” and that of “rigid leadership”. Still, for an adequate analysis of certain geopolitical actors we distinguish between leadership and hegemony on the basis of the criteria of application of security tools that are inherent to the former.

It should be noted that “global leadership” and “global hegemony” can arise as ideal claims of the most powerful actors in international relations. In rare cases, the impact of a particular actor can cover very large areas of the Earth. Other powerful actors can either obey the leader (or the hegemon) or resist it. In many cases, the leadership (and hegemony) actually applies within the macro-, meso- or subregions of the world. At the regional level the ambitious contender for the leadership (and especially hegemony) often encounters resistance on the part of competitors. It should be noted that the sphere of influence of some powerful leader (or hegemon) may spread to the individual actors and their groups from different regions of the world. In this case, it acts as a transregional leader (or a hegemon).

In the second half of the XX century the interest of researchers to imperial issues concerned mainly the study of historical aspects of origin, development and decay of empires. The revival of the imperial discourse in science took place at the end of XX – beginning of XXI century, when there was a transformation of the world order and there was a need for an adequate interpretation of very large geopolitical systems not only of the past but of the present as well. Empires have been built primarily on the basis of the power factor in the past – “imperial domination ... is a necessary result of relations between powerful and weak states” [Doyle, 1986: 28]. The interpretation of empire as a hierarchical system was proposed by G. Lundestad: “empire simply means a hierarchical system of political relationships which one power being much stronger than any other” [Lundestad, 1990: 37]. For contemporary research remains topical the wording of M. Doyle: “Empire ... is a relationship, formal or informal, in which one state controls the effective political sovereignty of another political society” [Doyle, 1986: 45].

Author of this paper is an adherent of the neo-imperial conception, according to which in the modern world new polities emerge – neo-empires, whose role increasingly grows. Neo-empires differ from the classical empires primarily by their informal nature. They essentially are “structures of transnational political authority that combine an egalitarian principle of *de jure* sovereignty with a hierarchical principle of *de facto* control” [Wendt, Friedheim, 1995: 695]. In our view, neo-empire is a supranational polity in which the “center” is combined with diverse

actors using differentiated leadership, hegemonic or imperial relations. These relations are based on certain ideological principles and are implemented in the political, military, economic, cultural and other spheres. Thus, a concept of neo-empire combines traditional idea of empire (with its geopolitics), hegemony and leadership.

Neo-empire as a geospatial political system has a hierarchical-network structure. Ideally neo-imperial “center” should be presented by especially powerful state. At the international level, the network structure of neo-empire beside the “center” includes its allies in respect to whom it is a leader. Hidden hegemony of the “center” in relation to the allies is quite possible. Neo-empires have not rigid hierarchical organization. Classic “periphery” largely withdraws to the past. Some Western states still have small dependent countries and territories. Imperial hierarchy may also manifest itself through the relationship between “center” and satellite countries (“patron” and its “clients”). In neo-empire non-state actors play an important role and the most powerful of them have widely branched networks in the world. Thus, neo-empires are formed as a result of close cooperation between powerful states with large network actors.

We think that the Western macro-empire (informal union of Western states) actually exists as a neo-imperial polity. Modern Russia as the “centre” develops neo-empire in the post-Soviet space. We can assume that China wants to create a kind of neo-imperial transregional system on the geoeconomic foundation. India is appropriate to be considered as a potential neo-imperial “center”. Thus, our analysis concerns neo-empires of the West and that of Russia.

Currently, none of the Western states and even Russia are not marking their imperial ambitions. The concept of empire traditionally causes negative connotations in many countries. Hypocrisy traditionally serves as an essential attribute of international relations. Nowadays the leading actors especially persistently manifest officially their commitment to high ideals, principles and norms of international law. Analysis of neo-imperial geostrategy of actors provides material to identify the essential features and real interests of actors in the international arena.

Geostrategy is a set of key goals, objectives, directions, principles and policy tools of the actor in the world as a whole, in certain regions and toward particular countries. It involves the elaboration of general plans for government actions, determination of means and methods of implementation of policies in the international arena. Provision of own safety, combined with the protection of “vital interests” are the main incentives for the elaboration of a geostrategy by the neo-imperial “centers”. It turns out that the areas of “vital interests” of neo-empire are located even in the remote regions of the world, while security protection can be interpreted as the right to aggression against a sovereign state.

Foremost, geostrategy of a neo-empire can be expansionary. It was a main feature of classic empires. Contemporary neo-imperial expansion is targeted primarily at establishing hegemony (usually hidden) in a certain geospace. “Defensive” geostrategy is also quite common, and strategic defense can be both active and passive. For example, active defense is embodied in “containment” geostrategy against a powerful competitor. Under the expansion of the powerful enemy a neo-empire can use even “retreatful” geostrategy. Costs of expansion may be excessive, while the results are not attainable. In this situation, neo-empires resorted to a strategic retreat in order to retain its hegemony hidden. Combinations of different types of geostrategy are possible.

It is advisable to distinguish the following levels of geostrategy of actors in geographical space: world (global); macroregional; mesoregional (simply regional); subregional. Especially powerful actors can perform a transregional geostrategy. The content of neo-imperial geostrategy must be comprehensive in nature and involve the use of interrelated political, military, economic, informational and other means.

To achieve its geostrategic goals the “centers” use such traditional tools of imperial geopolitics as military intervention, direct political pressure, intimidation, economic blockade, etc., that means “hard power”. However, they prefer the wide application of “soft power” to provide voluntary adoption by other countries of their ideals, values, norms, rules etc. Ideally geostrategy of neo-empires should be based on “smart power”, which involves the rational application of “hard power” and “soft power” means. In modern conditions neo-empires actively use indirect means of action through network of their “agents of influence” in the political, economic, cultural and information spheres of life of the countries of the world. Informal neo-empire can manifest itself in the international arena both as a leader and as a hegemon. In addition, it is able to conduct itself as a traditional empire as well. If necessary, neo-empire can dynamically change its certain “roles” in the international arena.

Neo-imperial geostrategy of “center” is of a differentiated character, in particular: in relation to valuable allies it implements projects of mostly equal cooperation (hegemony is carefully masked); on smaller allies “center” imposes its “rules”; against weak states, it allows himself to violate their sovereignty and to change their political regimes; against the opponents even military force can be applied. Neo-imperial “center” actively forms alliances under its covert hegemony, it makes the allies to share the costs of joint projects, stimulate their participation in the fight against its enemies.

The Western macro-empire has a very sophisticated geospatial structure. Its main “center” (the leader and the covert hegemon) are the United States: “... the center of the empire of the West – America, although empire is not confined in America” [Kачнэ, 2007: 275]. Another “center” is the EU, which in turn is a neo-imperial polycentric formation. Macro-empire of the West also includes Norway, Iceland, Switzerland, European micro-states, Canada, Australia, New Zealand, Israel. In general, the model of “group leadership” for the West seems to be perfect as it involves consensus among Western powers in politics in the world. The West has many foreign allies, which include, for example, Japan, South Korea, Taiwan etc. North Atlantic Alliance is the leading military and political structure of the macro-empire. Therefore, as a member of NATO, Turkey can also be considered as a strategic ally of the West, though it has its own geopolitical interests.

We consider that the head of the Western macro-empire are “centers of decision-making” (CDM), both state and non-governmental, including multinational. As a result of their interaction the power over the Western world is realized, and from them informally depend a large part of the world. According to the “network theory of power” of M. Castells, some actors (“programmers”) adopt strategic decisions about networking while others (“switchers”) – provide network management [Castells, 2011: 777]. Some major “programmers” (CDM) have their own geopolitical interests, between them competition can occur in different areas, but relations of co-operation prevail, though co-operation is not always constructive.

Informal neo-empire of the West has many attractive features for many non-Western countries and peoples. Under the growing instability in international relations neo-empire may appear to the weak countries of the world as a guarantor of peace, security and order, because: “Empire in its ideal form – ordered space of law and justice, social space that occurs to oppose chaos, lawlessness and arbitrariness” [Kачнэ, 2007: 280]. Therefore, claims of the Western macro-empire to hegemony, even use of its military forces could be seen as a defense of freedom and security globally.

During the Cold War the world order is defined as bipolar confrontation between the capitalist West (with US hegemony) and the socialist East (with the hegemony of the USSR). For Western European countries hegemony of the US was needed for their defense against the “Soviet threat” which was not illusory. Except NATO allies informal hegemony of the US spread

to many countries. However, France (especially during President Ch. de Gaulle) was not part of the scope of the US hegemonic influence and tried to play an independent geopolitical role in the world. The hegemony of the United States (and the West in general) or that of the Soviet Union did not extend to China, India and some other countries. Therefore J. Nye subsequently offered to qualify the US role in the Cold War as a “half-hegemony” [13].

After the victory of the West in the Cold War and the “Desert Storm” the USA turned out on top of the world power. “New World Order” meant the formation of unipolar world with a sole hegemony of the US. During the presidency of B. Clinton the US committed geostrategy of the “engagement and enlargement”, which essentially meant the expansion of American hegemony in the world. In these circumstances, the imperial discourse has become quite popular among scientists, politicians and publicists. Z. Brzezinski even formulated the essence and main objectives of imperial geostrategy of the USA in the world. He proposed to use for that the experience of the Roman Empire [Brzezinski, 1997: 39-40]. After September 11, 2001 the US considered the international terrorism as the main threat to themselves and the world. Under these conditions, President G. Bush Jr. called to restore in foreign policy the legacy of H. Truman and R. Reagan [Рижков, 2011: 7] and began to implement interventionism in the US strategy in the world. In 2003 the United States, along with allies made an intervention in Iraq on the basis of neo-imperial doctrine of “preemptive war”. They gained a quick military victory, but their coalition was unable to ensure peace and security in that country. “New imperialism” of the US met resistance on the part of even some NATO allies.

Attempts by the US to ensure its sole hegemony in the world led to excessive expenditure of resources. Much of the American society has a negative attitude to the imperial foreign policy of the US. Even the comparatively judicious conceptions of “benevolent empire” and “empire by invitation”, was subjected to harsh criticism in the US and other countries. Obviously, the US needed a more flexible geostrategy. Even before his election as president, B. Obama formulated in 2007 the credo of foreign policy: “The mission of the United States is to provide global leadership grounded in the understanding that the world shares a common security and a common humanity” [14]. This line of foreign policy was officially conducted during both cadences B. Obama in the White House. At this time the US tried to carry out its geostrategy of world leadership based on the growth of military power, economic competitiveness, active participation in international political processes on a global scale [22]. It is noteworthy that the United States in November 2013 formally renounced odious Monroe Doctrine and declared priority an equal partnership with all the countries of the Latin America and the Caribbean. R. Haass offered to identify the US role in the world as “global preeminence” [6]. But informally, geostrategy of the US was actually aimed at preserving its liberal hegemony in many regions of the world.

Conceptual framework and strategic directions of the US foreign policy were defined in its National Security Strategy of 2015. The main idea of the Strategy is US leadership in the world: “America must lead. Strong and sustained American leadership is essential to a rules-based international order” [1]. The basis of its leadership should remain power factor: “We will lead with strength” [1]. The Strategy notes that the United States reserves the right to unilateral action on the international scene when there are threats to their “core interests”, although they prefer to mobilize other countries to collective actions [1]. In relations with China, as the main competitor, the current US geostrategy directed at its “containment” and simultaneous “engagement”.

It is expected that US leadership has to undergo a significant transformation soon. The US geostrategy, aimed at providing global leadership (with a hidden hegemony), was very expen-

sive. However, its antipode – geostrategy of “neo-isolationism”, according to experts, can lead to deepening of problems in the US economy and growth of threats to its national security. Geostrategy of “offshore balancing” is imagined as a “happy medium”. According to it, the US should abandon its “ambitious efforts” to transform society in other countries and focus on such key directions as preservation of its dominance in the Western Hemisphere as well as to counteract potential hegemonies in Europe, North-East Asia and the Persian Gulf [12]. Successful implementation of this geostrategy will enable the US to ensure its covert hegemony in very important regions of the world.

Application of the potential of “soft power” has created an opportunity for the US to become a political and even moral leader for many countries. However, a categorical position: “American leadership is a global force for good” [1] – raises serious doubts. Moral leadership is often converted in American politics in moral hegemony – planting their moral standards and values. Some countries of the world are dissatisfied with the fact that the US and its allies took the monopoly on the use of “hard power”, especially the armed force. However, many experts have expressed well-founded fear that without the American leadership in the world the chaos will prevail. According to J. Nye, “the era of US primacy is not over, it is set to change in important ways” [13]. The support by the US of its global leadership and preservation of the current world order will remain in the future as core of their foreign policy strategy [21].

The second main “center” of the West is the European Union, which has democratic “neo-imperial” supranational authorities. Effectiveness of the current EU model is inadequate, many problems arise in relations between the member states. Among them the leading countries are distinguished that have the greatest political and economic influence in the European model of “group leadership”. European values, norms and rules are very attractive to the population of post-socialist countries. In the accession process the candidate countries actually voluntarily recognize hegemony of the EU, and eventually they incorporate the neo-imperial structures of the Union. It is particularly important that: “the EU’s ‘imperial’ instruments are chiefly economic and bureaucratic rather than military and political. Its territorial acquisitions take place by invitation rather than conquest” [Zielonka, 2008: 475]. It should be noted that the “normative power” of the EU plays a crucial role in the institutional transformation of the candidate countries [Manners, 2002: 235-8]. The “Eastern Partnership”, launched in 2009, was an important component of “buffer” geostrategy of the EU towards Russia. In contemporary conditions the association with the EU means that in the country “soft” hegemony of the Union’s institutions is set on.

Nowadays, the need for informal macro-empire is caused primarily by threats to the Western countries on the part of transnational extremist actors. Contemporary neo-imperial geostrategy of the West in the Middle East countries is characterized as insufficiently effective. Among Western countries (and their DMC), there are many contradictions, and it reveals, especially in the debates on draft of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP). However, the need for implementation of geostrategy of “containment” toward Russia contributes now to the consolidation of the Western macro-empire. Economic sanctions imposed by the West against Russia, are very effective means of “hard power”. Military and political structures of NATO have been strengthened and expanded due to geopolitical confrontation with Russia.

In the Cold War, the Soviet Union (which Reagan called the “evil empire”) was quite specific empire. At its “periphery”, particularly in the Central Europe, it sometimes used coercive power tools (according to the “Brezhnev doctrine”). Moreover, the Soviet Union was the leader for the countries of “socialist orientation” (trying to play the role of latent hegemon) and sought to expand its sphere of informal influence in the world. The destruction of the “socialist camp” and the Soviet Union led to the disappearance of that empire on the international arena. In 1990s

geopolitics of the Russian Federation distributed in a very small space compare with the former Soviet Union.

In the early 2000s the regime of “sovereign democracy” was set in Russia with the personified higher power. In fact, the main DMC (the Kremlin) took control of all public authorities, as well as strategic branches of economy, cultural and information space of Russia. During this period, some of the Russia’s “right” politicians have proposed the concept of “liberal empire” that has long been known in the West. The development of the RF as a “liberal empire” provided its economic expansion primarily in the post-Soviet countries, active co-operation with the Western countries, the respect for international law [24]. Russia implemented the geostrategy directed at partnership with the West, strengthening of its influence in the world, transformation into “energy superpower”. The government of the RF recognized the de facto leadership of the West in the world and it wanted yet to get for itself a regional hegemony in the post-Soviet space. However hegemonic geopolitics of Russia led to resistance in the partner countries. The “pro-western” political forces came to power in Georgia and Ukraine as a result of “color revolutions”. NATO’s eastward expansion was seen by the Kremlin as a threat to national security of the RF [18]. The EU enlargement to the East meant the invasion the field of “vital interests” of Russia as well. Under these conditions, the Kremlin has de facto abandoned the “liberal” principles, introduced neo-imperial geostrategy and used means of “hard power” to secure hegemony in the post-Soviet space. Russia’s war with Georgia in August 2008 can be regarded as imperial. Soon the US strategy of “reset” gave the RF an opportunity to strengthen its hegemony in the post-Soviet countries [Дорошко, 2012: 101].

At the global level geostrategy of Russia is targeted to increase its role in the world, creating a “balance of power” to curb the US hegemony. Russia develops a strategic partnership with China, initiates enhanced cooperation within BRICS, SCO and other organizations. In the 2015-2016 years Russia has used its armed forces in the Syrian conflict on the side of B. Assad government. Obviously, Russia is seeking to establish hegemony on Syria and increase its influence in the Middle East.

In the post-Soviet space Russia’s geostrategy is directed at creating of informal neo-empire, for it the most suitable name is “Eurasian”. The Russian government cultivates a specific (and very eclectic) ideology and takes steps to root it in the public consciousness. Eurasian Economic Union (EAEU), established in 2015, is to become the geoeconomic foundation of the neo-empire. In the former USSR, Russia together with its allies formed a political-military structure – the Collective Security Treaty Organization (CSTO), where Russia plays a leading role and aims to become an informal hegemon. But the Kremlin’s attempts to implement even the hidden hegemony cause the resistance on the part of the ruling elites in the post-Soviet sovereign countries.

Contemporary Russian geostrategy essentially provides for the use of military force for annexation of territories in other countries. In 2014 Russia informally occupied and soon annexed the Crimea and started latent expansion in the Donbass region of Ukraine. The imperial geostrategy of Russia is manifested in the creation and support of the small “satellites” that are dependent on it in virtually all spheres. Officially, Russia recognized Abkhazia and South Ossetia as sovereign states and signed international agreements with them on cooperation in various spheres. However, Russia does not officially recognize Transnistria, Donetsk People’s Republic (DPR) and Lugansk People’s Republic (LPR), but keeps them under imperial control. Thus, the current geostrategy of Russia is de facto hegemonic and involves the use of imperial methods for control over individual countries and territories.

Conclusions. Legitimate leadership in international affairs is essential for their progressive development. However, leadership of powerful actors often means their covert hegemony in the

international arena. Informal neo-empires may appear as the main actors of the future world order.

Geostrategy of neo-empires actually aims to expand or maintain their spheres of influence. It is of differentiated character and can provide gaining of leadership or hegemony in respect of certain countries or regions. The neo-empires use a wide variety of “hard power” and “soft power” means. Contemporary neo-imperial geostrategy also involves creating of alliances and ensuring their efficient operation.

The Western macro-empire (led by the US) remains a leader for many countries of the modern world. Leadership of the West is a political, economic, ideological, moral and cultural, but in all these spheres leadership is often a covert hegemony. In the short term the US will remain the main leader of the world and its geostrategy is aimed at ensuring hegemony in the regions, where it has “vital interests”. Today the Western macro-empire has been consolidating by the fight against terrorism and confrontation with Russia.

At the global level, Russia seeks to play the role of one of several leaders – the “poles” of the world. Russia’s geostrategy in the post-Soviet space aims to achieve its informal hegemony with respect to the partner countries. Contemporary geostrategy of Russia involves the application of the imperial means, become clearly evident in its expansionism of 2014-2016 years.

References

1. National Security Strategy. The White House, Washington. February 2015, <http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf>
2. Arrighi G., Silver B. (1999) *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis : University of Minnesota Press.
3. Brzezinski Z. (1997) *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York : Basic Books.
4. Castells M. (2011) ‘A Network Theory of Power’, *International Journal of Communication* 5 : 773-787.
5. Doyle M. W. (1986) *Empires*. Ithaca, London : Cornell University Press.
6. Haass R. N. (2014) ‘The Unraveling. How to Respond to a Disordered World’, *Foreign Affairs*. November/December, <<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2014-10-20/unraveling>>
7. Ikenberry G. J. (1996) ‘The Future of International Leadership’, *Political Science Quarterly* 111 (3) : 385-402.
8. Keohane R. O., Nye J. S. (1989) *Power and Interdependence*. Second ed. Glenview : Little Brown.
9. Lake D. (1993) ‘Leadership, Hegemony, and the International Economy: Naked Emperor or Tattered Monarch with Potential?’, *International Studies Quarterly*, 37 : 459-489.
10. Lundestad G. (1990) *The American ‘Empire’ and Other Studies of US Foreign Policy in Comparative Perspective*. Oxford, Oslo : Oxford University Press.
11. Manners I. (2002) ‘Normative power Europe: A contradiction in terms?’, *Journal of Common Market Studies* 40/2 : 235-238.
12. Mearsheimer J. J., Walt S. M. (2016) ‘The Case for Offshore Balancing’, *Foreign Affairs* July/August, <<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-06-13/case-off-shore-balancing>>
13. Nye J. S. (2015) ‘American Hegemony or American Primacy’, *Project Syndicate* March 9, <<https://www.project-syndicate.org/commentary/american-hegemony-military-superiority-by-joseph-s---nye-2015-03?barrier=true>>

14. *Obama B.* (2007) 'Renewing American Leadership', *Foreign Affairs* July/August, <<http://www.foreignaffairs.com/articles/62636/barack-obama/renewing-american-leadership>>
15. *Wendt A., Friedheim D.* (1995) 'Hierarchy Under Anarchy: Informal Empire and the East German State', *International Organization* 49/4 : 689-721.
16. *Wiener J.* (1995) 'Hegemonic' Leadership: Naked Emperor or the Worship of False Gods?', *Journal of International Relations* 2 : 219-243.
17. *Zielonka J.* (2008) 'Europe as a global actor: empire by example?', *International Affairs* 84/3 : 471-484.
18. Концепция внешней политики Российской Федерации. 12 февраля 2013 г. [The Foreign Policy Concept of the Russian Federation. February 12, 2013], <<http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf>>
19. *Дорошко М. С.* (2012) 'Вплив 'перезавантаження' американсько-російських відносин на зовнішню політику держав пострадянського простору' [The impact of 'reset' of US-Russian relations on the foreign policies of states of the post-Soviet space], *Актуальні проблеми міжнародних відносин* 107/1 : 97-102.
20. *Каспэ С. И.* (2007) Центры и иерархии: пространственные метафоры власти и западная политическая форма [Centers and hierarchy. Spatial metaphors of power and Western political form]. Москва : Московская школа политических исследований.
21. *Копійка В. В.* (2015) 'Зовнішньополітичні стратегії США у глобальному світі: тенденції і перспективи' [The foreign policy strategies of US in the global world: trends and prospects], *Міжнародні відносини. Серія 'Політичні науки'* 5, <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2494/2225>
22. *Макаренко Є. А.* (2015) 'Геополітичний вимір президентських послань Конгресу США: 2012-2015 роки' [The geopolitical dimension of presidential messages to Congress: 2012-2015 years], *Міжнародні відносини. Серія 'Політичні науки'* 5, <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2501/2231>
23. *Рижков М. М.* (2011) 'Стратегії стримування у зовнішній та безпековій політиці США' [Strategies of containment in the foreign and security policy of the USA], *Актуальні проблеми міжнародних відносин* 102/1 : 5-21.
24. *Чубайс А.* 'Россия как либеральная империя' [Russia as a liberal empire], <<http://www.archipelag.ru/geopolitics/nasledie/empire/russia/>>

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.223.2(477.75):327.5(470)

REVISITING THE ISSUE ON THE EXTRATERRITORIAL EFFECT OF THE RUSSIAN LAW AND THE INTERNATIONAL LAW

ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНУ ДІЮ РОСІЙСЬКОГО ЗАКОНУ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

К ВОПРОСУ ОБ ЭКСТЕРРИТОРИАЛЬНОМ ДЕЙСТВИИ РОССИЙСКОГО ЗАКОНА И МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Zadorozhnii O. V.

Doctor of Juridical Science, Professor, Head of the Department of International Law of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: proxen2006@gmail.com

Задорожній О. В.

Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: proxen2006@gmail.com

Zadorozhnyi A. V.

Доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: proxen2006@gmail.com

Abstract. *The article covers the issue of specific breaches of international law provisions owed to Ukraine by Russia. The article also examines problems in the application of international law by Russia. In the course of the Russian aggression against Ukraine, the former is carrying out the military occupation of the Crimean peninsula and parts of Donetsk and Luhansk regions and prosecutes Ukrainian citizens (Nadiya Savchenko, Oleh Sentsov, Oleksandr Kolchenko, Hennadii Afanasyev, Yurii Soloshenko and others) in violation of international law. Both Russian executives and doctrine attempt to substantiate the cases against Ukrainian citizens, however, their arguments suffer both legal and factual problems. An illustrative in this regard is Savchenko's case, which has become important Russian propaganda tool to help reinforce the accusations of the "atrocities committed by the Kyiv junta". The analyses shows that Savchenko case could have been used to complete different tasks – starting from lifting the sanctions imposed against the Russian Federation and finishing with increasing the number of Russian volunteers in the war against Ukraine.*

Also, Russia has prosecuted Oleh Sentsov who has been charged with creating a terrorist group and committing two acts of terrorism.

One of the most untenable legal arguments of the Russian Federation is a qualification of the aggression as a non-international armed conflict. In this regard, Russian authorities and doctrine insist on Russia's not being bound or entitled to apply the rules of international armed conflicts laid down in the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (III)

to Savchenko. At the same time, a considerable amount of data speaks for an aggressive war the Armed Forces of the Russian Federation launched against Ukraine in Donetsk and Luhansk regions. The Russian Federation has also grossly violated the norms of international humanitarian law and international human rights law.

Key words: The Russian Federation, Ukraine, Savchenko case, Investigative Committee of the Russian Federation, aggression, conflict, detention, imprisonment, Ukrainian citizens.

Анотація. У статті розглядається питання порушення норм міжнародного права з боку Росії по відношенню до України. У статті також аналізуються проблеми в застосуванні норм міжнародного права з боку Росії. В ході російської агресії проти України, перша здійснила військову окупацію Кримського півострова і частини Донецької і Луганської областей і переслідує громадян України (Н. Савченко, О. Сенцова, О. Кольченко, Г. Афанасьєва, Ю. Солошенко та інших) в порушення норм міжнародного права. Російське керівництво і доктрина намагаються обґрунтувати відкриття справ проти громадян України, однак, їхні аргументи юридично і фактично слабкі. Показовою в цьому відношенні є справа Савченко, яка стала важливим інструментом пропаганди Росії для пояснення «звірств Київської хунти». Аналіз показує, що справа Савченко могла бути використана для виконання різних завдань – починаючи від скасування санкцій, введених проти Російської Федерації, і закінчуючи збільшенням числа російських добровольців у війні проти України.

Інший детально проаналізований в статті випадок зловживань Росії – справа проти О. Сенцова, який був обвинувачений у створенні терористичної групи і вчиненні двох терористичних актів.

Один з найбільш неприйнятних юридичних аргументів Російської Федерації є кваліфікація агресії як не міжнародного збройного конфлікту. У зв'язку з цим, російська влада і доктрина міжнародного права наполягають на тому, що держава не зв'язана нормами щодо міжнародних збройних конфліктів, викладених в Женевській конвенції про поводження з військовополоненими (III) по відношенню до Савченко. У той же час, значна кількість фактів свідчить про агресивну війну Збройних Сил Російської Федерації, розв'язану проти України в Донецькій і Луганській областях. Росія також грубо порушила норми міжнародного гуманітарного права та міжнародного права в галузі прав людини.

Ключові слова: Росія, Україна, справа Савченко, Слідчий комітет Росії, агресія, конфлікти, затримання, ув'язнення, українські громадяни.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос нарушения норм международного права со стороны России по отношению к Украине. В статье также анализируются проблемы применения норм международного права со стороны России. В ходе российской агрессии против Украины, первая осуществляет военную оккупацию Крымского полуострова и части Донецкой и Луганской областей и преследует граждан Украины (Н. Савченко, О. Сенцова, А. Кольченко, Г. Афанасьева, Ю. Солошенко и других) в нарушение норм международного права. Российское руководство и доктрина пытаются обосновать открытие дел против граждан Украины, однако, их аргументы юридически и фактически слабы. Показательным в этом отношении является дело Савченко, которое стало важным инструментом пропаганды России для объяснения «зверств Киевской хунты». Анализ показывает, что дело Савченко могло быть использовано для выполнения различных задач – начиная от отмены санкций, введенных против Российской Федерации, и заканчивая увеличением числа русских добровольцев в войне против Украины.

Другой подробно проанализирован в статье случай злоупотреблений России – дело против О. Сенцова, который был обвинен в создании террористической группы и совершении двух террористических актов.

Один из самых неприемлемых юридических аргументов Российской Федерации является квалификация агрессии как международного вооруженного конфликта. В связи с этим, российские власти и доктрина международного права настаивают на том, что государство не связана нормами по международным вооруженным конфликтам, изложенным в Женевской конвенции об обращении с военнопленными (III) по отношению к Савченко. В то же время, значительное количество данных свидетельствует об агрессивной войне Вооруженных Сил Российской Федерации, развязанную против Украины в Донецкой и Луганской областях. Россия также грубо нарушила нормы международного гуманитарного права и международного права в области прав человека.

Ключевые слова: Россия, Украина, дело Савченко, Следственный комитет России, агрессия, конфликты, задержания, заключения, украинские граждане.

The current problem. The various aspects of the research topic are covered by author's monographs "International law in the relations between Ukraine and the Russian Federation", "The violations by the aggressive war waged by the Russian Federation against Ukraine of the fundamental principles of international law", "The origin of international personality of Ukraine", "The annexation of Crimea is an international crime", "The international law doctrine of the Russian Federation following the annexation of Crimea". Also, representatives of global international legal doctrine, who have analyzed the violations of international law in respect of Ukraine by the Russian Federation, include Peter Ackerman, Maciej Bartowski, Anton Bebler, Chris Borgen, Michael Bothe, Daniel Wisheart, Marc Weller, Jure Vidmar, Shelagh Whitley, Christian Walter, and others. Among domestic scholars, who have considered this phenomenon are Volodymyr Butkevych, Ol'ha Butkevych, Viktor Brekhunencko, Volodymyr Vasylenko, Oleksiy Volovych, Bohdan Halaichuk, Mykola Hnatovskyy, Volodymyr Holovchenko, Volodymyr Horbulin, Pavlo Hrytsak, Yaroslav Dashkevych, and others.

The aim of the article is to analyze the violations of the Russian Federation of norms of international humanitarian law and international human rights law in the course of its war of aggression against Ukraine.

The important research results. An important component of the Russian war of aggression against Ukraine is the detention, arrest and imprisonment of Ukrainians on the occupied territories of Ukraine (Crimea, parts of Donetsk and Luhansk regions). This refers to Nadiya Savchenko, Oleh Sentsov, Oleksandr Kolchenko, Hennadii Afanasyev, Yurii Soloshenko and others. Nadiya Savchenko, a volunteer of Aidar Battalion [42], and an officer of the Ukrainian Armed Forces, was captured by militants on 18 June 2014 in the vicinity of Luhansk and handed over to the Russian authorities who put her in prison and opened a criminal case against her for alleged "involvement in the death of Russian journalists Ihor Kornelyuk and Anton Voloshin" [44].

On 7 July 2015, the charges against Savchenko were upgraded to "the murder of two Russian journalists in Donbas, not of complicity in this crime" [54].

Under the version of the Russian Federation Investigative Committee ('IC'), "Savchenko, being an officer of the Armed Forces of Ukraine, on 17 June 2014 conducted covert surveillance and correction of artillery fire on the site in the area of Metalist village of Slavyanoserbsk region (Luhansk oblast') shelling at the "LDR militia's" roadblock, where Russian journalists were. As a result of the shelling two Russians were killed" [66]. In March 2016, the Donetsk city court of the Rostov region found Savchenko guilty and sentenced her to 22 years in prison [67].

The charges against Savchenko are widely discredited given the circumstances of the case, including those which the IC has focused on. Inconsistencies inherent in the versions of the Russian government and the Russian media and can be seen in particular from how they describe the circumstances of Savchenko's detention. In July 2014, a Russian state-controlled NTV channel ("Gazprom-Media", a unit of Gazprom, owns it) [43] informed that Savchenko had been detained by "militia" and handed over to the Russian authorities [Shishkin, 2014].

However, later the Russian Federation has denied that Savchenko was detained in the territory of Ukraine, claiming that she had illegally crossed the Ukrainian-Russian border, to find herself in the territory of the Russian Federation "no later than 23 June 2014". On 9 July 2014, the Investigative Committee of the Russian Federation stated: "... With regard to the arrest of Savchenko, then, as it turned out, that under the guise of a refugee and without any ID she had crossed the border into Russia. She was purportedly stopped by a patrol in a residential area and detained for identification purposes. Later, it transpired that Savchenko was a suspect in a criminal case on charges of involvement in the killing of Russian journalists" [72].

On 23 July 2015, the official representative of the Russian IC Markin pointed out that "There is a theory that we have allegedly abducted Savchenko from somewhere. In fact, everything is very banal. She crossed the border of the Russian Federation, which is rather nominal I must admit. For a long time she was in the Voronezh region ... The investigation has the testimony of the two drivers, who gave her a ride; she lived in the hotel for quite a while ... Moreover, we have her handwritten statement addressing the Federal Migratory Service with a request to provide her with a document confirming the identity" [66].

Notwithstanding the above statements, during Savchenko's "trial" in the Rostov region the prosecution did not explain what had made her cross the border and settle in one of the hotels on the territory of the Russian Federation; how this fits with the status of refugee, with which Savchenko allegedly crossed the border; what she was going to do in the Russian Federation etc.

Naturally, they have nothing to say because these versions are absurd. The point is that the Russian investigation itself stuck to the version that Savchenko committed the crime deliberately. If to follow this logic, the alleged criminal, instead of staying low in the territory controlled by the Ukrainian authorities, went to Russia, where she had never been before, taking an awful chance of detention by Russian law enforcement agencies, which allegedly eventually happened. At the same time, Savchenko was wearing the Ukrainian military uniform, while "voluntarily staying in the territory of the Russian Federation".

Their arguments suffer from other inconsistencies as well. For example, according to the Investigative Committee of the Russian Federation, presented during the "trial", Savchenko was adjusting artillery fire near the village of Stukalova Balka. However, during the trial the representatives of the RF IC clarified that she was doing it alone, with a bullet through her hand, climbed onto a smooth steel tube towers unaided, in the rear of the militants, and then she got round them on the other side and was captured. Then the militants, without any reason, released Savchenko [Прусенкова, 2016].

The arguments of investigation look frankly unconvincing, even if we admit that the materials, on which they were based, deserve full confidence. On 6 July 2015, Vladimir Markin said, "Investigators calmly led the case to its logical ending, having collected the necessary body of evidence. I can only name the main ones. In the first place, it is the data of a forensic expert examination, which confirmed that Savchenko could have corrected the shell fire near the village of Metalist. Secondly, the results of a ballistic inquiry of shell fragments pulled out of the victims' bodies, confirming that it was a shell from D-30 howitzers. And thirdly, there are Savchenko's handwritten records and a detailed map of the area indicating her role in the military actions [73].

We draw attention to the fact that the opportunity to commit a crime and committing it – are completely different things, the results of ballistic tests do not indicate that Savchenko was involved in the murder of Kornelyuk and Voloshin. In addition, the materials of the case show that handwritten notes have not been confirmed as those of Savchenko and maps relate not to the village of Metalist but to the Ukrainian checkpoint near Vesela Hora, located 10 kilometres away [74].

The prosecution has ignored the fact that Savchenko was captured by the “militias” one hour before the journalists’ deaths [62]. This is evidenced by billing data, i.e. information from the “defendant’s” and Russian journalists’ phones, connected to their location [Азар, 2016]. However, the court refused to place the alibi defence of Savchenko on file (the billings are simply excluded from the file) and refused to examine the video with Savchenko’s staying in captivity, which would allow to determine the time by shadows and establish whether she was in captivity during the shelling. The court in its decision for some reason and without any elaboration pointed out that attempts to determine the time of detention by using video were untenable.

In addition, Kornelyuk and Voloshin entered the territory of Ukraine illegally, worked without accreditation, and were in military fatigues, with no protection and no media identification signs [Джанпладова, 2014], respectively, neither Savchenko, nor other participants of hostilities could, without any prior notice, identify them as journalists. The prosecution has not confirmed that Savchenko was aware of their presence in the territory.

Thus, none of the principal arguments of the prosecution, as the representatives of the investigation themselves put it, are validated.

The findings of the judgment that “Savchenko’s guilt is confirmed by the testimony of witnesses, the court sees no contradictions in them; militia battalion “Zaria” has no reason to tar character Savchenko” are inconclusive [Ивахненко, 2014]. However, the failure of these findings is more than clear because we are talking about the representatives of the opposing party to an armed conflict, which is already more than sufficient reason for slander.

It is revealing that all of these contradictions have hardly been awarded the attention of the Russian law doctrine; the same applies to Savchenko case in general (the Russian information cover has basically been allotted to representatives of the investigation), although some of the studies deserve special consideration. The state and state-controlled media, in turn, reproduce the official position, adding “shocking details”, namely, the “membership in the battalion known for looting and violence”, that Savchenko’s “hunger strikes” are nothing else but a gimmick to attract public attention” [73], “the involvement of Savchenko in the torture of the priest” [Ремесло, 2015], “Savchenko’s idea to sell the organs of prisoners” [Балдина, 2014] and the like. The analysis of the above studies suggests that this case was an important Russian propaganda tool to help reinforce the accusations of the “atrocities committed by the Kyiv junta” that have been used and are used for a variety of tasks - from lifting the sanctions imposed against the Russian Federation, to increasing the number of Russian volunteers in the war against Ukraine.

As a result, the survey carried out by VTsIOM in Russia in March 2016, indicated that 45% of respondents believed that “Savchenko is an extreme nationalist who hates Russia”, 18% of respondents expressed the view that “she is just a soldier on duty”, 6% saw her as “a victim of circumstances”. Every second respondent noted that Savchenko should be in prison for as long as the court decides; nobody, not even the president, should interfere with her destiny. Every third suggested that she should be exchanged for Russian citizens imprisoned in Ukraine. Sociologists have noted that Russians are roughly divided into two equal groups: one supports the court’s decision, and the second seldom watches TV and does not follow the events [Варсезов, 2016].

In order to qualify the actions of the Russian Federation and the legal status of Savchenko after her capture in the territory of Ukraine, it is necessary to establish how to qualify the conflict and related events. Are we dealing with an international armed conflict or non-international armed conflict? Russian investigators and authors of studies consider the detention of Savchenko to be lawful, qualify the situation as non-international armed conflict, and the crimes imputed to her - the murder of civilians – citizens of the Russian Federation fall under the jurisdiction of the Russian Federation.

For example, Oleh Denisov puts this position in the following words: “International law knows two main types of armed conflicts - international armed conflicts and non-international armed conflicts.

The conflict in Donbas for obvious reasons is a non-international armed conflict, as hostilities occur between governmental armed forces and non-governmental armed groups, where such groups are under a certain command structure, have the capacity to sustain military operations and exercise control over a part of its territory...”.

By the way, in an internal armed conflict between the government on the one hand and armed insurgent groups on the other the latter may be qualified as a “belligerent party” if they are self-organized and are responsible for the behaviour of their bodies, and established their authority on the part of the territory of a state. If the state of belligerency is recognized than certain participants in an armed conflict are insulated from prosecution and are entitled to prisoner of war (‘POW’) status.

However, Ukraine is in no hurry to officially recognize the belligerency of Donetsk People’s Republic (‘DPR’) and Luhansk People’s Republic (‘LPR’) and hasn’t ceased prosecution of certain arrested insurgents for “terrorism”. Even the Minsk agreements, behind which Western advocates of Savchenko tend to hide, do not explicitly provide thereto. Therefore, it is groundless to demand from the rebels to grant the captured Aidar battalion militia a POW status.

But the most important thing is that there is no international armed conflict between Ukraine and the Russian Federation. Therefore, Russia is neither bound nor entitled to apply the rules of international armed conflicts laid down in the Geneva Conventions to Savchenko. Nadiya Savchenko is simply prosecuted for a serious criminal offense against civilians [Лебедева, 2016].

These findings are contrary to the content of norms of international law and factual circumstances. This article together with a number of foreign studies argues that the conflict between Russia and Ukraine is an international armed conflict.

It should be reminded that the qualification of an armed conflict as international, contrary to the opinion of Denisov and other Russian scholars, in accordance with international law does not depend on an official recognition: under the Geneva Conventions of 1949 this is not a question of recognition but of actual circumstances [Денисов, 2016]. Article Two common to all Geneva Conventions of 1949 (the Convention for the Amelioration of the Wounded and Sick in Armies (I) [7], the Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked, Members of Armed Forces at Sea (II) [8], the Convention relative to the Treatment of Prisoners of War (III) [9], the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (IV)) [10] provides for an international law definition of an “international armed conflict”. It is envisaged that international armed conflict (‘IAC’) is armed conflict between two states [7; 8; 9; 10].

The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (‘ICTY’) has articulated a general definition of an international armed conflict. Considering the Dusko Tadic case, the ICTY found that “an armed conflict exists whenever there is a resort to armed force between States”. This definition was upheld by other international bodies [11].

This approach is generally characteristic of the representatives of the world doctrine of international law. Sams determines an international armed conflict as a conflict in which one state uses arms against another state, regardless of the reasons or the intensity of the confrontation [Sams, 2011: 62].

As Dietrich Schindler notes, “the existence of an armed conflict within the meaning of Article 2 common to the Geneva Conventions can always be assumed when parts of the armed forces of two States clash with each other. [...] Any kind of use of arms between two States brings the Conventions into effect” [Schindler, 1979: 131]. Hans-Peter Gasser explains that “any use of armed force by one state against the territory of another, triggers the applicability of the Geneva Conventions between the two states. [...] It is also of no concern whether or not the attacked party resists” [Gasser, 1993: 510-511].

The latter is particularly important in light of the consideration of the seizure of the territory of Ukraine (the Crimean peninsula) by the Russian Federation and the detention of the citizens of Ukraine – Oleh Sentsov, Oleksandr Kolchenko and others, and the speculation of Russian leaders that there was no armed aggression in Crimea, as there was no fighting [71].

Representatives of the Russian doctrine of international law follow the approach of foreign scholars. Anatoly c qualifies armed clashes between states, conflicts in which peoples are fighting against colonial domination, alien occupation and racist regimes in the exercise of their right to self-determination as enshrined in the UN Charter and other international instruments as international armed conflicts [Талалаев, 1999: 531]. Hennadii Melkov believes that an international armed conflict is an armed confrontation between states, between national liberation movements and colonialist, between the occupier and the occupied territories [Мелков, 2003: 568].

As Denys Shlyantsev defines it, international armed conflicts are such conflicts, in which one subject of international law uses armed force against another subject. Thus, the parties to an international armed conflict may be states, nations and peoples fighting for independence, international organizations engaged in collective military measures for maintaining peace and international order [Шлянтцев, 2008: 208].

A considerable amount of data speaks for an aggressive war the Armed Forces of the Russian Federation launched against Ukraine in Donetsk and Luhansk regions. Furthermore, under international law all the actions of the so-called “rebels” are attributed to Russia, which is substantiated by two respective international legal doctrines - the doctrine of effective control and the doctrine of overall control. The articles emphasize that the Russian Federation continues to officially deny the use of force against Ukraine, which, of course, precludes its legitimacy. Thus, under international law, Savchenko should be considered a prisoner of war.

In our opinion, the attention should be paid to the arguments of the Russian lawyer Hleb Bogush, who while analyzing Savchenko’s case in the context of the qualification of the conflict, said that “In assessing the conflict from the perspective of international humanitarian law, the arguments speaking for the international character of the conflict should be recognized more convincing, at least for the simple reason that in case of an irresolvable doubt as the doctrine and existing practice suggest (for example, in a situation of conflict in the former Yugoslavia), the regime providing for greater protection to participants of the conflict should be granted. The latter refers exactly to the rules of international armed conflict.

Hence, in case of a doubt regarding the qualification of a conflict, the legal rules of international conflicts should apply, because they are more humane and obligations of the parties are clearly spelt out. Moreover, the arrest and trial of Savchenko in Russia is rather an additional argument in favour of qualifying the conflict as an ‘internationalized’” [Богущу, 2016].

Based on this, the crime imputed to Savchenko cannot qualify as an ordinary criminal offense; it is a war crime – the murder of civilians, which under the Geneva Conventions, should be considered by special military courts. Therefore, the Russian “investigation” in this regard suffers from serious contradictions. On the one hand, in May 2015 Savchenko’s case was separated from the general criminal case of “genocide perpetrated by Ukrainian law enforcement and security services and the use of prohibited means and methods of warfare”.

On the other hand, the Russian Investigative Committee administration charged the Ukrainian national under Article 33, Part 5 and Article 105, Part 2, Points A, B, E, F and L of the Russian Criminal Code (complicity in the killing of two or more people in the line of duty committed by means dangerous to the public on grounds of political hatred committed by a group of persons) [68].

The Russian Federation has also grossly violated the norms of international humanitarian law and international human rights law. Illegal detention, custody and imprisonment of Nadiya Savchenko are a breach of the provisions of Article 5 “The right to liberty and security” of European Convention on Human Rights of 1950 [4] by Russia.

Council of Europe Parliamentary Assembly considered the imprisonment of Savchenko in terms of her PACE membership. For example, in Resolution № 2034 (2015) “Challenge, on substantive grounds, of the still not ratified credentials of the delegation of the Russian Federation” of 28 January 2015, the Assembly expressed serious concern about the imprisonment and indictment by the Russian Federation of Ms Nadiya Savchenko, who is now a member of the Assembly.

The Assembly considers her transfer by Ukrainian insurgents to the Russian Federation and subsequent imprisonment by the Russian authorities to be in violation of international law amounting to her de facto kidnapping. It demands that the Russian Federation respect its obligations under international law, as a Party to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe [6] and its protocol [14], according to which according to which Ms Nadiya Savchenko, as a member of the Parliamentary Assembly, enjoys European parliamentary immunity [5]. The Assembly calls upon the Russian authorities to release Ms Savchenko within 24 hours and to ensure her return to Ukraine or hand her over to a third country.

The position of the representatives of the Russian authorities and the legal doctrine is that the “attempts to make the case political took place from the outset: first they made her a deputy of the Rada and a representative in the Parliament Assembly of the European Council hoping to use functional immunity to release her, but they forgot that it doesn’t work in such cases” [74].

Expanded description of these theses contains statements that “documents of the Council of Europe do not provide exemption from criminal liability in connection with the membership in PACE. Article 40 of the Statute of the Council of Europe sets ‘immunities shall include immunity for all Representatives to the Consultative (Parliamentary) Assembly from arrest and all legal proceedings in the territories of all Members, in respect of words spoken and votes cast in the debates of the Assembly or its committees or commissions’. Savchenko’s immunity does not apply to actions committed before she acquired her status as an Assembly delegate, while the crimes imputed to the Ukrainian national were committed before the elections and cannot be considered reasonably necessary for the fulfilment of her functions in PACE” [Денисов, 2016].

The same opinion was expressed by Illia Remeslo: “Russian law does not allow for an exemption from criminal liability in connection with the membership in PACE. It is also not provided for in the Council of Europe Statute governing the PACE immunity issues. Article 40 of the Statute states that representatives of Members and the Secretariat shall enjoy in the territories of its Members such privileges and immunities as are reasonably necessary for the fulfilment of their functions. These immunities shall include immunity for all Representatives to the Con-

sultative (Parliamentary) Assembly from arrest and all legal proceedings in the territories of all Members, in respect of words spoken and votes cast in the debates of the Assembly or its committees or commissions". Article 14 of the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe contains a similar provision.

The immunity applies only in respect of words spoken and votes cast in PACE debates. Savchenko committed the alleged offense long before being "elected" to PACE, and is has nothing to do with her activities in PACE. And the charge had been brought against her before she became a deputy. Otherwise, it would mean that any person, who has committed a serious crime, may then get the status of a deputy and become immune to any prosecution in his own country or abroad" [*Ремесло*, 2015].

However, international law speaks against the above position. A narrow interpretation of immunity is incorrect. In accordance with Article 15 of the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe of 1949, of which both the Russian Federation and Ukraine are parties, During the sessions of the Consultative Assembly, the Representatives to the Assembly and their substitutes, whether they be members of Parliament or not, shall enjoy a) on their national territory, the immunities accorded in those countries to members of Parliament; b) on the territory of all other member States, exemption from arrest and prosecution. This immunity also applies when they are travelling to and from the place of meeting of the Consultative Assembly.

It does not, however, apply when Representatives and their substitutes are found committing, attempting to commit, or just having committed an offence, nor in cases where the Assembly has waived the immunity. However, according to the circumstances of the case this provision does not apply to Savchenko.

The 1952 Protocol to the Agreement of 1949 (Article 5) stipulates that privileges, immunities and facilities are accorded to the representatives of members not for the personal benefit of the individuals concerned, but in order to safeguard the independent exercise of their functions in connection with the Council of Europe. Consequently, a member has not only the right but the duty to waive the immunity of its representative in any case where, in the opinion of the member, the immunity would impede the course of justice and it can be waived without prejudice to the purpose for which the immunity is accorded [1]. The latter provision does not apply to Russia's actions in relation to Savchenko, since she is not the representative of the Russian Federation, and the lifting of immunity is clearly contrary to the purpose for which the immunity is granted.

It is important that Savchenko is judged as a representative of Ukraine, and not as a random individual, which is confirmed by the actions of the Russian leadership and the Investigative Committee of Russia. The case against Savchenko was severed from the general criminal case over genocide and use of prohibited means and methods of warfare by Ukrainian militaries to form a separate lawsuit.

The foregoing does not mean that the death of journalists should not be investigated. The point is that Savchenko is not supposed to be kept in custody and prosecuted in Russia.

For a long period of time (since the summer of 2014 until the spring of 2016) the indignation at the actions of the Russian authorities of the international community had no effect on its stance [46]. This also holds for the acts of the EU [47], international organizations [69], statements of world leaders, demanding the immediate release of Nadiya Savchenko [12].

Savchenko has finally refused to submit the appeal to the European Court of Human Rights ('ECtHR'). She could lodge a complaint when on 1 July 2015 Moscow City Court upheld the decision to extend the arrest of Savchenko [48]. The application, *Savchenko v. Russia*, was lodged with the Court on 14 July 2014, it has been granted priority; the court president also for-

warded questions to the Russian government as to how did Nadia Savchenko get into the Russian pre-trial detention centre [79]. However, after the sentencing in March 2016 Savchenko refused to appeal in order to not waste time. It is practically impossible for the ECtHR to consider the case of her arrest.

On the other hand, the issue of Savchenko has drawn international condemnation, which is obviously much more effective than any rulings of the ECtHR. On 24 April 2016, Poroshenko announced that agreement had been reached on the step-by-step approach and procedures of releasing Nadiya Savchenko, but no actual steps have been taken so far by the Russian side. However, on 28 April 2016, Russian representatives reported that Savchenko was to sign documents for extradition to Ukraine [44]. On 3 May 2016, Savchenko's lawyer Polozov mentioned [64] the approval by the authorities of the decision to transfer her to Ukraine under the Convention on the Transfer of Sentenced Persons of 1983 under the accelerated procedure [78].

As a result, *de facto* the return of Nadiya Savchenko to Ukraine was exchanged for the return of Russian Special Forces officers Oleksandr Alexandrov and Evhen Yerofeyev who were found guilty of committing crimes on the territory of Ukraine [3].

Even in this respect, Russia's position in relation to Savchenko is inconsistent because she was branded an extremely dangerous criminal who had committed a felony against journalists, which could not allow for a release, for almost two years.

Thus, in July 2015 the representative of the Russia's IC stated that "Nobody made any audible legal argument of protection but only banal accusations of investigators of forgery and attempts to make the case political. To do that they first wanted to make Savchenko a prisoner of war, which she is not, and then they made her a deputy of the Rada and a representative in the Parliament Assembly of the European Council hoping to use functional immunity to release her, but they forgot that it doesn't work in such cases. Not to mention a hunger strike the Ukrainian was advised to use to press the investigators and public opinion. In other words, Savchenko's supporters basically used non-judicial actions for sole purpose of releasing the accused of a felony" [74].

On 22 March 2016, the famous Russian State Duma Deputy Iryna Yarovaya, commenting on the verdict against Nadiya Savchenko, stressed "The sentence was passed in strict accordance with the law, according to the established legal procedures and in full compliance with international law. On the basis of the rules stipulating that journalists are subject to special protection... Murder committed in order to prevent the legitimate activities of Russian journalists in a truthful coverage of events in Donbas is a particularly serious crime, this 'merit' is not political but criminal, and, therefore, the adequate responsibility is criminal, proportionate and just ... Russia's position on the protection of journalists' freedom of activity is the position aimed at protecting the common humanitarian values. We see that wherever in the world these values are neglected terrible crimes occur. Therefore, our common task is to be equally tough with murderers just like with terrorists".

Perhaps the Russian Federation switchover is due to the desire to a) provide additional arguments for easing sanctions against the Russian Federation; b) prevent the key witnesses of the Russian aggression against Ukraine from the number of Russian troops from testifying.

Another example of illegal actions of the Russian Federation is the detention, trial and conviction of Ukrainian director Oleh Sentsova and other citizens of Ukraine on suspicion of "plotting terrorist acts".

Ukrainian filmmaker Oleh Sentsov was detained in Crimea by the Russian FSB on 10 May 2014 under charges of establishing a terrorist organization under the order of the "Right Sector" movement. The FSB reported the detention of Sentsov and three more activists, alleged members of the "Right Sector" on 30 May 2014 [55]. However, the movement denied membership

of Sentsov, and in the course of proceedings the defence took a certificate signed by the head of the “Right Sector” Dmytro Yarosh to the court, according to which the person of interest had never been in his organization [Демидюк, 2014].

The Russian investigation claimed Afanasyev, Chyrniy, Kolchenko, Borkin, Zuikov, Asanov and Cyril were participants of the criminal group. Chyrniy and Afanasyev were convicted and Borkin, Zuikov, Asanov and Cyril were declared wanted [51].

Russia’s Federal Security Service accused the four Ukrainians of being “part of a terrorist community, operating in Simferopol, Sevastopol’ and Yalta, which planned to carry out explosions with home-made devices on 9 May 2014 near the Eternal Flame memorial and Lenin monument in Simferopol and to set on fire the offices of the Russian Community of Crimea public organization and the United Russia party branch in Simferopol on 14 April and 18 April 2014 [58].

On this basis, Sentsov was charged with creating a terrorist group (Article 205.4 paragraph 1 of the Criminal Code of Russia), committing two acts of terrorism (subparagraph ‘a’ paragraph 2 of Article 205 of the Criminal Code of Russia), preparing to commit two terrorist attacks (paragraph 1, Article 30 and subparagraph ‘a’ paragraph 2 of Article 205 of the Criminal Code), as well as two episodes of illicit trafficking in firearms and explosives (paragraph 3 of Article 222 of the Criminal Code) [63], Oleksandr Kolchenko, in his turn, was charged with involvement in the terrorist community, and committing a terrorist act.

Oleksandr Kolchenko admitted that he had been at the office of the United Russia on the night of 18 April 2014, but he had not thrown Molotov cocktails (as argued by the representatives of the Federal Security Service), and in any event he did not consider this act an “act of terror”. As Kolchenko defense lawyer Novikov believed “the fundamental question is not what those people did and what they did not do but what intentions they invested in an action. The Russian investigation claimed that it was a terrorist activity; thereby a group that was going to be engaged in the systematic organization of terrorist acts was created. In my opinion, this is not visible” [17].

In addition to illegal detention, search and seizure of personal belongings, Sentsov was tortured to obtain confessions [Нехезин, 2015]. Though traces of violence were recorded by employees of the detention centre in Simferopol, the Investigative Committee of the Russian Federation refused to open an investigation of violence against him, ridiculously explaining the injuries by his assumed previous S&M leanings. The conditions of the further detention of the accused were unsatisfactory as well [17].

On 25 August 2015, the court in Rostov-on-Don sentenced Sentsov to 20 years and his “accomplice” Kolchenko – to 10 years in prison [Светова, 2014]. At the end of February 2016 they were transferred to the colony in the Chelyabinsk region [52].

The charges against Sentsov and Kolchenko were primarily based on the testimony of Afanasyev and Chirnyi, who immediately after the arrest, began to cooperate with the investigation. Sentsov certainly was not anywhere close to the site of two arson attacks, so the Russian investigation were tasked to obtain not a simple testimony of Chirnyi and Afanasyev, but their testimony against Sentsov as the manager of the “group” who gave the order to organize attacks” [65].

Afanasyev was himself abducted by the FSB in early May 2014 and taken to a Moscow jail “Lefortovo”, informally controlled by the secret service. Later, according to unconfirmed sources Afanasyev was accused of all the episodes of the case. He allegedly was the liaison between Sentsov and Chirnyi – the fourth and last of the defendants in the case at hand. Afanasyev allegedly participated in the coordination of the production of bombs. It was reported that he had

made a confession and refused to use the services of independent lawyers [53]. In December 2014, Moscow City Court found him guilty and sentenced to 7 years in prison [51].

The materials of the investigation led by the FSB were classified; the lawyers signed a non-disclosure agreement. One of them informed that there was no other evidence linking Sentsov to the “terrorist organization” except for the testimony of the “accomplices” – no wiretaps, no operational search activities materials [56]. During the interrogation Afanasyev claimed that his testimony was forced [59], and later he described in detail what tortures he was subjected to [61], while Chirniy refused to answer the questions of the parties during the trial [51]. It should be noted that Kolchenko also reported torture during the investigation; Sentsov reported attempts to extract the necessary confessions. He was severely beaten, strangled with a bag and threatened with rape [51; 60].

It is puzzling how the FSB qualifies the motive of committing the above-mentioned “crimes”: “The destabilization of the socio-political situation on the peninsula and influence on authorities of the Russian Federation decision-making on the secession from the Republic of Crimea” [41], especially given the fact that the stance of Russia has not even shaken by a threat of severe international sanctions and exclusion from international organizations.

Indicative are the courtroom addresses of other witnesses and victims, who were involved in the process via video link from Crimea (functionary of “Russian Community of Crimea” Kozenko, who burned the door in the office, and a former member of the “Crimean self-defence” Bochkarev, representing “United Russia” in court). Bochkarev failed to fulfil the demand of the court to produce documents substantiating the assessment of the damage. The defence team noted that in April 2014, “United Russia” was not registered in Crimea, and the office was registered under a different legal entity.

Both victims were unable to clearly answer questions about exactly how the arsons “destabilized the situation” in the country and how they could “influence the decision to secede from the Russian Federation”, and whether “Right Sector” was present in Crimea. Bochkarev could remember only that some people in the spring of 2014 “left unpleasant writings on the fence like ‘Crimea is Ukraine!’”.

Also, via a video conference the parties questioned “Russian community” guard Filippenko, who put out the burning office door, and firemen – Baraban, Andruhin and Konoval, who put out fire in the “United Russia” premises. Witness Konoval noted that “at the time it was the office of the Party of Regions”. An activist of “Young Guard ‘United Russia’” Purtov and bartender Chernyi, a supporter of the GCD of the State Duma deputy Fedorov, were witnesses for the prosecution. The latter told the court that the “Right Sector” is “one of the structural divisions of the United States” [61].

On 25 August 2015, the North Caucasus District Military Court sentenced Oleh Sentsov to 20 years imprisonment in a penal colony, Oleksandr Kolchenko was sentenced to 10 years of the colony [75]. On 24 November 2015, the Supreme Court of Russia upheld the sentences of Sentsov and Kolchenko [57]. One cannot but pay attention to what off-beats are the terrorists in this case: Sentsov is a filmmaker, Chirniy is a historian, Afanasyev is a lawyer and Kolchenko is an activist.

In March 2016, Sentsov’s lawyer lodged an appeal against the verdict [50], and already announced his intention to make recourse to the ECtHR upon passing through all instances in Russia [80].

The question of appeal to the ECtHR in the case of Kolchenko and Sentsov was decided differently than in the case of Savchenko. On 26 August 2015, Arseniy Yatsenyuk announced Ukraine’s intention to submit the fourth application to the Court against Russia in connection with the sentencing of Sentsov [Нозаева, 2015]. The next day, Pavlo Petrenko stated that a

claim on the illegal sentencing of Sentsov and other Ukrainians by Russia had already been submitted to the ECtHR (“Ukraine against Russia (IV)”) [77].

In April 2015, Oleksandr Kolchenko filed an application to the ECtHR against Russia on illegal detainment and compulsory acquisition of Russian citizenship (violation of Article 8 of the ECHR). The applicant pointed out the physical impossibility of such acquiring of Russian citizenship, because he was in jail in the corresponding period in 2014 [Корня, 2015]. Oleh Sentsov’s attorney announced the submission of a similar claim to the ECtHR, because the former had been forced to change his citizenship as well [76; 69; 12].

Negotiations for the release of Sentsov and other Ukrainians illegally deprived of their liberty by the Russian Government continue. The world leaders, the EU and international organizations have called for their release for a number of times already [53].

However, so far, only Afanasyev and another prisoner of the Russian Federation Yuri Soloshenko have been released. They were pardoned by Putin on 14 June 2016 by respective orders. Soloshenko’s case was also under the FSB investigation. He was accused of allegedly wanting to steal secret documents from Russia – the documents themselves being designs of C-300 anti-aircraft systems for the Ministry of Defence of Ukraine. In October 2015, Moscow City Court sentenced the 73-year-old man to 6 years in prison for “espionage” [47].

Lawyer of Soloshenko and Afanasyev Polozov explained that the motives of their release were that they were both sick, “For the Kremlin authorities costs on their possible death in custody in Russia would have been much higher than in the case of their exchange. Let us hope that in the result of urgent, intensive medical care Afanasyev and Soloshenko will get better” [49]. The Russian Federation exchanged them for the defendants in the case on the tragic events in Odessa on 2nd May 2014 Evheny Mefedov and Elena Glishchinskaya [70], who could also be actively engaged as “witnesses of the nationalists’ atrocities in Odessa”.

As for Oleh Sentsov, on 14 June 2016, Dmitry Peskov said that the contacts on a prisoner exchange are carried out including on the nomination of Oleh Sentsov but on the part of Russia the final decision will be made by Vladimir Putin [Томин, 2016].

The analysis of Russia’s actions gives good reasons for asserting its treatment of Sentsov, Kolchenko and other captured Ukrainians as hostages, who can be “traded” to obtain certain concessions from Ukraine and international community regarding, for example, sanctions and other restrictions, and, secondly, to use them as part of their public outreach programme. This is the same tactic that has already been applied in the case of Savchenko, when she was exchanged for Russian military Yerofeyev and Aleksandrov who participated in the aggression against Ukraine. Prior to that, “Savchenko case” was used as a propaganda tool to illustrate “atrocities of Kyiv junta”.

From the international law standpoint, an international armed conflict is ongoing between Ukraine and the Russian Federation since February 2014. In the course of the conflict Russia is carrying out the military occupation of the Crimean peninsula and parts of Donetsk and Luhansk regions provided, however, the Russian Federation is obliged to observe international humanitarian law and international human rights law in the occupied territories. The actions in relation to the citizens of Ukraine, such as Nadiya Savchenko, Oleh Sentsov, Oleksandr Kolchenko, Hennadii Afanasyev breach international law provisions.

Violations include torture, prohibited by Article 5 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948 [16], Article 7 of the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 [15] and Article 3 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950; illegal arrests and imprisonment (Articles 3 and 9 of the 1948 Declaration, Article 9 of the 1966 Covenant, Article 5 of the 1950 Convention); deprivation of the right to fair trial (Article 10 of the 1948 Declaration, Article 14 of the 1966 Covenant, Article 6 of the

1950 Convention); interference with privacy, family, encroachment on inviolability of the home, correspondence, honour and reputation (Article 12 of the 1948 Declaration, Article 17 of the 1966 Covenant, Article 8 of the 1950 Convention), propaganda of national, racial or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence shall be prohibited by law (Article 20 of the 1966 Covenant, Article 14 of the 1950 Convention) [9; 10].

With regard to international humanitarian law, the Russian Federation primarily violated the Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War of 1949 (Article 13 of humane treatment of prisoners, Article 14 on respect for the person of prisoners, Article 15 of the maintenance of prisoners, Section II : Internment of prisoners of war and others) [9], and the Geneva Convention relative to the protection of Civilian Persons in Time of War of 1949 (Article 27 on the right to respect for their person, their honour, and humane treatment, Article 31 on non-exercise of physical or moral coercion, Article 32 on the prohibition of taking any measure of such a character as to cause the physical suffering, Article 49 on the prohibition of individual or mass forcible transfers of protected persons from occupied territory to the territory of the Occupying Power, Article 72 on the right to a fair trial and some others) [10].

On the other hand, the Russian actions are clear, gross and systematic violations of fundamental principles of international law such as the principle of the protection of human rights and fundamental freedoms; the principle of sovereign equality of states (Ukraine is prosecuted for its policy in the face of Savchenko and Sentsov, however, one state cannot prosecute another); non-interference in the internal affairs of states (the persecution of Ukrainians is an attempt to destabilize the domestic political situation in Ukraine).

Conclusions. Thus, the Russian Federation measures of detention, arrests, sentencing and imprisonment of Savchenko, Sentsov, Kolchenko and other citizens of Ukraine in connection with the Russian-Ukrainian conflict during the 2014-2016 do not comply with international law. Russia clearly, grossly and systematically violates a number of fundamental rules of international humanitarian law and international human rights law. Citizens of Ukraine are used, firstly, as hostages to get concessions (for example, the lifting of sanctions), and, secondly, as an anti-Ukrainian propaganda tool, which is an important component of the war of aggression against Ukraine. The cases against Ukrainians are designed, among other things, to convince the Russian military in the correctness of their participation in the war, and to promote the recruitment of volunteers.

References

1. Council of Europe, *Chart of signatures and ratifications of Treaty 002 General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe as of 23 June 2016*, <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/002/signatures?p_auth=CI3hDHe0>
2. Council of Europe, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Strasbourg, 4 November 1950*, <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>
3. Council of Europe, *Convention on the Transfer of Sentenced Persons, Strasbourg, 21 March 1983, European Treaty Series 112*, <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680079529>>
4. Council of Europe, *European Convention on Human Rights as amended by Protocols Nos. 11 and 14 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13, Rome, 4 November 1950*, <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf>

5. Council of Europe, Resolution 2034 (2015). *Final version. Challenge, on substantive grounds, of the still unratified credentials of the delegation of the Russian Federation*, <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21538&lang=en>>
6. *General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe, Paris, 2 September 1949, European Treaty Series 2, 1950*, <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680063729>>
7. ICRC, *Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949*, <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/7c4d08d9b287a42141256739003e636b/fe20c3d903ce27e3c125641e004a92f3>>
8. ICRC, *Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea. Geneva, 12 August 1949*, <<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/370?OpenDocument>>
9. ICRC, *Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949*, <<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/7c4d08d9b287a42141256739003e63bb/6fef854a3517b75ac125641e004a9e68>>
10. ICRC, *Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949*, <<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/380>>
11. ICTY, *The Prosecutor v. Dusko Tadic. Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, IT-94-1-A, 2 October 1995, <<http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>>
12. OSCE, *Resolution on Abducted and Illegally Detained Ukrainian Citizens in the Russian Federation*, 7 July 2015, <<https://www.oscepa.org/meetings/annual-sessions/2015-helsinki-annual-session/2015-helsinki-final-declaration/2291-16>>
13. OSCE, *Resolution on the Continuation of Clear, Gross and Uncorrected Violations of OSCE Commitments and International Norms by the Russian Federation*, 8 July 2015, <<https://www.oscepa.org/meetings/annual-sessions/2015-annual-session-helsinki/2015-helsinki-final-declaration/2282-07>>
14. *Protocol to the General Agreement on Privileges and Immunities of the Council of Europe, Strasbourg, 6 November 1952, European Treaty Series 10, 1952*, <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800637a2>>
15. United Nations, *International Covenant on Civil and Political Rights, New York, 16 December 1966, Treaty Series 999*, <<https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>>
16. ООН, *Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г.* [The Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948], <<http://www.un.org/ru/universal-declaration-human-rights/>>
17. Уголовный кодекс Российской Федерации. Федеральный закон № 63-ФЗ от 13 июня 1996 г. [The Criminal Code of the Russian Federation. Federal Law No. 63-FZ, 13 June 1996], <<http://docs.cntd.ru/document/9017477>>
18. Gasser H. P. (1993) 'International humanitarian law: An introduction', in H. Haug (ed.) *Humanity for all: The International Red Cross and Red Crescent Movement*, P. 510-511. Berne: Paul Haupt Publishers.
19. Sams K. (2011) 'Involvement of the peace operation as the party to the armed conflict', in M. Odello, R. Piotrowicz (eds.) *International military missions and international law. Leiden*: Martinus Nijhoff Publishers.

20. Schindler D. (1979) 'The different types of armed conflicts according to the Geneva conventions and protocols', *RCADI* 163: 121-163.
21. Shishkin P., Alpert I. L. (2014) 'Pro-Russia rebels defiant as Ukraine military advances toward Donetsk', *The Wall Street Journal*, 10 July, <<https://www.wsj.com/articles/ukraine-forces-take-another-rebel-held-town-1404996939>>
22. Азар И. (2016) "Я ее взял и лично передал Плотницкому". Боец ЛНР рассказал 'Медузе', как задерживали Надежду Савченко' ["I detained her and personally handed over to Plotnitskii". The DPR fighter told 'Meduza' how Savchenko had been detained], 21 марта, <<https://meduza.io/feature/2016/03/21/ya-ee-vzyal-i-lichno-peredal-plotnitskomu>>
23. Балдина А. (2014) 'Украинский плен' [Ukrainian captivity], *Вести.ру*, 17 сентября, <<http://www.vesti.ru/doc.html?id=1977850>>
24. Бозуш Г. (2016) 'Подмена обвиняемого. Юридический анализ дела Савченко' [Substitution of the accused person. Legal analysis of the Savchenko's case], *Московский центр Карнеги*, 21 марта, <<http://carnegie.ru/publications/?fa=63081>>
25. Варсегов Н. (2016) 'Протоиерей Владимир Марецкий, побывавший в плену у нацгвардейцев: "Савченко предлагала продать пленных на органы"' [Archpriest Vladimir Maretskii to have been kept prisoner by the national guards: "Savchenko proposed to sell the organs of the prisoners"], *Комсомольская правда*, 11 марта, <<http://www.kp.ru/daily/26503/3371540/>>
26. Демидюк Н. (2014) 'ФСБ: Украинский режиссер Сенцов готовил теракты вместе с активистами "Правого сектора"' [Federal Security Service of the Russian Federation: Ukrainian film director Sentsov prepared terrorist attacks together with the activists from the 'Right Sector'], *Московский комсомолец*, 30 мая, <<http://www.mk.ru/social/2014/05/30/fsb-ukrainskijj-rezhisser-sentsov-gotovil-terakty-vmeste-s-aktivistami-pravogo-sektora.html>>
27. Денисов О. (2016) 'Дело Савченко: отделить право от пиара' [Savchenko's case: To separate the law from the PR], *Русская Idea*, 16 марта, <<https://politconservatism.ru/articles/delo-savchenko-otdelit-pravo-ot-piara>>
28. Джанноладова Н., Гостев А. (2014) 'Алиби Надежды Савченко' [Nadezhda Savchenko's alibi], *Радио Свобода*, 17 декабря, <<http://www.svoboda.org/a/26748995.html>>
29. Ивахненко В., Сетдикова Д. (2014) 'Командировка на смерть' [Deadly business trip], *Радио Свобода*, 18 июня, <<http://www.svoboda.org/a/25426694.html>>
30. Корня А. 'Крымчанин пожаловался в ЕСПЧ на принудительное присвоение российского гражданства' [Crimean complained to the ECHR of the forced conferment of the Russian citizenship], *Ведомости*, 8 апреля 2015 г., <<http://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/04/09/krimchanin-pozhalovalsya-v-espch-na-prinuditelnoe-prisvoenie-rossijskogo-grazhdanstva>>
31. Лебедева Н. (2016) 'Россияне вынесли свой вердикт по делу Надежды Савченко' [Russians rendered their verdict in the case of Nadezhda Savchenko], *Российская газета*, 29 марта, <<https://rg.ru/2016/03/29/rossiiane-vynesli-svoj-verdikt-po-delu-nadezhdy-savchenko.html>>
32. Мелков Г. (2003) 'Международное право в период вооруженных конфликтов' [The international law in the period of armed conflicts] in К. Бекашев (ed.) *Международное публичное право* [International public law]. Москва: Проспект.
33. Нехезин В. (2015) 'Дело Сенцова: в чем обвиняют режиссера?' [The case of Sentsov: What is the film director accused of?], *Русская служба BBC*, 21 июля, <http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2015/07/150721_ru_s_sentsov_trial_beginning>

34. Ногаева К. (2015) 'Украина подает в Европейский суд по правам человека в связи с делом Сенцова' [Ukraine files a claim to the European Court of Human Rights due to the case of Sentsov], *Deutsche Welle*, 26 августа, <<http://www.dw.com/ru/украина-подает-в-европейский-суд-по-правам-человека-в-связи-с-делом-сенцова/a-18673493>>
35. Прусенкова Н. (2016) 'Я уже имею право на все' [I already have the right to all], *Новая газета* 30, 23 марта, <<https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/03/22/67893-171-ya-uzhe-imeyu-pravo-na-vse-187>>
36. Ремесло И. (2015) 'Была ли наводчица? Пять заблуждений о деле Савченко' [Was there a gun-layer? Five delusions regarding the Savchenko's case], *РИА Новости*, 6 апреля, <<http://ria.ru/analytics/20150406/1056853941.html>>
37. Светова З. (2014) 'Олег Сенцов и другие 'крымские террористы'' [Oleg Sentsov and other 'Crimean terrorists'], *Открытая Россия*, 23 сентября, <<https://openrussia.org/post/view/228/>>
38. Талалаев А., Тункин Г., Шестаков Л. (1999) *Международное право* [International law]. Москва : 'Юридическая литература' Администрации Президента Российской Федерации.
39. Томин Д. (2016) 'Кремль подтвердил контакты с Украиной по обмену Сенцова' [The Kremlin confirmed its contacts with Ukraine regarding the exchange of Sentsov], *Московский комсомолец*, 15 июня, <<http://www.mk.ru/politics/2016/06/15/kreml-podtverdil-kontakty-s-ukrainoy-po-obmenu-sencova.html>>
40. Шлянцев Д. А. (2008) *Международное право: курс лекций* [International law: The course of lectures]. Москва: Юстицинформ.
41. BBC Україна, *Сенцов: "Мене били стоячи, лежачи, сидячи"* [Sentsov: "I was beaten when I stood, lay, sat"], 6 серпня 2015 р., <http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/08/150806_sentsov_trial_upd_sx>
42. BBC Україна, *У Росії Савченко заарештували до кінця літа* [In Russia, Savchenko was arrested till the end of summer], 9 липня 2014 р., <http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/07/140709_savchenko_update_arrest_dt>
43. BBC. Русская служба, *Кто владеет СМИ в России: ведущие холдинги* [Who owns the mass media in Russia: Leading holdings], 11 июля 2014 г., <http://www.bbc.com/russian/russia/2014/07/140711_russia_media_holdings>
44. Interfax Report, *ECHR sends inquiry to Russia concerning Ukrainian pilot Savchenko case*, 16 July 2014.
45. Joinfo, *European Parliament calls on Russia to immediately liberate Oleksandr Kolchenko and Oleg Sentsov*, 10 September 2015, <http://joinfo.com/world/1008442_european-parliament-calls-on-russia-to-immediately-liberate-oleksandr-kolchenko-and-oleg-sentsov.html>
46. Kyiv Post, *Pilot Savchenko gets parliamentary mandate*, 25 November 2014, <<https://www.kyivpost.com/article/content/oct-26-parliamentary-election/pilot-savchenko-gets-parliamentary-mandate-373094.html>>
47. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, *European Parliament resolution on Russia, in particular the cases of Eston Kohver, Oleg Sentsov and Olexandr Kolchenko*, 10 September 2015, <<http://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/39933-jevroparlament-uh-valiv-rezolyuciju-na-pidtrimku-ukrajinciv-nezakonno-uvjaznenih-v-rf>>
48. U.S. Department of State, *Continued detention of Nadiya Savchenko*. Press Statement: John Kerry, Secretary of State, Washington, DC, 7 March 2016, <<https://2009-2017.state.gov/secretary/remarks/2016/03/254054.htm>>

49. Аналитическая служба новостей, *Полозов рассказал, почему Путин отпустил Афанасьева и Солошенко* [Polozov told why Putin had released Afanasiev and Soloshenko], 14 июня 2016 г., <<http://asn.in.ua/ru/news/news/51017-polozov-rasskazal-pochemu-putin-otrustil-afanaseva.html>>
50. Ведомости, *Адвокаты Олега Сенцова подали кассацию на приговор* [Oleg Sentsov's defence lawyers filed a cassation against the verdict], 28 марта 2016 г., <<http://www.vedomosti.ru/politics/news/2016/03/28/635344-sentsova-kassatsiyu>>
51. Газета.ру, *В 'Правом секторе' опровергли причастность к ним режиссера Сенцова* [The 'Right Sector' confuted complicity of the film director Sentsov for their activities], 30 мая 2014 г., <http://www.gazeta.ru/social/news/2014/05/30/n_6194765.shtml>
52. Грани, *Приговор Сенцову и Кольченко* [Sentence for Sentsov and Kolchenko], 25 августа 2015 г., <<http://graniru.org/Politics/Russia/Politzeki/m.243792.html>>
53. Грани.ру, *В знак признательности. Крымский узник Геннадий Афанасьев приговорен к семи годам колонии* [As a token of appreciation. The Crimean prisoner Gennadii Afanasiev is sentenced to seven years in prison], 25 декабря 2014 г., <<http://graniru.org/Politics/Russia/Politzeki/m.236340.html>>
54. Интерфакс, *В СКР заявили о грозящих Савченко 25 годах тюрьмы* [The Investigative Committee of the RF announced that Savchenko was impended 25 years in prison], 13 июля 2015 г., <<http://www.interfax.ru/russia/453408>>
55. Интерфакс, *Обмен Савченко на Ерофеева и Александрова оформили через процедуру помилования* [Exchange of Savchenko for Yerofeiev and Alexandrov was officially registered through the pardon process], 25 мая 2016 г., <<http://www.interfax.ru/russia/510084>>
56. Интерфакс, *Путин помиловал Солошенко и Афанасьева* [Putin pardoned Soloshenko and Afanasiev], 14 июня 2014 г., <<http://www.interfax.ru/russia/513420>>
57. Интерфакс, *Суд подтвердил приговор Сенцову по делу о подготовке терактов в Крыму* [The Court confirmed the sentence for Sentsov in the case on the preparation of terrorist attacks in Crimea], 24 ноября 2015 г., <<http://www.interfax.ru/russia/481216>>
58. Медиазона, *Процесс Сенцова. День первый* [Sentsov's process. The first day], 21 июля 2015 г., <<https://zona.media/online/2015/21/07/sentsov-nachalo>>
59. Медиазона, *Процесс Сенцова. Допрос Афанасьева* [Sentsov's process. The interrogation of Afanasiev], 21 июля 2015 г., <<https://zona.media/online/2015/31/07/sentsov-afanasiev>>
60. Медиазона, *Процесс Сенцова. Приговор* [Sentsov's process. The sentence], 25 августа 2015 г., <<https://zona.media/online/2015/25/08/protsess-sentsova-prigovor>>
61. Обозреватель, *"Били, щоб не було синців": Афанасьєв розповів про тортури ФСБ* ["They beat me in order no bruises left": Afanasiev described the FSS tortures], 17 червня 2016 р., <<https://www.obozrevatel.com/ukr/crime/13264-bili-schob-ne-bulo-sintsiv-afanasiev-rozproviv-pro-torturi-fsb.htm>>
62. Обозреватель, *Дело Савченко: адвокат раскрыл 'притянутые за уши' доказательства. Опубликованы документы* [Savchenko's case: The lawyer disclosed the 'far-fetched' evidence], 28 августа 2015 г., <<https://www.obozrevatel.com/crime/95721-delo-savchenko-advokat-podrobno-rasskazal-o-prityanutyih-za-ushi-dokazatelstvah--opublikovanyi-dokumenty.htm>>
63. Пресс-служба Федеральной службы безопасности Российской Федерации, *На территории Республики Крым сотрудниками ФСБ России задержаны члены диверсионно-террористической группы 'Правого сектора'* [In the territory of the Republic of Crimea the FSS of the RF officers detained members of the 'Right sector' sabotage-terror-

- ist group], 30 мая 2014 г., <<http://fsb.ru/fsb/press/message/single.htm?id%3D10437554%40fsbMessage.htm>>
64. РИА Новости Украина, *Порошенко заявил, что договорился с Путиным о сроках освобождения Савченко* [Poroshenko declared that he had agreed with Putin on the date of Savchenko's release], 24 апреля 2016 г., <<http://rian.com.ua/politics/20160424/1008954454.html>>
65. РИА Новости Украина, *Сенцова этапировали в колонию в Челябинской области* [Sentsov was transferred to the prison colony in the Cheliabinsk region], 4 марта 2016 г., <<http://rian.com.ua/society/20160304/1006195830.html>>
66. РИА Новости, Маркин: *Савченко никто не похищал, она сама перешла границу с РФ* [Markin: Nobody kidnapped Savchenko, she crossed the border with the RF by herself], 23 июля 2015 г., <<http://rian.com.ua/russia/20150723/371056600.html>>
67. РИА Новости, *Приговор Савченко: 22 года в российской колонии и штраф* [Savchenko's sentence: 22 years in the Russian prison and a fine], 22 марта 2016 г., <<https://ria.ru/incidents/20160322/1394869448.html>>
68. РИА Новости, *Уголовное дело гражданки Украины Надежды Савченко* [The criminal case of the citizen of Ukraine Nadezhda Savchenko], 21 марта 2016 г., <<http://ria.ru/spravka/20160302/1381923155.html>>
69. Росбалт, *Пушков: Иммуниет в ПАСЕ не несет для Савченко никаких последствий* [Pushkov: The PACE immunity does not carry any consequences for Savchenko], 27 января 2015 г., <<http://www.rosbalt.ru/main/2015/01/27/1361397.html>>
70. Сегодня.ua, *Афанасьев и Солошенко дали свое первое интервью после освобождения* [Afanasiev and Soloshenko gave their first interview after the release], 18 июня 2016 г., <<http://www.segodnya.ua/politics/pnews/afanasev-i-soloshenko-dali-svoe-pervoe-intervyu-posle-osvobozhdeniya-725680.html>>
71. Сегодня.ua, *В МИД РФ заявили, что аннексия Крыма и конфликт в Донбассе – это не нарушение Будапештского меморандума* [The RF Ministry of Foreign Affairs announced that the annexation of Crimea and the conflict in the Donbass are not the violation of the Budapest Memorandum], 31 марта 2015 г., <<http://www.segodnya.ua/politics/pnews/v-mid-rf-zayavili-cto-anneksiya-kryma-i-konflikt-v-donbasse-eto-ne-narushenie-budapeshtskogo-memoranduma-599484.html>>
72. Следственный комитет Российской Федерации, *Гражданке Украины Надежде Савченко предъявлено обвинение в пособничестве в убийстве журналистов ВГТРК* [The citizen of Ukraine Nadezhda Savchenko was charged with the accessory in the murder of journalists of the VGTRK], 9 июля 2014 г., <<http://sledcom.ru/news/item/523081>>
73. Следственный комитет Российской Федерации, *Завершено расследование уголовного дела в отношении обвиняемой Надежды Савченко* [The investigation of the criminal case against the accused Nadezhda Savchenko is completed], 6 июля 2015 г., <<http://sledcom.ru/news/item/944210>>
74. Следственный комитет Российской Федерации, *Обвиняемая Надежда Савченко завершила ознакомление с материалами уголовного дела* [The accused Nadezhda Savchenko has completely familiarized with the materials of the criminal case], 2 июля 2015 г., <<http://sledcom.ru/news/item/942978>>
75. ТАСС. Информационное агентство России, *Украинского режиссера Сенцова приговорили к 20 годам колонии за теракты в Крыму* [The Ukrainian film director Sentsov was sentenced to 20 years in prison for the terrorist attacks in Crimea], 25 августа 2015 г., <<http://tass.ru/proisshestviya/2209192>>

76. Тиждень.ua, ДМС: *Затриманий кримський активіст Сенцов має українське громадянство* [State Migration Service of Ukraine: Detained Crimean activist Sentsov has the citizenship of Ukraine], 7 квітня 2014 р., <<http://tyzhden.ua/News/133726>>
77. Укрінформ, *Справа Сенцова: Україна подала до Євросуду позов до Росії* [The case of Sentsov: Ukraine has filed a lawsuit against Russia to the European Court of Human Rights], 26 августа 2015 г., <https://www.ukrinform.ua/rubric-iac/1877457-sprava_sentsova_ukraina_podala_do_e_vrosudu_pozov_do_rosiii_2088082.html>
78. УНІАН, *Адвокат Савченко заявил, что процесс ее передачи не займет полгода* [Savchenko's defence lawyer stated that the process of her transfer would not take six months], 3 мая 2016 г., <<https://www.unian.net/society/1336602-nadejda-stolko-jdat-nemojet-advokat-savchenko-zaayavil-chto-protsess-ee-peredachi-ne-zaymet-polgoda.html>>
79. УНІАН, *Защита Савченко получила юридические основания обратиться в ЕСПЧ – адвокат* [Savchenko's defence obtained legal grounds to apply to the ECHR – the defence lawyer], 2 июля 2015 г., <<https://www.unian.net/politics/1096128-zaschita-savchenko-poluchila-yuridicheskie-osnovaniya-obratitsya-v-espch-advokat.html>>
80. УНІАН, *Защита Сенцова и Кольченко будет обращаться в ЕСПЧ, если апелляция по делу будет отклонена* [Sentsov's and Kolchenko's defence will apply to the ECHR if the appeal on the case is dismissed], 25 августа 2016 г., <<https://www.unian.net/politics/1115233-zaschita-sentsova-i-kolchenko-budet-obraschatsya-v-espch-esli-apellyatsiya-po-delu-budet-otklonena.html>>

341.23:[316.32:004](4-672ЄС)

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ
У МЕЖАХ ШЕНГЕНСЬКОГО ПРОСТОРУ**

**LEGAL REGULATION OF INFORMATION SYSTEMS' FUNCTIONING
WITHIN THE SCHENGEN AREA**

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ
В РАМКАХ ШЕНГЕНСКОГО ПРОСТРАНСТВА**

Мушак Н. Б.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Київського університету права НАН України, докторант кафедри європейського і порівняльного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: natali_mushak@ukr.net

Mushak N.

PhD, Associate Professor, Kyiv University of Law of National Academy of Sciences of Ukraine, doctoral student of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: natali_mushak@ukr.net

Мушак Н. Б.

Кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права и сравнительного правоведения Киевского университета права НАН Украины, докторант Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: natali_mushak@ukr.net

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню правового регулювання транскордонних інформаційних систем, які діють у межах Шенгенського простору. Такими інформаційними системами є Шенгенська інформаційна система, Візова інформаційна система та Європейська інформаційна система авторизації подорожей. Інформаційні системи надають можливість вільного доступу до бази даних як прикордонним, так і правоохоронним органам держав-учасниць Шенгенського простору, які, в свою чергу, мають змогу швидко та оперативно співпрацювати та взаємодіяти задля підтримки національної безпеки, громадського порядку та ефективної боротьби з організованою злочинністю, перетином кордонів нелегальними іммігрантами, торгівлею наркотиками тощо.*

Статтею встановлено, що окрім співробітництва між відповідними компетентними органами держав-учасниць Шенгенського простору інформаційні системи також виступають інструментами реалізації свободи пересування осіб, сприяючи водночас забезпеченню громадського порядку, національної безпеки кожної з європейських держав.

Детально проаналізовано основні завдання та призначення нової Європейської інформаційної системи авторизації подорожей. Зокрема, система стосується тих країн, які вже мають укладені угоди про безвізовий режим з Європейським Союзом. На практиці це означатиме, що як і раніше, громадяни "безвізових" країн матимуть змогу подорожувати до держав-учасниць Шенгенського простору без віз, але від них вимагатиметься обов'язкова авторизація через цю систему перед здійсненням подорожі.

Проаналізовано правові акти Європейського Союзу, західну та вітчизняну доктрину щодо функціонування транскордонних інформаційних систем у межах Шенгенського простору.

Ключові слова: інформаційні системи, Шенгенський простір, Шенгенська інформаційна система, Візова інформаційна система, Європейська інформаційна система авторизації подорожей.

Abstract. *The article investigates the legal regulation of cross-border information systems that operate within the Schengen area. These information systems are the Schengen Information System, Visa Information System and the European Travel Information and Authorisation System. The information systems provide the opportunity of free access to the database of border and law enforcement authorities of the Schengen area member states. These authorities are able to quick and efficient collaboration as well as in interaction in support of national security, public order and effective fight against organized crime, border-crossing of illegal immigrants, drug trafficking etc.*

The article defines that in addition to cooperation between the competent and relevant authorities of the Schengen area member states the information systems are to be the instruments of the freedom of movement of persons, contributing at the same time of public order and national security of each of the European countries.

The article analyses the main tasks and purposes of a new European travel information and authorization system. In particular, the system concerns those countries that have already signed agreements on visa-free regime with the EU. In practice, it means that the citizens of "visa-free" countries will be able to travel to the Schengen area member states without a visa, but they are required to be authorized through this system before the trip.

The research also analyzes the regulations of the European Union, western and national doctrine in respect of the operation of cross-border information systems within the Schengen area.

Key words: *information systems, Schengen area, Schengen Information System, Visa Information System, European Travel Information and Authorisation System.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию правового регулирования трансграничных информационных систем, действующих в рамках Шенгенского пространства. Такими информационными системами является Шенгенская информационная система, Визовая информационная система и Европейская информационная система авторизации путешествий. Информационные системы предоставляют возможность свободного доступа к базе данных как пограничным, так и правоохранительным органам государств-участников Шенгенского пространства, которые, в свою очередь, могут быстро и оперативно сотрудничать и взаимодействовать для поддержки национальной безопасности, общественного порядка и эффективной борьбы с организованной преступностью, пересечением границ нелегальными иммигрантами, торговлей наркотиками и тому подобное.*

Статьей установлено, что кроме сотрудничества между соответствующими компетентными органами государств-участников Шенгенского пространства информационные системы также выступают инструментами реализации свободы передвижения лиц, способствуя одновременно обеспечению общественного порядка, национальной безопасности каждой из европейских стран.

Детально проанализированы основные задачи и назначение новой Европейской информационной системы авторизации путешествий. В частности, система касается

тех стран, которые уже имеют заключенные соглашения о безвизовом режиме с Европейским Союзом. На практике, это означает, что по-прежнему граждане «безвизовых» стран смогут путешествовать в страны-участницы Шенгенского пространства без виз, но от них потребуются обязательная авторизация через эту систему перед осуществлением путешествия.

Проанализированы правовые акты Европейского Союза, западную и отечественную доктрину о функционировании трансграничных информационных систем в рамках Шенгенского пространства.

Ключевые слова: *информационные системы, Шенгенское пространство, Шенгенская информационная система, Визовая информационная система, Европейская информационная система авторизации путешествий.*

Постановка проблеми. Шенгенський простір – це правопорядок, в основі якого лежать спільні цілі та принципи; функціонує спільний договірний та інституційний механізм; діють спільні правові норми, заходи та інструменти, пов'язані із скасуванням контролю на зовнішніх кордонах; гармонізацією умов в'їзду та видачею короткострокових віз; процедурою перетину особами зовнішніх кордонів держав-членів ЄС; співпрацею судових та поліцейських органів держав-учасниць Шенгенського простору; створенням Шенгенської інформаційної системи, Візової інформаційної системи тощо. На сьогодні Шенгенський простір формують 22 держави-члени ЄС та чотири асоційовані країни: Швейцарія, Ліхтенштейн, Норвегія та Ісландія.

В рамках Шенгенського простору, всередині якого кордони відкриті, а на зовнішніх кордонах діють єдині правила в'їзду, питання функціонування транскордонних інформаційних систем є особливо актуальним. Пояснюється це насамперед тим, що такі системи надають можливість вільного доступу до бази даних як прикордонним, так і правоохоронним органам держав-учасниць Шенгенського простору, які, в свою чергу, мають змогу швидко та оперативно співпрацювати та взаємодіяти задля підтримки національної безпеки, громадського порядку та ефективної боротьби з організованою злочинністю.

Мета статті – дослідити правове регулювання функціонування транскордонних інформаційних систем у межах Шенгенського простору; визначити структуру, процедуру та функції інформаційних систем; встановити ефективність їх функціонування на практиці тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання аналізу та дослідження дієвості інформаційних систем у межах Шенгенського простору є предметом наукового інтересу як західних, так і вітчизняних вчених. Так, систему правових актів Євросоюзу, які регулюють інформаційні системи, детально досліджено у наукових працях С. Пірса, питання структури та функцій ретельно проаналізовано у працях Дж. Дюмортьє, С. Караньї, Дж. Паркін, Р. Фішера. У свою чергу, в українській науці європейського права лише у працях В. Муравйова та З. Макарухи приділена увага окремим напрямкам співпраці держав-учасниць Шенгенського простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед основних інформаційних систем у межах Шенгенського простору важливе місце відводиться функціонуванню Шенгенської інформаційної системи, Шенгенської інформаційної системи другого покоління, Візової інформаційної системи та Європейської інформаційної системи авторизації подорожей. Основне призначення інформаційних систем полягає в обміні даними між державами-учасницями Шенгенського простору щодо полегшення процедури подання візової заявки громадянами третіх країн, перевірки на зовнішніх кордонах, а також підвищення безпеки європейських країн. Зокрема, завдяки функціонуванню Шенгенської інформа-

ційної системи (Schengen Information System) (далі – ШІС) правоохоронні органи держав-учасниць Шенгенського простору співпрацюють у сфері внутрішньої безпеки.

У доктрині права ЄС побутує думка, згідно з якою Шенгенська інформаційна система становить один із елементів Шенгенської системи щодо охорони кордонів, за допомогою якої відповідні органи держав-учасниць Шенгенського простору мають змогу отримувати необхідну для них інформацію стосовно осіб, яким заборонено перетинати територію держав-членів ЄС [1, с. 201].

Однак ми вважаємо, що сфера застосування ШІС є значно ширшою. На сьогодні всі європейські митні, прикордонні, правоохоронні та судові органи держав-учасниць Шенгенського простору можуть отримати у цій системі інформацію не лише про зниклих осіб або правопорушників, але й про предмети, зокрема, автомобілі та зброю.

Правові засади функціонування ШІС визначено у Розділі IV (ст. 92-119) Шенгенської конвенції 1990 р. Відповідно до ст. 92 державами-учасницями Шенгенського простору створено спільну Шенгенську інформаційну систему, що включає національну частину, яка знаходиться в розпорядженні кожної держави, а також функцію технічної підтримки.

За допомогою автоматизованої пошукової процедури ШІС органи відповідних держав отримують доступ до інформації стосовно осіб та предметів для здійснення прикордонного контролю та перевірок, поліцейського і митного контролю, здійснення процедури видачі віз, надання дозволів на проживання тощо [2].

Основна мета ШІС полягає у забезпеченні громадського порядку, безпеки, у тому числі державної безпеки, а також у реалізації свободи пересування осіб у межах Шенгенського простору за допомогою інформації, що передається через дану систему (ст. 93 Шенгенської конвенції 1990 р.).

Низка іноземних фахівців у сфері права Європейського Союзу зазначають, що мета ШІС зводиться лише до координації співробітництва поліцейських органів держав-учасниць Шенгенського простору [3, с. 179].

Однак ми не поділяємо у повній мірі такий підхід. Оскільки, окрім забезпечення громадського порядку та безпеки, Шенгенська інформаційна система виступає також інструментом реалізації свободи пересування осіб, сприяючи водночас зміцненню та поширенню співробітництва між поліцейськими, імміграційними, митними та іншими відповідними компетентними органами держав-учасниць Шенгенського простору. Крім того, запровадження ШІС є однією з основних вимог реалізації положень Шенгенської конвенції 1990 р. Це означає, що жодна країна не може приступити до процесу імплементації Шенгенської конвенції 1990 р. до того часу, доки не буде запроваджено Шенгенську інформаційну систему на її території.

Із набуттям чинності 26 березня 1995 р. Шенгенської конвенції 1990 р. та ліквідацією перевірок на внутрішніх кордонах держав-учасниць Шенгенського простору ШІС вступила в дію.

Загалом, Шенгенська інформаційна система є досить об'ємною та розвиненою інформаційною системою, яка містить відомості про осіб, документи та об'єкти, які перебувають у розшуку. Дана система надає змогу перевірити дані щодо особи або об'єкта, які вводяться в систему, і які дії необхідно вжити у конкретному випадку. Наприклад, завдяки ШІС, відповідні органи прикордонних служб перевіряють чи інформація про особу, щодо якої проводиться перевірка, міститься у базі даних чи ні. У випадку позитивної відповіді (hit), ШІС визначає, які дії повинні бути застосовані уповноваженими органами держав. Серед таких дій є:

- а) арешт із метою екстрадиції;
- б) відмова у в'їзді особам, які перебувають у розшуку;

в) відомості про безвісті зниклих осіб;

г) дані про свідків та осіб, яким в рамках процедури кримінального розслідування направлена повістка з вимогою з'явитися в судові органи тощо.

З метою проведення консультацій між органами держав-учасниць Шенгенського простору доступ до ШПС є постійним, а саме 24 години на добу. Як зазначає Дж. Дюмортьє, такий швидкий та ефективний доступ до бази даних за принципом hit / no hit надає змогу особам уникати зайвих затримок та черг, наприклад, в аеропортах [4, с. 116].

ШПС складається з:

- а) національних систем, які разом формують національну систему (далі – Н-ШПС) та
- б) центральної системи технічної підтримки (далі – Ц-ШПС).

Взаємозв'язок між центральною і національною системами здійснюється за допомогою складної інфраструктури, а саме кабельних та інших мереж.

Національні системи (Н-ШПС) функціонують на території кожної з держав-учасниць Шенгенського простору під керівництвом спеціальної установи, якою є офіс Н-ШПС, що знаходиться в структурі міністерства внутрішніх справ чи аналогічної установи відповідної держави. Національна система може містити повну або часткову копію загальної бази даних ШПС.

Кожна з держав несе відповідальність за створення і підтримку власної Н-ШПС. Крім того, держави є відповідальними за достовірність інформації, яка передається до Ц-ШПС. Файли даних всіх Н-ШПС держав є ідентичними, що забезпечується Ц-ШПС. Н-ШПС надає змогу уповноваженим національним органам шукати необхідну інформацію у базі даних ШПС. Компетентні національні органи кожної з держав можуть проводити пошук інформації лише у власній базі даних Н-ШПС, оскільки доступ до Н-ШПС інших держав є неможливим. Основний принцип, на основі якого функціонує ШПС, полягає в тому, що національні системи Н-ШПС кожної з країн не можуть обмінюватися комп'ютеризованою інформацією безпосередньо між собою [5]. Замість цього обмін відбувається лише через Ц-ШПС.

Центральна система (Ц-ШПС) знаходиться у м. Страсбурзі (Франція). Уряд Франції несе відповідальність за дію Ц-ШПС. Однак така відповідальність носить лише формальний характер. Основний обов'язок за функціонування Ц-ШПС покладено на постійну роботу групи, що складається з представників держав-учасниць Шенгенського простору.

У базі ШПС інформація зберігається відповідно до законодавства кожної країни. Наразі у ній знаходяться більше 46 мільйонів записів, що містять наступну інформацію: прізвище та ім'я; дату народження; місце народження; стать; національність; будь-які, що використовуються, псевдоніми; чи озброєна дана людина; чи людина чинить опір (при затриманні) (ст. 94(3) Шенгенської конвенції 1990 р.).

У зв'язку з подальшим розширенням Європейського Союзу у 2004 р. постало питання про необхідність удосконалення ШПС, яка почала застосовуватися на території Данії, Фінляндії, Швеції, Ісландії та Норвегії з 01 січня 2000 р. Тому, 01 грудня 2000 р. ШПС було модифіковано та технічно оновлено у зв'язку з ухваленням Радою ЄС Рішення 2000/777/ЄС [6].

Відповідно до документа положення Шенгенського права почали застосовуватися до Данії, Фінляндії, Швеції, Ісландії та Норвегії, починаючи з 25 березня 2001 р. Саме з цього часу система отримала нову назву – Шенгенська інформаційна система другого покоління (далі – ШПС II). При цьому основна проблема функціонування системи полягала у її неспроможності у повній мірі обслуговувати більше 18 держав-учасниць Шенгенського простору. Тобто, у випадку приєднання до цієї системи ряду інших європейських країн,

система не змогла б забезпечити належного рівня охорони персональних даних стосовно громадян третіх країн.

На даний момент Шенгенська інформаційна система використовується Бельгією, Німеччиною, Люксембургом, Нідерландами, Францією, Австрією, Угорщиною, Грецією, Данією, Ісландією, Іспанією, Італією, Латвією, Литвою, Мальтою, Норвегією, Польщею, Португалією, Словаччиною, Словенією, Фінляндією, Чехією, Швецією, Естонією, Великобританією та Швейцарією. Що стосується Північної Ірландії, то країна, користуючись принципом opt-out, вибірково бере участь у положеннях, які стосуються функціонування Шенгенської інформаційної системи. Великобританія приєдналася до ШІС II у березні 2015 р. Відповідно поліція та інші правоохоронні органи країни отримали доступ до бази даних цієї системи.

ШІС II функціонує на основі Рішення Ради ЄС 2007/533/ІНА від 12 червня 2007 р. щодо створення, експлуатації та управління ШІС II [7]. У свою чергу, у Рішенні Комісії ЄС 2010/261/EU від 04 травня 2010 р. «План безпеки Центральної ШІС II і комунікаційної інфраструктури» передбачено організацію безпеки Центральної ШІС II та її комунікаційної інфраструктури, та встановлено план забезпечення їх безпеки [8]. Основна мета полягає у забезпеченні захисту від будь-якої загрози доступу, недоторканності і конфіденційності інформації. Комісія ЄС несе відповідальність за застосування та контроль над заходами безпеки комунікаційної інфраструктури та Центральної ШІС II протягом перехідного періоду.

Окрім цього, ШІС II містить інформацію про правопорушення, що скоїли громадяни третіх країн, та дані щодо виписаних таким особам штрафів. Наприклад, якщо іноземець скоїв правопорушення на території однієї з держав-учасниць Шенгенського простору, то така інформація заноситься до ШІС II і є доступною при запиті на отримання візи у будь-якому посольстві з країн Шенгенського простору. Термін зберігання всіх даних у ШІС II складає 10 років.

Доступом до даних ШІС II користуються спеціально уповноважені співробітники Європолу та Євроюсту, а також їх помічники. Зазначені органи мають змогу отримувати доступ лише до конкретних даних лише в рамках виконання своїх обов'язків.

Однак при всіх перевагах та позитивних досягненнях ШІС II слід, безумовно, вказати на певні проблеми у її функціонуванні. Зокрема, вони пов'язані зі спробами зламати систему з метою отримання необхідної інформації. Так, 18 січня 2014 р. Міністерством внутрішніх справ Німеччини було встановлено, що базу даних ШІС II зламали хакери, які скопіювали майже 1,2 млн файлів [2]. У файлах містилася інформація про осіб, що знаходяться в розшуку, персон нон грата, підроблені документи тощо. Відповідно, такі проблеми вимагають від Європейського Союзу вжити додаткові технічні та правові заходи з метою забезпечення належного захисту майже 46 млн. даних у ШІС II, що, в свою чергу, визначатиме її ефективне функціонування.

Окрім функціонування ШІС та ШІС II у межах Шенгенського простору діє Візова інформаційна система (Visa Information System (VIS) – (далі – ВІС). ВІС надає змогу виявити інформацію про громадян із третіх країн, які подають заявки на отримання шенгенської візи, визначити осіб, що тимчасово або постійно перебувають у межах держав-учасниць Шенгенського простору та виявити порушників візового режиму на їх зовнішніх кордонах.

ВІС функціонує відповідно до Рішення Ради ЄС 2004/512/ЄС «Про створення Візової інформаційної системи», ухваленого 08 червня 2004 р. у м. Люксембурзі (Люксембург) [9].

Відповідно до статті 1 документу ВІС є системою обміну візовими даними між державами-членами ЄС, що уповноважує національні органи держав-членів ЄС оновлювати

візові дані та проводити взаємні консультації в електронній формі. ВІС заснована на централізованій основі і складається з центральної системи – Центральної Візової інформаційної системи (Ц-ВІЗ), інтерфейсів у кожній державі-члені ЄС – Національних інтерфейсів (Н-ВІЗ), що забезпечують зв'язок із відповідними центральними органами держав-членів ЄС, а також інфраструктури зв'язку Центральної візової інформаційної системи з Національними інтерфейсами держав-членів ЄС [9].

09 липня 2008 р. у м. Страсбурзі (Франція) Європейським парламентом та Радою ЄС було ухвалено Регламент № 767/2008 стосовно системи ВІС та обміну даними щодо короткострокових віз між державами-членами (далі – Регламент ВІС) [10]. На сьогодні Регламент ВІС та Рішення 2004/512/ЄС «Про створення Візової інформаційної системи» є правовою основою роботи Візової інформаційної системи в цілому.

База даних ВІС містить наступну інформацію про особу (ст. 9): прізвище, прізвище при народженні, ім'я, стать, дата, місце і країна народження; теперішнє громадянство, а також громадянство при народженні особи; вид і кількість проїзних документів, відомості стосовно органу, що видав їх, дату видачі та строк дії; основні маршрути і тривалість передбачуваного перебування; мету поїздки, передбачувані дати в'їзду і виїзду; перша передбачувана межа в'їзду або транзитний маршрут; місце проживання; відбитки пальців; категорію візи і номер візового стікера; відомості про сторону, що запрошує дану особу, зокрема, покриття нею витрат під час перебування особи у даній країні. До бази даних ВІС може бути внесено додаткову інформацію щодо заявника. Наприклад, буквено-цифрові дані особи – кількість виданих, відмовлених, анульованих, скасованих або продовжених віз; фотографії; дані про відбитки пальців особи; відомості про осіб, які подорожують із заявником.

Візова інформаційна система підключена до національної системи кожної країни-учасниці Шенгенського простору за допомогою національного інтерфейсу країни. Дані країни створюють національний орган, що підключений до національних інтерфейсів, що забезпечує доступ до ВІС зі сторони відповідних органів. Кожна країна несе відповідальність за розробку, організацію, управління, експлуатацію та технічне обслуговування своєї національної системи; забезпечення безпеки даних до і під час передачі до національного інтерфейсу; організацію доступу уповноваженими співробітниками і компетентними національними органами до системи ВІС покриття витрат, спричинених їх національною системою.

Для полегшення процедури подання візової заявки громадянами третіх країн та перевірки на зовнішніх кордонах держав-учасниць Шенгенського простору 30 листопада 2009 р. Комісія ЄС ухвалила Рішення № 2010/49 [11], згідно з яким було визначено перші регіони, у яких використання Візової інформаційної системи було розпочато. Так, в країнах Північної Африки, таких як Алжир, Єгипет, Лівія, Мавританія, Марокко і Туніс Візова інформаційна система розпочала свою роботу 11 жовтня 2011 р. Однак окрім зазначених країн, дана система поступово впроваджується і в інших регіонах світу, зокрема на Близькому Сході (Ізраїлі, Йорданії, Лівані і Сирії), а також у країнах регіону Перської затоки (Афганістані, Бахреїні, Ірані, Іраку, Кувейті, Оману, Катарі, Саудівській Аравії, Об'єднаних Арабських Еміратах) та ін.

З 23 червня 2015 р. згідно з Рішенням Комісії ЄС Візова інформаційна система почала діяти у країнах Східного партнерства, в тому числі, на території України [12]. Наприкінці листопада 2015 р. всі консульства держав-учасниць Шенгенського простору приєдналися до системи ВІС.

Фактично із дати запровадження ВІС на території третіх країн їх громадяни, що подали заявку на отримання шенгенської візи, проходять процедуру дактилоскопії,

тобто мають здавати відбитки пальців. Що ж стосується шенгенських віз, отриманих до запуску ВІС на території третіх країн, то такі візи залишатимуться дійсними до вказаного в них терміну.

На практиці суть процедури дактилоскопії полягає в тому, що заявники на отримання шенгенської візи повинні з'явитися особисто в консульство або візовий центр, щоб надати свої біометричні дані - відбитки пальців та цифрову фотографію. Така процедура стосується, зокрема, заявок на короткострокові шенгенська візи терміном 90 днів протягом 180 днів. Щодо заяв на отримання шенгенської візи протягом наступних 5 років, а саме після подання заяви, коли заявник здавав відбитки пальців, відбитки пальців заявника копіюватимуться з інформації, яка міститься в системі ВІС. Це означає, що відбитки пальців надаються на період 5 років і ці відбитки будуть дійсними для будь-якої подальшої заявки на отримання шенгенської візи протягом 5-річного періоду. Прикладом є подання заявок на довготривалу багаторазову візу. В окремих випадках, коли є необхідність ідентифікувати заявника, то консульський відділ може взяти відбитки пальців також і в період до 5 років.

Виключення із зобов'язань надати відбитки пальців стосуються дітей, молодших 12 років; осіб, у яких фізично неможливо взяти відбитки пальців; глав держав та членів державних урядів, а також членів їх офіційних делегацій та їх чоловіків/дружин, якщо вони подорожують з офіційними цілями.

Загалом передбачається, що у ВІС будуть знаходитися дані про приблизно 80 мільйонів осіб. Тому, на наш погляд, ВІС слід розглядати як частину загальної тенденції в практиці видачі віз Європейським Союзом країнам світу, яка, за умови її ефективного функціонування, стане найбільшою біометричною базою даних у світі.

У майбутньому ВІС також може містити інформацію про пасажирів авіарейсів, що прибувають на територію держав Шенгену. Ця обставина, вочевидь, буде залежати від ефективного функціонування ВІС, розвитку її технічної інфраструктури тощо.

Для більш ефективного управління кордонами держав-учасниць Шенгенського простору та покращення внутрішньої безпеки як самих держав, так і їх громадян, 16 листопада 2016 р. у м. Брюсселі Комісія ЄС оприлюднила свої пропозиції щодо створення у майбутньому нової Європейської інформаційної системи авторизації подорожей (European Travel Information and Authorisation System (ETIAS) – Європейська інформаційна система авторизації подорожей (далі – ЄІСАП) [13]. Така система буде стосуватися тих країн, які вже мають укладені угоди про безвізовий режим з Європейським Союзом. На практиці, це означатиме, що як і раніше, громадяни «безвізових» країн матимуть змогу подорожувати до держав-учасниць Шенгенського простору без віз, але від них вимагатиметься обов'язкова авторизація через цю систему перед здійсненням подорожі.

Основним завданням ЄІСАП є ідентифікація будь-яких ризиків, що можуть нести відвідувачі з третіх «безвізових» країн, які в'їздять на територію Шенгенського простору. Для видачі авторизації на подорож або відхилення заявки система проводитиме відповідні перевірки.

Комісією ЄС передбачено, що система розпочне працювати з 01 січня 2020 р. Як і кожна інформаційна система, ЄІСАП має свою структуру. Зокрема, ЄІСАП буде складатися з Інформаційної системи, центрального та національних офісів. До Інформаційної системи входить Центральна система, яка й прийматиме та оброблятиме заявки на надання дозволів на авторизацію. Центральний офіс ЄІСАП буде створено в рамках Європейської прикордонної і берегової служби та буде її частиною. Так само працюватимуть національні офіси, створені у кожній з держав-учасниць Шенгенського простору. Саме вони нестимуть основну відповідальність за проведення оцінок ризику та ухвалення

рішення щодо заявок, відхилених під час автоматизованого процесу, а також надання заявникам інформації щодо процедури апеляції [13].

Разом із структурою ЄІСАП передбачена відповідна процедура подачі заявки. Зокрема, громадяни з "безвізових" країн повинні будуть подати он-лайн заявку через веб-сайт ЄІСАП або через мобільний додаток на телефоні. Заповнення заявки забиратиме не більше 10 хвилин і не потребуватиме надання жодних документів, окрім паспорту або його аналогу, тобто проїзного документу. У разі неспроможності людини подати заявку, зокрема, через вік, рівень письменності, доступ до Інтернету або недостатнє знайомство з новими технологіями замість неї це може зробити третя особа.

Рішення щодо заявки направлятиметься аплікантам на електронну пошту з авторизацією або обґрунтуванням відмови. Авторизація подорожі, тобто в'їзд на територію Шенгенського простору, триватиме 5 років або до завершення чинності проїзного документа, наприклад, паспорту.

Перед посадкою в літак або на корабель, а також в автобус у разі транспортування груп перевізники повинні перевірити статус проїзних документів, необхідних для в'їзду на територію Шенгенського простору – включно з наявністю у громадянина чинної авторизації системою ЄІСАП.

Після прибуття на зовнішні кордони території будь-якої з держав-учасниць Шенгенського простору прикордонники зчитуватимуть електронним способом дані проїзного документа, надсилаючи таким чином запит до різних баз даних, які передбачені Шенгенським прикордонним кодексом. Запит подається також і до самої системи ЄІСАП, як правило, у випадку безвізових країн. За відсутності чинної авторизації ЄІСАП прикордонники мають право відмовити у в'їзді та зробити відповідний запис про громадянина [13].

У тих випадках, коли особа отримує відмову від авторизації подорожі від ЄІСАП, заявник завжди матиме право на апеляцію. Апеляцію потрібно буде подавати в тій державі-учасниці Шенгенського простору, яка ухвалила рішення щодо відмови, а також керуючись її національним законодавством.

Також Комісією ЄС передбачено формування так званого списку особливого контролю ЄІСАП. Даний список буде створений та управлятиметься Європолом. У списку будуть дані щодо осіб, які підозрюються у скоєнні кримінальних злочинів або щодо яких є факти або серйозні підстави у підозрах щодо можливого майбутнього скоєння таких злочинів.

Список особливого контролю буде створено на основі:

- а) списку ООН щодо військових злочинців;
- б) інформації, яка стосується терористичних злочинів або інших серйозних кримінальних злочинів, наданої державами-членами ЄС;
- в) інформації щодо терористичних злочинів або інших серйозних кримінальних злочинів, отриманих у межах міжнародного співробітництва [13].

По-суті, передбачена у майбутньому ЄІСАП покликана сприяти полегшенню процедури перевірок національними прикордонними органами держав-учасниць Шенгенського простору на їх зовнішніх кордонах, забезпечуючи при цьому скоординовану оцінку ризиків від громадян «безвізових» країн. В результаті, це суттєво зменшить кількість відмов у в'їзді на самих зовнішніх кордонах держав-учасниць Шенгенського простору.

Висновки. Діючі інформаційні системи такі, як ШІС, ШІС II та ВІС надають можливість вільного доступу до бази даних як прикордонним, так і правоохоронним органам держав-учасниць Шенгенського простору, які, в свою чергу, мають змогу швидко та оперативно співпрацювати та взаємодіяти задля підтримки національної безпеки, громадсь-

кого порядку та ефективної боротьби з організованою злочинністю, перетином кордонів нелегальними іммігрантами, торгівлею наркотиками тощо.

Окрім співробітництва між відповідними компетентними органами держав-учасниць Шенгенського простору, інформаційні системи також виступають інструментами реалізації свободи пересування осіб, сприяючи водночас забезпеченню громадського порядку, національної безпеки кожної з європейських держав.

Однак в умовах масштабної імміграційної кризи у Європі, що є ключовим викликом для більшості європейських країн, зазначені інформаційні систем поки що себе не виправдовують.

Список використаних джерел

1. Peers S. EU Justice and Home Affairs Law / Steve Peers. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 983 p.
2. Fisher R. The Europeanization of Migration policy. The Schengen Acquis between the Priorities of Legal Harmonization and Fragmentation / Robert Fisher. – Peter Lang: Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2016. – 321 p.
3. Karanja S. Transparency and Proportionality in the Schengen Information System and Border Control Cooperation / Stephen Kabera Karanja. – Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008. – 459 p.
4. Dumortie J. Recent Developments in Data Privacy Law / Jos Dumortie. - Leuven: Leuven university press, 1992. – 217 p.
5. Commission Decision 2008/333/ JHA of 4 March 2008 adopting the SIRENE Manual and other implementing measures for the second generation Schengen Information System (SIS II) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32008D0333>
6. Council Decision of 1 December 2000 on the application of the Schengen acquis in Denmark, Finland and Sweden, and in Iceland and Norway (2000/777/EC) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000D0777>.
7. Council Decision 2007/533/JHA of 12 June 2007 on the establishment, operation and use of the second generation Schengen Information System (SIS II) [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union, L 205, 7.8.2007. – Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2014.430.01.0001.01.ENG.
8. Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union, L 210/1. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:210:0001:0011:EN:PDF>.
9. Council Decision of 8 June 2004 establishing the Visa Information System (VIS) (2004/512/EC) [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union. – L 213/5, 15.6.2004. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004D0512>.
10. Regulation (EC) No 767/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 concerning the Visa Information System (VIS) and the exchange of data between Member States on short-stay visas (VIS Regulation), 13.8.2008 [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union, L 218/60. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:218:0060:0081:EN:PDF>.
11. Commission Decision 2010/260/EU of 4 May 2010 on the Security Plan for the operation of the Visa Information System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur->

- lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=kNTyJDJd3LmjTppL7kMIbY-CKR0srkzVRy2S7MmTzsnwbdLJJ23N!1535445908?uri=CELEX:32010D0260.
12. Commission Decision EU on Visa Information System launched in the Eastern Partnership countries, including Ukraine on 23 June 23, 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/enp-regional-report-eastern_partnership_en.pdf.
  13. European Commission. Press release. Security Union: Commission proposes a European Travel Information and Authorisation System, Brussels, 16 November 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3674_en.htm.

References

1. Peers S. EU Justice and Home Affairs Law / Steve Peers. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 983 p.
2. Fisher R. The Europeanization of Migration policy. The Schengen Acquis between the Priorities of Legal Harmonization and Fragmentation / Robert Fisher. – Peter Lang: Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2016. – 321 p.
3. Karanja S. Transparency and Proportionality in the Schengen Information System and Border Control Cooperation / Stephen Kabera Karanja. – Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2008. – 459 p.
4. Dumortie J. Recent Developments in Data Privacy Law / Jos Dumortie. – Leuven: Leuven university press, 1992. – 217 p.
5. Commission Decision 2008/333 / JHA of 4 March 2008 adopting the SIRENE Manual and other implementing measures for the second generation Schengen Information System (SIS II). Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32008D0333>.
6. Council Decision of 1 December 2000 on the application of the Schengen acquis in Denmark, Finland and Sweden, and in Iceland and Norway (2000/777 / EC). Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32000D0777>.
7. Council Decision 2007/533 / JHA of 12 June 2007 on the establishment, operation and use of the second generation Schengen Information System (SIS II) // Official Journal of the European Union, L 205, 08.07.2007. Available at: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2014.430.01.0001.01.ENG.
8. Council Decision 2008/615 / JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime // Official Journal of the European Union, L 210/1. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:210:0001:0011:EN:PDF>
9. Council Decision of 8 June 2004 establishing the Visa Information System (VIS) (2004/512 / EC). Official Journal of the European Union. L 213/5, 15.6.2004. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004D0512>.
10. Regulation (EC) No 767/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 concerning the Visa Information System (VIS) and the exchange of data between Member States on short-stay visas (VIS Regulation), 13.8. 2008 // Official Journal of the European Union, L 218/60. Available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:218:0060:0081:EN:PDF>
11. Commission Decision 2010/260 / EU of 4 May 2010 on the Security Plan for the operation of the Visa Information System. Available at: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=kNTyJDJd3LmjTppL7kMIbYCKR0srkzVRy2S7MmTzsnwbdLJJ23N!1535445908?uri=CELEX:32010D0260.

12. Commission Decision EU on Visa Information System launched in the Eastern Partnership countries, including Ukraine on 23 June 23, 2015. – Available at: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/enp-regional-report-eastern_partnership_en.pdf.
13. European Commission. Press release. Security Union: Commission proposes a European Travel Information and Authorisation System, Brussels, 16 November 2016. Available at: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-3674_en.htm.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

339.924(477):061.1ЄС]:339.548(470+571)

ECONOMIC INTEGRATION OF UKRAINE WITH THE EU UNDER DISINTEGRATION WITH RUSSIA

ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ З ЄС В УМОВАХ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ З РОСІЄЮ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ УКРАИНЫ С ЕС В УСЛОВИЯХ ДЕЗИНТЕГРАЦИИ С РОССИЕЙ

Shnyrkov O. I.

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of World Economy and International Economic Relations, of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: aisch@ukr.net

Chugaiev O. A.

PhD (Economics), Associate Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: alxcv@ukr.net

Шнирков О. І.

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: aisch@ukr.net

Чугаєв О. А.

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: alxcv@ukr.net

Шнырков А. И.

Доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: aisch@ukr.net

Чугаев А. А.

Кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: alxcv@ukr.net

Abstract. *The purpose of research is to analyze the reasons and effects of disintegration with Russia for Ukraine and its association with the EU. Expected results of the Association Agreement with the EU and conflict with Russia in previous research are compared with the actual effects. Export losses of the opposing countries from the economic conflict are calculated and compared. The EU-Ukraine Association Agreement has marked the choice of Ukraine to follow the European social and economic development model. It aimed at decreasing trade barriers, making reforms and engaging Ukraine in international production networks by foreign investment inflows. But the EU and Ukraine did not foresee the severe economic, political and mili-*

tary reaction of Russia, which is a barrier to efficient implementation of the Association Agreement. Decrease in exports to Russia and other CIS countries has not been offset by better access to the EU market. Severe reaction of Russia is politically motivated and is not substantiated economically. All the conflicting parties faced losses from the economic war. Ukraine and Russia were the most affected countries, while Western countries faced minor losses. Restoring cooperation and integration is not possible without changes in foreign policy of Russia or / and other parties.

Key words: *European economic integration, association agreement, economic disintegration, economic sanctions, economic war, foreign trade.*

Анотація. Метою дослідження є аналіз причин та наслідків дезінтеграції України і Росії та асоціації України з ЄС. Очікувані результати Угоди про асоціацію з ЄС і конфлікту з Росією у попередніх дослідженнях порівнюються з фактичними наслідками. Розраховані і порівнюються втрати для експорту країн-учасниць економічного конфлікту. Угода про асоціацію України з ЄС позначила вибір України слідувати європейській моделі соціально-економічного розвитку. Вона мала на меті зниження торговельних бар'єрів, проведення реформ і залучення України в міжнародні виробничі мережі шляхом залучення іноземних інвестицій. Але ЄС і Україна не передбачили суворої економічної, політичної та військової реакції з боку Росії, що стало бар'єром на шляху ефективної імплементації Угоди про асоціацію. Покращання доступу на ринок ЄС не компенсувало скорочення експорту до Росії та інших країн СНД. Суворі реакція Росії є політично мотивованою і не обґрунтована економічно. Всі конфліктуючі сторони несуть втрати від економічної війни. Україна і Росія понесли найбільші втрати, у той час як західні країни відчували значно менші втрати. Відновлення співробітництва та інтеграції неможливе без зміни зовнішньої політики Росії та /або інших сторін.

Ключові слова: *європейська економічна інтеграція, угода про асоціацію, економічна дезінтеграція, економічні санкції, економічна війна, міжнародна торгівля.*

Аннотация. Целью исследования является анализ причин и последствий дезинтеграции Украины и России и ассоциации Украины с ЕС. Ожидаемые результаты Соглашения об ассоциации с ЕС и конфликта с Россией в предыдущих исследованиях сравниваются с фактическими последствиями. Рассчитаны и сравниваются потери для экспорта стран-участниц экономического конфликта. Соглашение об ассоциации Украины с ЕС обозначила выбор Украины следовать европейской модели социально-экономического развития. Она имела целью снижения торговых барьеров, проведения реформ и привлечения Украины в международные производственные сети путем привлечения иностранных инвестиций. Но ЕС и Украина не предусмотрели жесткой экономической, политической и военной реакции со стороны России, что стало барьером на пути эффективной имплементации Соглашения об ассоциации. Улучшение доступа на рынок ЕС не компенсировало сокращение экспорта в Россию и другие страны СНГ. Жесткая реакция России является политически мотивированной и не обоснована экономически. Все конфликтующие стороны несут потери от экономической войны. Украина и Россия понесли наибольшие потери, в то время как западные страны ощутили значительно меньшие потери. Восстановление сотрудничества и интеграции невозможно без изменения внешней политики России и / или других сторон.

Ключевые слова: *европейская экономическая интеграция, соглашение об ассоциации, экономическая дезинтеграция, экономические санкции, экономическая война, международная торговля.*

Introduction. Ukraine as an open economy is objectively interested in developing mutually beneficial economic relations with its partner countries. The Association Agreement between Ukraine and the EU (AA) [*European Atomic Energy Community, European Union, The Member States, Ukraine*: 2014] aimed at enlarging the area, where Ukrainian exporters can trade with minimal barriers and at implementing best-practice standards of the EU economic regulation in Ukraine. But in 2014 traditionally skeptical attitude of Russian Federation towards European aspirations of Ukraine transformed into a confrontation, which also resulted in tension between Russia and Western countries. Economic and political reaction of Russia turned out to be excessively hard relatively the potential risks of the AA for its economy. As a result the expected benefits of the Deep and Comprehensive Free Trade Area between the EU and Ukraine (DCFTA) could not be fully exploited under the shrinking market, disintegration with Russia and downward trends in foreign investments.

The purpose of research is to analyze the reasons and effects of disintegration with Russia for Ukraine and its association with the EU.

Analysis of the latest publications. There is a large variety of works analyzing the effects of trade liberalization between Ukraine and the EU, e.g. [Brenton: 2000; Emerson et al.: 2006; ECORYS: 2010; Frey and Olekseyuk-Viber: n.d.; Maliszewska, Orlova and Taran: 2011; Movchan and Shportyuk: 2011; Shepotylo: 2010; The Institute for Economic Research and Policy Consulting: 2011]. They used various methods, assumed various depth of integration, and provided different estimated effects. In most cases the works pay more attention to the effects of tariff liberalization, avoid accounting for change in demand and supply elasticities or correlation between various factors of economic growth. Sometimes the estimated effects are close to statistical error. On the other hand, deep integration (at least DCFTA and customs unions) should be treated as a part of regional models of social, economic and political development. Therefore decisions about deep integration should not be rationalized by trade liberalization only.

Oxford Economics analyzed the effects of various types of integration scenarios between Ukraine and the EU. Ukrainian researchers were a part of their team. They considered three scenarios: classical FTA, DCFTA and Customs Union with the EU. All the scenarios would provide substantial benefits for Ukraine. DCFTA was assessed as the most beneficial realistic scenario. But the authors stated that the large benefits would appear only if Ukraine made economic reforms and approximated its regulatory environment to the EU (by the way, one of the reasons of the recent financial crisis in Southern Europe was weak government policy and slow adaptation of the real and financial sectors to new conditions of regional and global competition). The main beneficiaries would be textile and food industries, construction, agriculture and trade. Smaller effects would be for mining, chemical and metallurgy industry [Oxford Economics: 2012].

Thus the majority of works that we know evidence in favor of positive effects of the AA. But mostly they did not assumed the severe reaction of Russia. The EU also did not foresee such a reaction and was not ready for it.

Oxford Economics: 2012 was one of the first research works to consider possible effects of Russian reaction to the AA. Under several assumptions economic pressure of Russia would have a negative impact on Ukrainian economy during 4-5 years. It would curb consumption and investment flows [Oxford Economics: 2012].

Therefore under scenario of signing the AA Russia could substantially influence economic development of Ukraine. It could curb economic growth or even initiate a crisis. Positive effects of DCFTA would not offset completely the new Russian trade barriers in the short and

middle-term period. The loss-to-benefit ratio would depend on the depth of integration with the EU, types of measures used by Russia and efficiency of adjustment of Ukrainian economy.

P. Havlik stated that if Russia used trade measures against Ukraine, the most sensitive industry would be machine building mostly located in the Eastern Ukraine [Havlik: 2014]. L. V. Shynkaruk forecasted losses for Ukrainian exports (\$4.6 billion) and imports (\$2.1 billion). Negative impact on GDP would be between -0,8% and -0,5% [Shynkaruk: 2014]. S. Kulik, A. Spartak, E. Vinokurov and I. Yurgens estimated losses of Ukraine as high as \$33 billion per year in the coming years under worsening relations with Russia and the EAEU [Kulik et al.: 2014]. Therefore we see that better access to the EU market under the AA would not compensate the loss of the CIS markets as a result of hard measures of Russia.

Experts of Higher School of Economics and Central Bank of Russia estimated the losses from sanctions to be \$170 billion during 3 years. A. Kudrin compared the losses with the cost of Olympic games in Sochi: at least \$200 billion during 2-3 years [РБК daily: 2014]. The estimates of the Ministry of Finance of Russia were \$40 billion from sanctions and \$90-100 billion from low oil prices. The European Commission's estimates envisaged lower GDP growth by 0.6% in 2014 and by 1.1% in 2015. According to Dealogic, Russian bond issuers were able to receive only \$9.5 billion at the international markets in 2014 (\$53 billion in 2013), equity issuers – \$1.9 billion (\$10.3 billion) [Ткачев, Сухаревская: 2014]. B. M. Cheskidov claimed that financial sanctions were the biggest burden as they negatively affected investment attractiveness and the ability to refinance existing debt. Other problems were the burden to finance the Crimea and Sevastopol, higher military costs and investments in import substitution [Ческидов: 2014].

The important research results. *The EU and EAEU as competing and complementary integration projects and integration policy of Ukraine.* The fundamental reason for economic opposition in the EU-Ukraine-Russia triangle is existence of competing integration attractors – Western Europe and Russia. The EU and EAEU (Eurasian Economic Union) are often considered to be rival integration blocs, especially in Eastern Europe. But we also can treat them as complementary blocs, which in some scenarios can increase efficiency of each other.

Under establishment of megaregional and interregional integration blocs, countries and blocs based on closed regionalism tend to face the risk of trade diversion effect. The EU signed preferential trade agreements with various countries to become a ramified integration hub in order to decrease the risk of trade diversion. The EAEU also seeks to use a similar approach, but it is a much less ramified integration bloc. Considering geographical proximity many third countries tend to seek a cross-membership in FTAs (free trade areas) with the EU and EAEU or other blocs.

Foreign trade of Ukraine used to be almost equally divided into trade with the CIS, EU and the rest of the world. Ukraine enjoyed free trade with the CIS countries. DCFTA provided free trade regime for another important part of foreign trade of Ukraine. Instead of enlarging trade diversion, DCFTA rather decreased trade diversion caused by the CIS FTA. As a result in 2014-15 59% of Ukrainian exports enjoyed free trade regime because of various FTAs and the EU autonomous preferential treatment [Бураковський et al.: 2016].

Nowadays it is preferable for Ukraine to have FTAs both with the EU and the CIS countries and to minimize negative reaction of Russia to the AA. Other regional integration scenarios (without AA with the EU) were also possible, but they are second best scenarios because of curbing structural changes and economic modernization especially in the long run. They would preserve the periphery status of Ukrainian economy.

The ideal scenario of a network of FTAs between Ukraine and all its main trade counterparts (including between the EU and EAEU) would also decrease the risks of political and economic confrontation. M. Emerson: 2014 considered a moderately deep FTA between the EU

and EAEU as a realistic scenario. It could be a solution for Ukraine, which would benefit from westward and eastward integration [Emerson: 2014].

Traditional disincentives for creating the EU – EAEU FTA were trade structure and tariff escalation. All other things being equal, exporters of raw materials (or energy goods in case of Russia) tend to face lower import tariffs, than the EU exporters of manufactured goods face in the EAEU customs union. This would shift cost to benefit ratio of the FTA in favor of the EU. But energy prices and devaluation decreased importance of this disincentive. Also national interests are something larger than government revenue: they include interests of consumers and investors, who buy imported goods [Emerson: 2014]. On the contrary the effect of larger benefits of trade integration for relatively smaller economies would favor the EAEU.

But nowadays an important disincentive is political and economic tension at least within the following dyads: Western countries – Russia, Russia – Ukraine, “mainland Ukraine” – uncontrolled territories (the Crimea and regions under anti-terrorist operation). The modern confrontation was preceded by trade wars, but they were local and affected few industries. Nowadays more than 50 countries in various continents participate in the economic war affecting wide range of industries [Будкін: 2014].

Motivation for reaction of Russia to the Association Agreement. Russia declared about several economic risks of the AA for its economy:

- importing goods from the EU, which could formally be considered as Ukrainian;
- large inflow of Ukrainian goods, which would be uncompetitive with the European ones;
- adoption of the EU technical regulations by Ukraine would hinder traditional trade flows between Russia and Ukraine;
- erosion of Russia’s goods competitiveness at the Ukrainian market;
- partial deprivation of Ukraine’s economic sovereignty in favor of the EU institution;
- impossibility for Ukraine to join the EAEU customs union.

The declared risks are mainly based on possible negative trade diversion effect for Russian producers. Indeed it can happen, but it is rather small [Shnyrkov, Rogach and Chugaiev: 2015] and can be offset by a potential EU – EAEU FTA, investments in modernization, harmonization or mutual recognition of technical regulations and growth of effective demand in the EU and Ukraine. Therefore objections of Russian Federation to the AA were mainly politically motivated, and not economically. It wanted Ukraine to join the EAEU. Meanwhile other EAEU Member States has not declared official objections to the EU – Ukraine AA.

Actual effects of confrontation. Thus the negative economic reaction of Russia to the EU-Ukraine AA could be predicted. Its absence would be rather an optimistic scenario. But military and political reaction of Russia was unexpected. It substantially worsened the investment potential of Ukraine. We should note that European and other foreign investments were expected to help Ukraine to adjust its economy to implementation of the EU regulations. Partial facilitation was provided by the EU autonomous preferential treatment in 2014-15, international assistance and falling energy prices.

All the participants of the economic war and even third countries suffer losses from it. Considering economies of scale, in all the dyads (Western countries – Russia, Russia – Ukraine, mainland Ukraine – uncontrolled territories) smaller parties face disproportionately larger losses. They include:

- transformation costs (due to changes in regulation and redirection of trade flows);
- transaction costs (increased formal and informal trade barriers).

They explain artificial trade diversion effect due to restrictive trade and financial measures (actually economic disintegration) and uncertainty. This effect may not be compensated by trade

creation effect in the middle-term perspective (for Ukraine – by the AA with the EU and FTAs with third countries, for the EAEU – by enlargement and FTAs with third countries).

Restrictive economic measures. The recent 10 years was a period of gradual exacerbation of economic disintegration between Russia and Ukraine. The most recent 2 years was a time of deep crisis in the bilateral economic relations. The disintegration was marked by:

- hybrid economic war of Russia against Ukraine;
- mutual economic sanctions;
- forced integration of the Crimea and part of Donbas to the EAEU;
- MFN instead of free trade treatment of Ukrainian exports in Russia since January 1, 2016.

The hybrid economic war of Russia aiming at retarding reforms and deepening social and economic crisis in Ukraine includes the following components:

- more than 40 trade wars and 4 gas wars against Ukraine in 2004-16;
- breaking subregional production networks with Ukrainian companies in industry and agriculture;
- increasing external debt of Ukraine by holding up gas prices and refusing to restructure part of the debt;
- affecting devaluation of hryvnia;
- new restriction and barriers for Ukrainian labor since 2015;
- destroying enterprises and partial occupation of Donbas region as an anchor to retard European integration of Ukraine (about 8 thousand people were killed, 1.5 mln. persons were temporarily displaced, 25% enterprises stopped operation, 10% plants were destroyed, rebuilding the destroyed enterprises would cost \$1.5 billion; military actions can recommence at any time, which blocks national and foreign investments);
- increased military expenditure in Ukraine instead of financing improvements in the social, infrastructural and other civilian sectors;
- restrictions on transit of Ukrainian goods to the Central Asian countries.

E.g. in 2014 over 90% Ukrainian exports to Russia were discriminated in various forms. Under MFN treatment instead of free trade, Ukraine could suffer more from asymmetric tariff barriers. MFN tariffs are higher in Russia than in Ukraine for bilateral trade flows [World Trade Organization: n.d.].

At the same time it was more difficult for Ukraine to apply restrictive measures against Russia because:

- Ukraine depended more on Russian market than Russia's dependence on Ukrainian one;
- Ukrainian economy is more open and therefore more vulnerable to economic disintegration;
- thus Ukraine would suffer more from distortion of prices and decreasing foreign trade;
- Russia had better margin of safety at least earlier under higher energy prices;
- retaliation by Ukraine could provoke Russia to use more severe measures.

Moreover G. C. Hufbauer, J. J. Schott, K. A. Elliott and B. Oegg stated that economic sanctions are more efficient against small countries. In their sample the median ratio of the initiator country's GDP to the target country's GDP was 105 [Hufbauer et al.: 2007]. Ukrainian restrictions of financing Russian banks, high-tech exports, entrance of Russian celebrities, and imposing fines for flights to the Crimea can have only a minimal effect [Берпек: 2014].

It was an economic rationalization for lagging in launching economic sanctions by Ukraine. But a more efficient measure is joining sanctions of Western countries. In this case the initiator countries' GDP to the target country's GDP ratio is not favorable for Russia. Although the effect of those sanctions was limited by the following factors:

- limited range of target entities and economic sectors;
- interdependence of Russia and Western countries;
- political and ideological influence of Russia;
- Western countries are not ready to use military force or other non-economic actions [Sharov: 2015].

But efficiency of the sanctions will probably increase as they continue. But lack of accord in the EU Member States considering support of the sanctions questions the effectiveness of the AA implementation. Nowadays the sanctions against Russia have achieved the effect of joint responsibility of the country, but have not achieved the political objective to settle the conflict and to ensure personal responsibility. But they managed to stop escalation of breach of territorial integrity of Ukraine and are a disincentive for further similar violations of the international law globally in the future. Easing or cancellation of the sanctions would be a barrier to the efficient implementation of the AA.

Economic losses of Ukraine. A smaller and more open economy of Ukraine suffers from relatively larger losses. Post factum we may say that the deep economic crisis in 2014-15 in Ukraine was largely caused by discriminatory economic actions, military operations and political pressure of Russia, as well as by accumulated internal economic and political problems. The GDP fell by 6.5% and 9.9% in 2014-15. As a result of devaluation inflation reached 25% and 43% respectively. Unemployment reached 9.5%. But the current account deficit almost disappeared in 2015 thanks to the devaluation of hryvnia [International Monetary Fund: 2016].

During several years Ukraine lost \$98 billion mainly as a result of Russian restrictions [WTO: 2016]. In 2016 only 42% Ukrainian exports enjoyed free trade instead of 59% in 2015. Exports of agricultural products, metals and machines turned out to be the most vulnerable [The IER, Sergii Koziakov & Partners Law Firm: 2016].

As for uncontrolled territories of Ukraine, they are de facto separate small economies. As a result of military and political risks, at best these territories can use the MIRAB strategy (migration, remittances, aid and bureaucracy – according to the definition by [Baldacchino and Bertram: 2009]) instead of the strategies of more successful small economies based on tourism, financial services, niche production, transport services, resource management, and advantages of citizenship and residency. Absence of reliable statistical data does not allow us to apply a more detailed analysis in this case.

Under these circumstances economic recovery in Ukraine is possible as a result of fast and efficient regulatory convergence with the EU, at least stabilization of demand for Ukrainian goods and services in the EU and third countries. But the issue of efficient adjustment of Ukrainian producers and consumers to the EU regulations remain topical (cost-to-benefit ratio).

Nowadays the benefits of the AA still do not offset the losses caused by actions of Russian. In 2015 (base year – 2013) Ukrainian export to Russia decreased by \$10 billion, to other CIS countries – by \$4 billion. On the other hand, the EU planned to provide \$11 billion of financial aid in 2014-2020 (from the EU budget, EIB and EBRD). But bilateral trade with the EU decreased by \$15 billion (although the EU share increased from 32.2% to 37.5%), the Ukrainian exports to the EU decreased by \$3.8 billion (the EU share increased from 26.5% to 34.1%). We observe a relative redirection of Ukrainian exports to the EU and the rest of the world from Russia, instead of absolute redirection under stable exports. There were also structural changes in the Ukrainian exports to the EU. The share of agricultural products and machines increased at the expense of decreasing share of mineral and metal products [Emerson and Movchan: 2016].

Economic losses of Russian Federation. Our estimates of Russia's losses from shrinking market in Ukraine (largely due to Russian actions) include decrease in exports to the mainland Ukraine by \$9 billion in 2014 and \$13 billion in 2015 (base year – 2013) and decrease in trade

surplus by \$6 billion and \$7 billion respectively (calculations based on [State Statistics Service of Ukraine: 2016]). In these estimates we tried to account for the loss of territorial integrity. We should state that these losses have not been caused by the AA, because Ukraine provided partial free trade treatment for the EU exports only in 2016. Thus losses of Russia from its actions are several times larger than its potential losses from the AA. The actual losses from the AA will be even smaller because Ukrainian market already had shrunk before 2016. Russian exports to Ukraine decreased as a result of worse image of Russia, trade restrictions, lower demand, cheaper labor and devaluation of hryvnia in Ukraine. In 2014 the most vulnerable exports from Russia to Ukraine turned out to be products of energy, chemical and shipbuilding industries [UNCTADStat: 2016].

But the largest losses were caused by sanctions of Western countries, falling oil and gas prices, growing military expenditure, costs to support the occupied territories, and worsening investment potential. The GDP growth in Russia slowed down to 0.7% in 2014 and became negative (-3.7%) in 2015. Inflation increased to 13% in 2015. However the trade surplus increased to 5% GDP as a result of ruble devaluation and decreasing imports (IMF 2016). Thus the total losses of Russia from economic war are several dozens times larger than its potential losses from the AA. Besides direct economic losses, Russia suffers from worsening reputation. It is treated as an unsafe and unpredictable partner. All these facts show that the decision of Russia to start a massive hybrid economic war against Ukraine is not substantiated economically.

Estimation of losses at the Ukrainian and Russian markets adjusted for size of economies. In Table 1 we provide results of our calculations of losses in a sample of countries (Ukraine, the EU and EAEU Member States and several large countries). We calculated fall in exports to Ukraine and Russia in 2015. We used 3 types of indicators: in % of exports in 2013, in billion dollars and in % of GDP (exchange rate based) in 2013. We have not adjusted for loss of territorial integrity.

Table 1

**Export losses of countries from shrinking of the Ukrainian and Russian markets
(2015 to 2013)**

Country	GDP, \$ bln, 2013	Losses in Ukrainian market			Losses in Russian market		
		% exports in 2013	\$ bln	% GDP	% exports in 2013	\$ bln	% GDP
Ukraine	180	-	-	-	68	10.24	5.70
Russian Federation	2232	61	14.52	0.65	-	-	-
Austria	429	59	0.55	0.13	49	2.83	0.66
Belgium	522	54	0.55	0.11	50	3.41	0.65
Bulgaria	56	64	0.36	0.65	43	0.33	0.60
Croatia	58	57	0.02	0.03	43	0.16	0.28
Cyprus	24	51	0.01	0.03	69	0.02	0.09
Czech Republic	208	63	1.05	0.50	47	2.77	1.33
Denmark	339	56	0.22	0.06	60	1.25	0.37
Estonia	25	54	0.07	0.29	54	1.02	4.03
Finland	270	53	0.25	0.09	51	3.62	1.34
France	2811	49	0.62	0.02	51	5.20	0.18
Germany	3746	54	3.85	0.10	49	23.33	0.62
Hungary	134	45	1.18	0.88	50	1.69	1.25
Greece	240	14	0.04	0.02	56	0.30	0.13

Country	GDP, \$ bln, 2013	Losses in Ukrainian market			Losses in Russian market		
		% exports in 2013	\$ bln	% GDP	% exports in 2013	\$ bln	% GDP
Ireland	238	60	0.06	0.02	52	0.43	0.18
Italy	2131	60	1.48	0.07	45	6.42	0.30
Latvia	30	38	0.06	0.21	41	0.96	3.18
Lithuania	46	37	0.42	0.90	46	2.99	6.44
Luxemburg	62	69	0.02	0.03	40	0.08	0.13
Malta	10	62	0	0	92	0.04	0.42
Netherlands	864	54	0.87	0.10	49	5.21	0.6
Poland	524	42	2.40	0.46	47	5.08	0.97
Portugal	226	27	0.01	0	50	0.17	0.08
Romania	192	73	0.94	0.49	40	0.74	0.38
Slovakia	98	46	0.29	0.30	50	1.70	1.74
Slovenia	48	62	0.22	0.46	40	0.62	1.31
Spain	1370	54	0.3	0.02	50	1.88	0.14
Sweden	579	25	0.09	0.01	52	1.88	0.32
The U.K.	2713	50	0.42	0.02	40	2.5	0.09
Armenia	11	59	0.01	0.08	32	0.11	0.98
Belarus	73	40	1.67	2.29	38	6.45	8.82
Kazakhstan	232	83	1.7	0.73	-	-	-
Kyrgyz Republic	7	51	0.01	0.07	35	0.04	0.48
Canada	1837	19	0.04	0	67	0.9	0.05
China (mainland)	9519	55	4.33	0.05	30	14.8	0.16
India	1863	48	0.23	0.01	27	0.6	0.03
Japan	4909	64	0.37	0.01	53	5.88	0.12
The U.S.	16663	55	1.07	0.01	36	4.06	0.02
Turkey	823	49	1.07	0.13	48	3.37	0.41

Source: authors' calculations based on [IMF: 2016; IMF: n.d.].

The largest losses in the Ukrainian market were in Kazakhstan, Romania and Luxemburg (in % of exports to Ukraine in 2013), Russia, China, Germany, Poland, Kazakhstan and Belarus (in billion dollars), Belarus, Lithuania, Hungary, Kazakhstan, Russia and Bulgaria (in % of GDP). Canada, Malta and Portugal had the lowest export decrease relative to their GDP.

The largest losses in the Russian market were in Malta, Cyprus, Ukraine and Canada (in % of exports to Russia in 2013), Germany, China, Ukraine, Belarus, Italy and Japan (in billion dollars), Belarus, Lithuania, Ukraine, Estonia, Latvia and Slovakia (in % of GDP). The U.S., India and Canada had the lowest export decrease relative to their GDP.

Total relative export losses in Ukrainian and Russia market were the largest in Belarus (11.1% of GDP), Lithuania (7.4%), Ukraine (5.7%), Estonia (4.3%) and Hungary (2.1%). Romania and Bulgaria had more export losses from shrinking of the Ukrainian market than from the Russian one. The largest losses in the Russian market relative to the Ukrainian one were in Malta, Canada, Sweden and Portugal, but these losses relatively their GDP were small enough.

The simple average of export losses of all the countries in our sample in the Ukrainian market was 0.25% GDP, in Russian market – 1.1% GDP. Thus nominally losses in the Russian market were 4 times larger than in the Ukrainian one. But considering the ratio of Russian to

Ukrainian GDP (12.4 in 2013), the relative losses in the Ukrainian market were 3 times disproportionately larger.

We noticed that the largest losses are in small countries. Partially it is explained by the sample selection and distance: if we excluded large distant economies the correlation would be smaller, especially in case of Ukrainian market. The correlation between the losses in the Russian market (in % of GDP) and log of GDP was -0.34 (it is the only significant correlation), in the Ukrainian market it was -0.24. As for losses in % of exports in 2013 the correlations are

-0.21 and -0.02 respectively. Therefore small economies are especially sensitive to the losses in the Russian market, while large economies are not. In Ukrainian market both large and small economies had similar export losses.

Comparative analysis of export losses of Russia and its main trade partners. Table 2 proves that asymmetry of size does not allow Ukraine to efficiently influence Russia with individual sanctions. Decrease of Russian exports to Ukraine was only 0.65% of Russian GDP. Moreover the decrease was caused mainly by fall in effective demand, loss of territorial integrity and worsening image of Russia instead of actions of Ukrainian government. In relative terms Ukraine suffered much more from economic disintegration with Russia (5.7% GDP), although its absolute losses are 30% less than the Russian ones.

Table 2

**Export losses of Russia in the markets of its main trade partners
and the losses of its main trade partners in the Russian market (2015 to 2013)**

Trade partner	Losses of Russia			Losses of trade partner		
	% exports in 2013	\$ bln	% GDP	% exports in 2013	\$ bln	% GDP
EU	42	117.89	5.28	48	76.64	0.39
China (mainland)	20	7.02	0.31	30	14.80	0.16
The U.S.	15	1.64	0.07	36	4.06	0.02
Ukraine	61	14.52	0.65	68	10.24	5.70
Japan	26	5.17	0.23	53	5.88	0.12

Source: authors' calculations based on [IMF: 2016; IMF: n.d.].

But losses of Russia in other markets (owing to sanctions, falling oil and gas prices, worsening image etc.) were much larger. On one hand losses in % of exports in 2013 were smaller in Russia than in its partners as a result of ruble devaluation. But if we consider losses relative to GDP, Russia suffers 2 times more than Japan and China, 3 times more than the U. S. and 13.5 times more than the EU. Thus Russia proved to be the most sensitive to export losses in the EU market. We also must note that trade between Russia and China decreased despite the declared shifting of Russian strategic interests to China.

Conclusions. The fundamental reason for political and economic confrontation in the West-Ukraine-Russia triangle is the existence of two main integration attractors in Europe: Western Europe / the EU and Russia / the EAEU. Despite competition between them, they also have some complementary features. Under better geopolitical scenarios they could integrate with each other or at least benefit from open bloc trade creation effect instead of trade diversion and disintegration.

AA is only a minor challenge for Russian economy despite the fears expressed by Russian government. We considered structural difference of exports, incomplete preferential treatment,

possibility to protect Russian producers with more civilized measures, and potential benefits for Russia from growing market in Ukraine under better geopolitical scenario.

But Russia had several times more export losses from its own actions against Ukraine and several dozens more losses caused by sanctions of Western countries, falling oil and gas prices, investments in import substitutions, high military expenditure and cost of supporting occupied territories. The largest damage was inflicted on energy sector, financial sector and defense industry. Devaluation of hryvnia and decreased wages in Ukraine have more negative effect on Russian exports than preferential treatment under the AA, although in the middle-term period. Worsening image of Russia is another negative effect for it, which is related to decreasing economic links of Russia and the rest of the world.

In the West–Ukraine–Russia triangle Ukraine suffered from the largest relative losses (especially for exports of agricultural products, metals and machines to Russia). Uncontrolled territories as the smallest economies are especially vulnerable. Thus benefits of better access to the EU market, its financial aid and new export destinations has not been able to offset the massive pressure of Russia.

Russia, China and Germany had the largest absolute losses from shrinking of the Ukrainian market; Belarus, Lithuania and Hungary – relatively their GDP. Germany, China and Ukraine had the largest absolute losses from shrinking of the Russian market; Belarus, Lithuania and Ukraine – relatively their GDP. The U.S. had the lowest losses among the large economies. Bulgaria and Romania had more losses from shrinking of the Ukrainian market than of the Russian one. On average countries lost 4 times more from shrinking of the Russian market than of the Ukrainian one (but disproportionately much more in the Ukrainian market considering asymmetry in size of Ukrainian and Russian economies). Shrinking of the Russian market inflicted damage mainly on small economies. In the Ukrainian market the difference between the effects on small and large economies was insignificant.

Ukraine suffered much more (relatively GDP) from bilateral disintegration than Russia, however the absolute export losses are larger in Russia. But Russia's relative losses from disintegration with its main trade partners are larger than losses of Ukraine in the Russian market. Relatively GDP Russia faced 3 times more damage than the U.S. and 13.5 times more than the EU, despite that the EU had the largest losses among the Western countries.

Revival of investment activity of domestic and foreign enterprises is a crucial factor of restoration of economic growth in Ukraine under development of integration and disintegration processes. The AA should be treated as an important instrument of Ukraine's integration into international production networks, because tariff liberalization only will not provide large positive effect for the national economy. Investors should be provided with the guarantee of territorial integrity, sovereignty and security of Ukraine. Unless it is guaranteed, there are serious risks for participation of Ukrainian enterprises in international production networks, and thus efficient implementation of the AA and DCFTA in particular can be questioned.

Settling the issue of territorial integrity of Ukraine and return to a non-confrontation in international economic relations could provide benefits for all the affected countries thanks to easing tension in international relations, decreasing trade diversion and better integration prospects. But it largely depends on the position of Russian Federation on supporting or de-escalation of the conflict.

It is important for Ukraine to have a cross-membership in FTA with its main trade partners including the EU and the CIS. In ideal scenario the EU-Ukraine AA could be a link between the EU and the EAEU as a pilot project on the way to their cooperation and integration. In particular a moderately deep FTA between the EU and EAEU could decrease stakes in geopolitical and geoeconomic struggle for Ukraine.

Integration is also about values and institutions. There are two main models of social and economic development in the region: European and Eurasian ones, and Ukraine had to make a choice between them. By signing and implementing the AA instead of classical FTA Ukraine made also a choice in favor of the European development model.

References

1. *European Atomic Energy Community; European Union; The Member States; Ukraine* (2014) Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine of the other part, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0529%2801%29&tid=3>>
2. Беррес Л. (2014) 'Украина пугает нестрашными санкциями' [Ukraine frightens with unscary sanctions], *Московский комсомолец*, 167: 2.
3. Будкін В. С. (2014) 'Геополітичні та гео економічні наслідки Російсько-Українського конфлікту' [Geopolitical and geoeconomic consequences of the Conflict between Russia and Ukraine], *Актуальні проблеми міжнародних відносин* 121(І): 201-209.
4. Бураковський І. et al. (2016) *Біла книга. Як реалізувати експортний потенціал України за умов глобалізації. Пропозиції щодо політики сприяння розвитку українського експорту* [White book. How to apply export potential of Ukraine under globalization. Proposals for Ukrainian export development facilitation policy]. Київ : Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, АО «АФ «Сергій Козьяков та Партнери», <http://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2016/06/White_book_export_UKR_2016.pdf>
5. *РБК daily* (2014) 'Цена экономической войны' [Price of economic war], *РБК daily* 221: 3.
6. Ткачев И., Сухаревская А. (2014) 'Холодная экономическая война' [Cold economic war], *РБК daily* 242: 8.
7. Ческидов Б. М. (2014) 'Применение экономических санкций и принципы минимизации их воздействия' [Using economic sanctions and the principles of minimizing their impact], *Финансы* 11: 11-16.
8. Шинкарук Л. В. (2014) 'Економічний вимір участі України в інтеграційних процесах' [Economic dimension of Ukraine's participation in integration processes], *Вісник Національної академії наук України* 5: 56-61.
9. Baldacchino G., Bertram G. (2009) 'The Beak of the Finch: Insights into the Economic Development of Small Economies', *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs* 98 (401): 141-160, <<http://doi:10.1080/00358530902757867>>
10. Brenton P. (2000) *Trade Policies in the EU and Ukraine: Implications for a Free Trade Agreement*, Prepared under EES Project UK 26: Study on the economic feasibility, general economic impact and implications of a free trade agreement between the European Union and Ukraine according to the Partnership and Cooperation Agreement. Brussels.
11. ECORYS (2010) *Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement*. Rotterdam.
12. Emerson M. (2014) *Trade Policy Issues in the Wider Europe – that Led to War and not yet to Peace*, CEPS working document (398). Brussels: Centre for European Policy Studies.
13. Emerson M., Movchan V., eds. (2016). *Deepening EU-Ukrainian Relations. What, Why and How?* Brussels, London, Kyiv: Centre for European Policy Studies, Institute for Economic Research and Policy Consulting, Rowman & Littlefield International.
14. Emerson, M. et al. (2006) *The Prospects of Deep Free Trade between the European Union and Ukraine*. Brussels: Center for European Policy Studies.

15. Frey M., Olekseyuk-Viber Z. (n.d.) Effects of Trade Liberalization between the EU and Ukraine in a Computable General Equilibrium (CGE) Model, <<http://www.etsg.org/ETSG2011/Papers/Frey.pdf>>
16. Havlik P. (2014) 'Vilnius Eastern Partnership Summit: Milestone in EU-Russia Relations – not just for Ukraine', *Danube: Law and Economic Review* (5): 21-51, <<http://doi:10.2478/danb-2014-0002>>
17. Hufbauer G. C., Schott J. J., Elliott K. A., Oegg B. (2007). *Economic Sanctions Reconsidered*. 3rd ed. Washington, D.C.: Peterson Institution for International Economics.
18. *International Monetary Fund* (2016) World Economic Outlook Database, April 2016 Edition, <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx>>
19. *International Monetary Fund* (n.d.) Direction of Trade Statistics, <<http://data.imf.org/?sk=9D6028D4-F14A-464C-A2F2-59B2CD424B85>>
20. Kulik S., Spartak A., Vinokurov E., Yurgens I. (2014) *Two Integration Projects in Europe: Dead End of Struggle*. MPRA Paper (61636), <<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/61636/>>
21. Maliszewska M., Orlova I., Taran S. (2011) 'Deep Integration with the EU: Impact on Selected ENP Countries and Russia', in: M. Dabrowski, M. Maliszewsk (eds.) *EU Eastern Neighbourhood: Economic Potential and Future Development*. Berlin: Springer.
22. Movchan V., Shportyuk V. (2011) 'Between Two Unions: Optimal Regional Integration Strategy for Ukraine', Proceedings of the 13th Annual Conference of the European Trade Study Group (ETSG), Copenhagen, 8–10 September 2011. (13th : 2011 : Copenhagen, Denmark). Copenhagen: ETSG, 2011.
23. *Oxford Economics* (2012) *The Impact of an FTA between Ukraine and the EU*, Prepared for the Foundation for Effective Governance. Oxford.
24. Sharov O. (2015) Economy of the EU: Sanctions against Russia and their Reverse Effect, *Journal of European Economy* 14(2): 166-182.
25. Shepotylo O. (2010). A Gravity Model of net Benefits of EU Membership: the case of Ukraine, *Journal of Economic Integration* 25(4): 676-702.
26. Shnyrkov O. I., Rogach O. I., Chugaiev O. A. (2015) 'Russia's Concerns for the EU-Ukraine Association: Myths and Realities', *Journal Global Policy and Governance* 4 (20): 33-49 <<http://doi10.14666/2194-7759-4-2-002>>
27. *State Statistics Service of Ukraine* (2016) Statistical Information <<http://ukrstat.gov.ua/>>
28. *The Institute for Economic Research and Policy Consulting* (2011) *Ukraine's Trade Policy Choice: Pros and Cons of Different Regional Integration Options*. Kyiv, <http://www.ier.com.ua/files/Projects/2010/2010_05/trade_pros_and_cons_2011-12-08_eng.pdf>
29. *World Trade Organization* (n.d.) Tariff Profiles, <<http://stat.wto.org/TariffProfile/WSDB-TariffPFView.aspx?Language=E&Country=UA%2cRU>>
30. *World Trade Organization* (2016) Trade Policy Review Report by Ukraine, <https://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/g334_e.pdf>
31. *UNCTADStat* (2016) Trade Structure by Partner, Product or Service-Category, <<http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>>

339.7:336.71(477)

**НОВІТНІ МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ РЕГУЛЯТОРНІ
МЕХАНІЗМИ ЗМЕНШЕННЯ КРЕДИТНИХ РИЗИКІВ
ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ**

**CONTEMPORARY INTERNATIONAL AND NATIONAL
REGULATORY INSTRUMENTS OF CREDIT RISKS ABATEMENT
AND THEIR IMPLEMENTATION IN UKRAINIAN BANKING SECTOR**

**СОВРЕМЕННЫЕ МЕЖДУНАРОДНЫЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ
РЕГУЛЯТОРНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ СНИЖЕНИЯ КРЕДИТНЫХ
РИСКОВ И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ
УКРАИНЫ**

Якубовський В. В.

Доктор технічних наук, професор кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. E-mail: vyakubovsky@ukr.net

Yakubovsky V. V.

Doctor of technical sciences, professor of international business chair of the Institute of International Relations of Kiev's National Taras Shevchenko University. E-mail: vyakubovsky@ukr.net

Якубовский В. В.

Доктор технических наук, профессор кафедры международного бизнеса Института международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко. E-mail: vyakubovsky@ukr.net

Анотація. *В статті розглянуті та проаналізовані сучасні регуляторні вимоги та механізми, які спрямовані на зменшення кредитних ризиків та забезпечення стабільності функціонування фінансового сектору зарубіжних країн і особливості їх впровадження в національній банківській галузі.*

Продемонстровано, що загальні витоки нової генерації регуляторних інструментів протидії кризисним явищам у фінансовому секторі полягають в останній глобальній економічній кризі, яка наочно продемонструвала уразливість кредитних установ та їхню неспроможність демпфувати суттєві коливання фінансових ринків.

Саме на підвищення стійкості фінансової системи зорієнтовані заходи та інструменти запроваджені міжнародним Базельським Комітетом з банківського нагляду, Директивами та Регламентами Європейського Союзу, положення яких мають бути впроваджені на національному рівні.

Виходячи з цього розглянути останні масштабні документи даного напрямку головного регулятора банківського сектору – Національного банку України, в основу яких покладені основні підходи та критерії зазначених міжнародних документів.

В узагальненому вигляді надана статистична інформація про вартісну оцінку та моніторинг найбільш характерних груп майна, які використовуються в якості забезпечення по кредитах з метою зменшення рівня кредитних ризиків. Описані основні складнощі проведення робіт з оцінки та моніторингу заставного майна, які мають бути враховані при проведенні практичної діяльності в цьому напрямку.

Ключові слова: кредитні ризики, економічна криза, банківський сектор, регуляторні інструменти, Базель III, Європейські Директиви, вартісна оцінка, заставне майно, кредитне забезпечення, моніторинг активів.

Abstract. Contemporary regulatory requirements and mechanisms which oriented to credit risks abatement and assurance of financial sector functioning abroad are reviewed with particulars of their implementation in national banking sector.

As is demonstrated general reasons for new generation of regulatory measures of crisis resilience in financial sector are growned up from last global economy crisis which demonstrated vulnerability of main credit institutions and their failure to absorb considerable financial market fluctuations.

To improve financial systems stability is the main goal of measures and instruments proposed by the international Basel committee on banking supervision as well as Directives and Regulations of the European Union, which should be implemented at the national level.

Based on that last regulatory documents in this direction issued by national bank of Ukraine which are based on main international documents mentioned above are reviewed.

In a generalised form statistical information on valuation and monitoring of most commonly used for collateral purposes types of assets is presented and discussed. Analyzed are main difficulties faced by valuers during providing practical activity in this field.

Key words: Credit risk, economic crisis, banking sector, regulatory instruments, Basel III, European Directives, assets valuation, mortgage assets, credit collateral, assets monitoring.

Аннотация. В статье рассмотрены и проанализированы современные регуляторные требования и механизмы, ориентированные на снижение кредитных рисков и обеспечение стабильности функционирования финансового сектора зарубежных стран, а также особенности их применения в национальной банковской отрасли.

Продемонстрировано, что общим источником появления новой генерации регуляторных инструментов противодействия кризисным явлениям в финансовом секторе стал последний глобальный экономический кризис, который наглядно продемонстрировал уязвимость кредитных институций и неспособность демпфировать заметные колебания финансовых рынков.

Именно на повышение стойкости финансовой системы сориентированы меры и инструменты, предложенные международным Базельским комитетом по банковскому надзору, а также Директивы и Регламенты Европейского Союза, положения которых подлежат внедрению на национальном уровне.

Исходя из этого рассмотрены масштабные документы данного направления главного регулятора банковского сектора – национального Банка Украины, в основу которых положены подходы и критерии указанных международных документов.

В обобщенном виде представлена статистическая информация по стоимостной оценке и мониторингу наиболее характерных групп активов, которые используются в качестве залогового обеспечения по кредитам с целью снижения уровня кредитных рисков. Описаны основные трудности проведения работ по оценке и мониторингу залогового имущества, которые необходимо учитывать при проведении практических работ данного направления.

Ключевые слова: кредитные риски, экономический кризис, банковский сектор, регуляторные инструменты, Базель III, Европейские Директивы, стоимостная оценка, залоговое имущество, кредитное обеспечение, мониторинг активов.

Постановка проблеми. Загальновідомим є той факт, що стабільність та ефективність функціонування фінансового сектору є запорукою сталого економічного розвитку. Тому забезпечення надійності функціонування його ключового елементу – банківської системи виступає однією з доміант ефективності функціонування всього господарського комплексу, як на національному, так і міжнародному рівні.

Це загальне положення в черговий раз зі всією очевидністю було підтверджено в процесі розвитку останньої світової економічної кризи, перша хвиля якої відбулася в 2007-2008 роках. Її початок був пов'язаний з стрімким розвитком кризи системи іпотечного кредитування житлової нерухомості в США [1, с. 222]. Значна лібералізація умов іпотечного кредитування, ініційована Білим Домом ще в 1970-х роках, включаючи спрощення систем страхування та вартісної оцінки заставного майна, була спрямована на створення сприятливих умов отримання житла для малозабезпечених верств населення, що поступово призвело до значного зростання кількості незабезпечених кредитів. Їх частка до середини першого десятиліття нашого століття досягла за даними Гарвардського Центру Вивчення Нерухомості майже 20% загальної кількості виданих іпотечних кредитів [2, р. 43]. В абсолютному вимірі тільки для двох найбільших національних іпотечних асоціацій Fannie Mae та Freddie Mac кількість високоризикових кредитів становила 13 мільйонів з загальною вартістю понад 2 трлн. дол. США [3, р. 5].

Низькі процентні ставки які були введені для стимулювання кредитування та впровадження похідних фінансових інструментів на базі іпотечного кредитування швидко перетворили цю «мильну бульбашку» в масштабну фінансову кризу. Її першою ознакою вважається відмова 9 серпня 2007 р. фінансового гіганту BNP Paribas від виводу коштів трьох хедж-фондів з посиланням на «повну відсутність ліквідності». Наступне банкрутство та ліквідація Lehman Brothers, продаж за заниженими цінами Bear Stearns та Morgan Stanley, реструктуризація Bank of America і Barclays, які загалом склали п'ятірку найбільших інвестиційних банків, швидко прискорили розкрутку маховика фінансової кризи, яка безпосередньо торкнулася 165 банківських установ [4, р. 5].

Загальні результати кризи виявилися досить катастрофічними. Індекс Dow Jones за 17 місяців починаючи з осені 2007 року впав більш ніж удвічі [5, с. 19]. Згідно оцінок Міжнародного Валютного Фонду (IMF) банками Європи та Америки до 2011 року втрачено незабезпечених активів на загальну суму біля 2.8 трлн. дол. США [6, с. 7]. Вперше після Другої світової війни глобальний ВВП в 2009 році скоротився на 2.3% при падінні об'єму загальносвітової торгівлі на 11.9% [7].

Виходячи з цього, найбільш вразливими від глобальної кризи з її різким зменшенням товарообігу стали країни з експортно-орієнтованою та перехідною економікою. Особливо відчутними наслідки кризи стали для української економіки, оскільки її розвиток відбувався на фоні внутрішньополітичних проблем та низької ефективності і неузгодженості антикризової програми дій. Так, за рівнем девальвації, яка в другій половині 2008 року склала 42%, українська гривня посіла друге місце в світі після ісландської крони, тоді як обсяг промислового виробництва в країні в тому же році скоротився на 34.1% [1, с. 224].

Скрупульозний аналіз причин та наслідків кризи виконаний спеціально створеною авторитетною Національною Комісією США дозволив дійти, що головними з них є наступні [8]:

- системне порушення фінансового регулювання та контролю, що призвело до суттєвого негативного впливу на стабільність функціонування фінансових ринків;
- суттєві недоліки в корпоративному управлінні та менеджменті кредитних ризиків в багатьох впливових фінансових установах;

- спільний негативний вплив надлишкового запозичення, ризикового інвестування та недостатньої прозорості, які були притаманні всій фінансовій системі;
- невідповідність та низький рівень стандартів іпотечного кредитування та іпотечних деривативів.

Зважаючи на масштаби фінансової кризи, яка прийняла глобальний характер, та спираючись на аналіз її головних причин, міжнародні та національні інститути прийняли та впровадили низку загальноорганізаційних рішень, які спрямовані на зменшення негативних наслідків та попередження можливих рецидивів прояву кризових явищ такого масштабу в майбутньому.

Виходячи з цього, **метою статті** є аналіз передбачених відповідними міжнародними та національними документами рішень та основаних на них інструментів, спрямованих на зменшення кредитних ризиків та підсилення, завдяки цьому, стійкості фінансових систем в цілому, а також особливостей їхнього впровадження на національному рівні.

Основні результати дослідження. Поряд з досить масштабними кроками, які були зроблені урядами та парламентами практично всіх економічно розвинутих країн світу, найбільш виразного та узагальнюючого вигляду вони отримали в рамках Саміту G-20, який було проведено в листопаді 2008 року у Вашингтоні та спеціально призначеному розгляду питань стану фінансових ринків та світовій економіці в цілому [9]. Прийняті на Саміті рішення стали головними орієнтирами впровадження необхідних заходів удосконалення та зміцнення національних та міжнародної фінансових систем.

Спираючись на отриманий від цього Саміту G 20 мандат, міжнародний Базельський Комітет з банківського нагляду конкретизував ці положення та принципи у вигляді низки розроблених та прийнятих документів для банківського сектору в цілому. Основні з них було оприлюднені восени 2010 року [10] та на початку 2013 року [11]. В своїй сукупності ці документи отримали загальну назву – Базель III, оскільки вони розвивають попередні генерації документів комітету з банківського нагляду – Базель I та Базель II. Запропоновані в документах Базель III заходи фундаментального характеру охоплюють наступні основні напрямки:

- покращення спроможності банківського сектору згладжувати фінансові кризові явища;
- підвищення рівня менеджменту ризиків та корпоративного управління;
- збільшення прозорості та відкритості діяльності банківських структур.

Крім значного підвищення загальносистемних стандартів операційного управління банківським сектором, Базель III передбачає поступовий перехід на новий рівень конкретних вимог для кредитних установ. В першу чергу вони стосуються вимог до власного капіталу та забезпечення високого рівня ліквідності забезпечення за кредитами.

Зокрема, протягом 2013-2019 років передбачено підвищення мінімального рівня власного капіталу до 4.5%, створення консерваційного або захисного буферу в розмірі не менше 2.5% та мінімального рівня сукупного капіталу в 8%. При цьому коефіцієнт левіриджу (leverage ratio – LR) має перевищувати 3%, тоді як коефіцієнт покриття короткострокової ліквідності (liquidity coverage ratio-LCR) повинен поступово зрости з 60% в 2015 році до рівня 100% в 2019 році (табл. 1).

За своєю суттю документи Базельського Комітету банківського нагляду є міжнародно узгодженими стандартами, розробленими та прийнятими на основі консенсусу за участю представників центробанків та наглядових органів найбільш економічно розвинутих країн світу. Тому їх статус не має юридично обов'язкового характеру, а є головним чином рекомендаційним.

Таблиця 1

**Базель III: Поетапне підвищення вимог до капіталу
та ліквідності кредитних установ**

Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Коефіцієнт власного капіталу, мін.	3.5%	4.0%	4.5%				
Рівень захисного буферу, мін.				0.625%	1.25%	1.875%	2.5%
Частка капіталу 1-го рівня, мін.	4.5%	5.5%	6.0%				
Рівень сукупного капіталу, мін.		8.0%					
Сумарний капітал плюс захисний буфер, мін.		8.0 %		8.625%	9.25%	9.875%	10.5%
Коефіцієнт короткострокої ліквідності, мін.			60%	70%	80%	90%	100%

Впровадження стандартів та рекомендацій Базель III в країнах Європейської Союзу здійснено прийняттям, перш за все, Директиви 2013/36/ЄС (CRD) та Регламенту 575/2013/ЄС (CRR) щодо вимог до капіталу кредитних установ [12, 13]. Ці документи, які спираються на узгоджених матеріалах Базель III, вже мають обов'язковий характер для застосування у всіх країнах ЄС.

Обидва ці документи, які повинні розглядатися разом, введені в дію з 01 січня 2014 року. Якщо Директива 2013/36/ЄС по вимогах до капіталу встановлює загальні положення щодо доступу до капіталу та комплексу попереджувальних управлінських дій, які мають підтримувати фінансові установи, то Регламент 575/2013/ЄС деталізує самі вимоги в структурованому вигляді.

Головною метою нового пакету загальноєвропейських регуляторних вимог до кредитних установ є встановлення заснованого на єдиних нормах відповідального відношення до кредитування задля зменшення ризиків платіжної спроможності, ліквідності та надмірного левереджу, а також підвищення стійкості і протидії в умовах фінансових криз в цілому. Повністю спираючись на фундаментальні положення та включаючи критеріальні показники міжнародної угоди Базель III, ці документи встановлюють мінімальні вимоги для банківських та інвестиційних установ, які здійснюють кредитні повноваження. Окрім вимог до капіталу, левериджу та консерваційному буферу вони також охоплюють нові положення щодо наглядової діяльності, корпоративного управління, винагороди працівникам, застосуванню санкцій та деякі інші.

В доповненні до пакету Директиви 2013/36/ЄС з Регламентом 575/2013/ЄС ще одним важливим регуляторним документом, який орієнтований на зниження ризиків кредитування, є Директива 2014/17/ЄС [14]. Цей документ, який отримав загальну назву Директиви з Заставного Кредитування, ставить за головну мету забезпечення більшої прозорості та поінформованості позичальників щодо умов кредитування та встановлює підвищені стандарти надання супроводжуючих сервісних послуг. Зокрема, Директива вказує на необхідність використання найбільш надійних та визнаних стандартів вартісної оцінки заставного майна до яких віднесено Міжнародні Стандарти Оцінки IVS, стандарти EVS Європейської Групи Асоціацій Оцінювачів TEGOVA та стандарти RICS Королівського Інституту Сертифікованих Сервейєрів.

З метою уніфікації Директивою запропоновано стандартизовану процедуру розрахунку Щорічної Ставки Погашення Кредиту (*Annual Percentage Rate of Charge – APRC*),

а також єдину, так звану Європейську Стандартизовану Інформаційну Форму (*European Standardized Information Sheet – ENSIS*), метою якої є детальний аналіз кредитоспроможності потенційних позичальників.

Вказані загальноєвропейські регуляторні документи встановлюють, що вартість заставного забезпечення має бути не вище ринкової вартості, яка в такому разі використовується в якості бази вартісної оцінки. В той же час, з метою застосування найбільш обережного підходу, вводиться поняття заставної вартості. Вперше це поняття, як база оцінки, з'явилося ще в попередній Директиві 2006/48/ЄС і вже після цього воно транспортувалось в Регламент 575/2013/ЄС.

Розкриваючи поняття заставної вартості, Європейські Стандарти Оцінки EVS-2016 вказують на те, що при його використанні в якості бази оцінки вартість майна має розглядатись з урахуванням більш тривалого терміну ніж ринкова вартість, яка визначається для фіксованого моменту часу [15, с. 42]. Звідси випливає, що заставна вартість майна, як правило, не може перевищувати його ринкової вартості. Оскільки заставна вартість застосовується для деякого терміну, який повністю або частково відповідає терміну кредитування, при визначенні заставної вартості має бути виключеним вплив будь-яких спекулятивних елементів, які могли б вплинути на її рівень.

Основні положення та критерії вищезгаданих загальноєвропейських регулюючих документів лягли в підґрунтя єдиного механізму банківського нагляду (*Single Supervisory Mechanism – SSM*), який було введено з 20 жовтня 2013 року окремим Регламентом 1024/2013/ЄС [16]. Виконуючи доручення керівних органів ЄС та спираючись на надані повноваження, Європейський Центральний Банк (*European Central Bank – ECB*) спільно з Європейською Банківською Адміністрацією (*European Banking Authority – EBA*) та Європейською Системою Фінансового Нагляду (*European System of Financial Supervision – ESFS*) розробив та запровадив систему усестороннього аналізу діяльності кредитних установ та виконання ними встановлених вимог.

Ця система включає 3 основні компоненти:

- нагляд за оцінкою ризиків (*Risk Assessment Supervision – RAS*), який спрямований на оцінку ліквідності, левериджу та порядку проведення процедури фінансування [17];
- огляд якості активів (*Asset Quality Review – AQR*), який має за головну мету оцінку рівня ліквідності банківських активів [18];
- проведення стрес-тестів (*Stress Test – ST*) для оцінки спроможності банків та інших кредитних інституцій витримувати стресові фінансові явища [19].

Вказані компоненти не мають розглядатися окремо, оскільки вони взаємопов'язані та складають єдину систему усестороннього аналізу діяльності банківських та близьких до них інших кредитних установ.

Перший масштабний етап впровадження цієї системи було здійснено в період з осені 2013 по осінь 2014 року. Ним було охоплено 130 банківських установ 19 країн Євросоюзу. Сумарна вартість активів цих банківських установ складала 22.0 трлн. євро, або 81.6% загальних банківських активів, які мають бути розглянуті в рамках загальноєвропейського Єдиного Механізму Банківського Нагляду – *SSM*. Для проведення цього безпрецедентного за своїм масштабом заходу було залучено понад 6000 фахівців Європейського Центрального Банку та національних банків відповідних країн Співдружності [20].

Тільки в рамках Оцінки Якості Активів (*AQR*), як основного етапу всього процесу нагляду, була встановлена необхідність корегування вартості активів банків на загальну суму в 47,5 млрд. євро. При цьому загальний рівень недостатності капіталу склав 24, 6 млрд. євро, що було встановлено для 25 банків, які прийняли участь в оцінці, або 19.2% їх загальної кількості. Географія розташування цих банків охоплює 8 країн ЄС.

Таким чином, встановлені пакетом європейських Директивних документів вимоги до капіталу кредитних установ (*CRD/CRR*) поряд з впровадженою Єдиною Системою Банківського нагляду (*SSM*) підтвердили свою практичну дієвість та ефективність в зниженні рівня кредитної ризиковості банківських установ та їхньої стійкості та протидії кризовим явищам в економіці. Невідповідність досить великої кількості банків новим нормативним вимогам, яка була встановлена в рамках першого етапу їхнього впровадження, потребує прийняття відповідних рішень до підвищення рівня капіталізації та збалансованості структури капіталу.

Міжнародний досвід та практична діяльність в укріпленні фінансової системи не оминув і вітчизняний банківський сектор. Базовим документом національного рівня в цьому відношенні, безумовно, є Постанова Правління Національного банку України № 351 від 30 червня 2016 року, якою затверджено Положення про визначення банками розміру кредитного ризику за банківськими операціями [21]. В повному обсязі ця Постанова має вступити в дію з 01 лютого 2017 року.

Основний зміст цієї Постанови складає Положення про визначення розміру кредитного ризику при здійсненні банками своєї діяльності, в якому детально описуються методики і процедури визначення цього критерію та встановлені рівні його дотримання. Поточний рівень кредитного ризику при цьому встановлюється по кожному активу окремо або по групах однорідних активів з урахуванням імовірності дефолту за даним активом та розміру можливих втрат в разі такого дефолту. В свою чергу значення цих параметрів встановлюються розрахунковим шляхом. Діючі банки мають здійснювати оцінку загального кредитного ризику відповідно до вимог цієї Постанови щомісячно.

В цілому сама Постанова НБУ та Положення, яке введено, цілком ґрунтуються на принципах та рекомендаціях Базельського Комітету з банківського нагляду та враховують вимоги відповідних директивних документів Європейської Союзу цього напрямку. Це повною мірою стосується вимог щодо оцінки та моніторингу кредиторів, включаючи необхідність розрахунку інтегрального показника їхнього фінансового стану з застосуванням логістичної розрахункової моделі [21]. Значної уваги в Положенні приділено також принципам та критеріям прийнятності забезпечення за кредитними операціями. Основними принципами прийняття активів в забезпечення по кредитах встановлені наступні:

- принцип безперешкодного стягнення на строк не менший ніж строк дії кредитної угоди;
- принцип справедливої оцінки, коли оцінка застави проводиться за вартістю, яка не перевищує її ринкової вартості;
- принципу збереження, який передбачає наявність договору страхування предмету застави;
- принципу наявності, відповідність якому передбачає перевірку наявності та стану майна, отриманого в заставу, на регулярній основі.

По відношенню до попередньої Постанови НБУ від 25 січня 2012 року № 23 з цього питання, встановлюються більш жорсткі вимоги щодо періодичності моніторингу наявності та стану заставного майна. Для різних категорій майна вони становлять:

- нерухоме майно та цілісні майнові комплекси – не рідше 1 разу в 12 міс.;
- товари в обороті або в переробці – не рідше 1 разу в місяць;
- біологічні активи – не рідше 1 разу в місяць;
- інше майно та/або майнові права – не рідше 1 разу на 6 місяців.

Основні види активів, які можуть прийматися в якості застави по кредитах та встановлені для них коефіцієнти ліквідності забезпечення, надані в таблиці 2.

Таблиця 2

Види забезпечення та їх коефіцієнти ліквідності

№	Вид забезпечення	Коефіцієнт ліквідності
1	Фінансові гарантії урядів та міжнародних установ	1
2	Майнові права на грошові кошти та іменні ощадні сертифікати на строк, не менший ніж строк користування активом	1
3	Нерухоме майно житлового фонду (квартири)	0.75
4	Легкові автомобілі	0.75
5	Нерухоме майно нежитлового фонду	0.60
6	Земельні ділянки на яких розташоване нерухоме майно нежитлового фонду	0.60
7	Нерухоме майно житлового фонду (будинки)	0.55
8	Транспортні засоби (крім автомобілів)	0.50
9	Устаткування	0.50
10	Цінні папери	0.40
11	Товари в обороті або в переробці та біологічні активи	0.40
12	Земельні ділянки без земельних поліпшень	0.35

Під час визначення кредитного ризику за кредитними операціями банк має визначати вартість прийнятного забезпечення з урахуванням відповідних коефіцієнтів ліквідності, які надані в табл. 2.

Таким чином, ця Постанова Правління НБУ суттєво змінює принципи та підходи до оцінки кредитних ризиків для діючих в країні банківських установ, наближаючи їх до існуючої міжнародної практики. В тому числі значною мірою посилюються вимоги до вартісної оцінки та моніторингу заставного майна. В свою чергу це розкриває додатковий обсяг робіт для фахівців та організацій, які здійснюють діяльність у сфері вартісної оцінки матеріальних та нематеріальних активів.

В той же час вітчизняні оцінювачі вже накопили досить значний досвід виконання робіт з вартісної оцінки та моніторингу заставного майна. З метою узагальнення та уніфікації проведення цих робіт Група компаній «ВЕРІТЕКС», зокрема, на замовлення низки діючих в країні банків першої двадцятки розробила власну «Методику проведення робіт з оцінки та моніторингу заставного майна», яку постійно використовує при проведенні відповідних робіт.

Розроблена методика передбачає врахування особливостей проведення оціночних робіт для всіх основних груп активів, які можуть використовуватись в якості застави по кредитах (табл. 2) та охоплює всі стадії цих робіт з оформленням результатів в стандартизованому вигляді в онлайн-режимі збору первинної інформації з наступною її обробкою.

Загальна кількість виконаних робіт з вартісної оцінки заставного майна значно перевищує 10 тисяч та постійно збільшується. Це дозволяє провести оцінку структури загального портфеля застав по основних групах активів, які використовуються в якості забезпечення по кредитах. Така інформація надана в табл. 3 для трьох банків, для яких роботи з вартісної оцінки виконуються найбільш масово.

Як бачимо структура портфеля застав у банків суттєво відрізняється, що може бути пояснено їхньою спеціалізацією та корпоративною політикою прийняття відповідних груп

активів в якості забезпечення по кредитах. Але ж при наявності суттєвих відмінностей в кількісних показниках по окремих групах активів загальна картина структури застав є досить близькою. Основну їх масу складають різноманітні транспортні засоби та нерухомість, як житлова так і нежитлова. Сумарна частка цих груп активів сягає понад 85% загальної кількості застав. Інші групи майна використовуються в якості застав в вітчизняній практиці кредитування набагато рідше.

Таблиця 3

Загальна структура портфеля застав по кредитам для 3-х вітчизняних банків

№	Група активів	Банк 1	Банк 2	Банк 3
1	Транспортні засоби	57.70%	76.10%	8.00%
2	Житлова нерухомість	3.20%	7.40%	78.00%
3	Нежитлова нерухомість	28.10%	11.00%	10.00%
4	Обладнання	8.80%	1.80%	2.00%
5	Товари в обороті та біоактиви	2.20%	3.70%	2.00%
	Всього	100%	100%	100%

Накопичений досвід проведення масових робіт з вартісної оцінки, переоцінки та моніторингу наявності та стану заставного майна дозволяє виділити основні групи проблем з якими оціночні компанії безпосередньо стикаються при виконанні відповідних робіт. Перша з них відноситься до переважно загально-організаційних питань взаємодії між банком-кредитором, позичальником та оцінювачем заставного майна. Найбільш виразного вигляду ці проблеми мають при проведенні оціночних та моніторингових робіт в віддалених від обласних центрів місцевостях. Комунікативні проблеми, складності логістичного характеру, особливо при організації та проведенні інспекційних оглядів майна є найбільш поширеними для цієї групи.

До іншої групи маємо віднести проблеми з наявністю та якістю необхідної документації щодо об'єктів оцінювання. В першу чергу це стосується технічної документації, яка, особливо для вікового майна, іноді або просто відсутня або не відповідає сучасним вимогам до неї.

Ще одна група проблем є загально методичною та полягає в наступному. Основний підхід, який використовується при проведенні вартісної оцінки заставного майна, є порівняльний. В той же час існуюча інформаційна база по аналогах недостатня для обґрунтованого застосування цього підходу. Виходячи з цього, результати оцінки багато в чому залежать від кваліфікації оцінювача та його обізнаності з загальною поточною ситуацією на існуючому, ще слабо розвиненому ринку відповідного типу майна.

Висновки. Остання світова економічна криза виявила суттєві недоліки в функціонуванні фінансової системи, її низьку спроможність демпфірувати кризові явища. Саме тому, спираючись на спільне рішення голів найбільш розвинутих країн світу прийняте в рамках саміту G-20 в 2008 році, було запроваджено низку регулюючих міжнародних документів, спрямованих на зміцнення банківського сектору. Їх основу складають документи міжнародного Базельського Комітету з банківського нагляду – Базель III та директивні документи Європейської Союзу, в яких запропоновані нові принципи та підходи, встановлені критерії забезпечення більш стійкого функціонування банківських структур, включаючи спроможність протидії кризовим явищам.

Найбільш завершеного вигляду система регулювання кредитних ризиків банківських установ набула в ЄС, де отримала загальну назву єдиного механізму банківського нагляду

(SSM), який був запроваджений восени 2013 року Регламентом 1024/2013/ЄС. Перший досвід застосування цієї цілісної системи банківського нагляду, який охопив 130 банківських структур 19 країн ЄС, дозволив виявити найбільш уразливі фінансові установи з 8 країн загальною кількістю 25 банків.

Спираючись на розроблені міжнародні документи, НБУ України своєю Постановою № 351 також ввів Положення про оцінку кредитних ризиків в банківських установах. Значної уваги в усіх цих документах приділено процедурам та критеріям вартісної оцінки майна, яке використовується в якості забезпечення за кредитами. Досвід, накопичений в останні роки при проведенні робіт цього напрямку, дозволив висвітлити найбільш значні проблеми з якими стикаються при їх виконанні суб'єкти оціночної діяльності.

Список використаних джерел

1. Міжнародний бізнес: 2-е видання / В. А. Вергун, А. І. Кредісов, В. В. Якубовський та інші. – К. ВПЦ «Київський університет», 2009. – 623 с.
2. Harvard Report – State of the Nation Housing 2008 Report/JCHS of Harvard University, May 2010. – 124 p.
3. Wallison Peter J. Why the Left is Losing the Argument over the Financial Crisis/ American Enterprise Institute, December 27, 2011.
4. Sidel R. FDIC's Tab for Failed US Banks Nears \$ 9 Billion/Wall Street Journal, March 16, 2011.
5. Kawamoto D. Dow Jones decline rate mimics Great Depression/Business Tech.-CNET News, March 2, 2010.
6. US-European Bank Writedowns&Losses / Bloomberg-Reuters, November 5, 2009.
7. Аналітики: На досягнення докризисного рівня мирової економіки потребується три-чотири роки / Новини / Finance.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/193802/analitiki-na-dostizhenie-drizisnogo-urovnya-mirovoj-ekonomike-potrebuetsya-tri-chetyre-goda>.
8. Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-FCIC/pdf/GPO-FCIC.pdf>.
9. Summit on Financial Markets and the World Economy / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://georgebush-whitehouse.archives.gov/inforus/financialmarkets/index.html>.
10. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems, December 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>.
11. Basel Committee on Banking Supervision/ Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and Liquidity Risk Monitoring Tools, January 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs238.htm>.
12. Directive 2013/36/EU on Access to the Activity of Credit Institutions and the Prudential Supervision of Credit Institutions and Investment Firms, 26 June 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:176:0338:0436:En:PDF>.
13. Regulation 575/2013/EU on Prudential Requirements for Credit Institutions and Investment Firms, 26 June 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32013R0575>.
14. Directive 2014/17/EU on Credit Agreements for Consumers Relating to Residential Immovable Property. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32014L0017>.

15. European Valuation Standards EVS-2016. 8-th edition. TEGoVA. – Gillis nv/sa, 2016. – 370 p.
16. REGULATION (EU) No 1024/2013 of 15 October 2013 conferring specific tasks on the European Central Bank concerning policies relating to the prudential supervision of credit institutions. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201311/20131104ATT73792/20131104ATT73792EN.pdf>.
17. European Central Bank. Risk Assessment System. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.centralbank.gov.cy/media/pdf/BCCRDE_SupervisoryReview_RAS.pdf.
18. European Central Bank. Asset Quality Review. Phase 2 Manual./ ECB, March 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/assetqualityreviewphase2manual201403en.pdf>.
19. European Central Bank. Comprehensive Assessment Stress Test Manual./ECB, August 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/castmanual201408en.pdf>.
20. European Central Bank. Aggregate Report on the Comprehensive Assessment. / ECB, October 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/aggreatereportonthecomprehensiveassessment201410.en.pdf>.
21. Постанова Правління Національного банку України від 30 червня 2016 року № 351 «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=8804895.

References

1. Mizhnarodnyy Bissness: 2-nd ed. / V. A. Vergun, A. I. Kredisov, V. V. Yakubovsky and oth. – К. : VPC “Kiev’s university”, 2009. – 623 p. (in Ukr.)
2. Harvard Report – State of the Nation’Housing 2008 Report/JCHS of Harvard University, May 2010. – 124 p.
3. Wallison Peter J. Why the Left is Losing the Argument over the Financial Crisis/ American Enterprise Institute, December 27, 2011.
4. Sidel R. FDIC’s Tab for Failed US Banks Nears \$ 9 Billion/Wall Street Journal, March 16, 2011.
5. Kawamoto D. Dow Jones decline rate mimics Great Depression/Business Tech.-CNET News, March 2, 2010.
6. US-European Bank Writedowns&Losses/Bloomberg-Reuters, November 5, 2009.
7. Analitiki: Na dostizheniya dokrisisnogo urivnya mirovoy ekonomiki potrebuetsa tri-chetyre goda/Novosti /Finance.UA (in Rus.): <http://news.finance.ua/ru/news/-/193802/analitiki-na-dostizhenie-drizisnogo-urovnya-mirovoj-ekonomike-potrebuetsya-tri-chetyre-goda>.
8. Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States: <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GPO-FCIC/pdf/GPO-FCIC.pdf>.
9. Summit on Financial Markets and the World Economy: <https://georgebush-whitehouse.archives.gov/inforucus/financialmarkets/index.html>.
10. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: A Global Regulatory Framework for Mor Resilient Banks and Banking Systems, December 2010: <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>.
11. Basel Committee on Banking Supervision/ Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and Liquidity Risk Monitoring Tools, January 2013: <http://www.bis.org/publ/bcbs238.htm>.

12. Directive 2013/36/EU on Access to the Activity of Credit Institutions and the Prudential Supervision of Credit Institutions and Investments Firms, 26 June 2013: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:176:0338:0436:En:PDF>.
13. Regulation 575/2013/EU on Prudential Requirements for Credit Institutions and Investments Firms, 26 June 2013: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex%3A32013R0575>.
14. Directive 2014/17/EU on Credit Agreements for Consumers Relating to Residential Immoveable Property: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32014L0017>.
15. European Valuation Standards EVS-2016. 8-th edition. TEGoVA. – Gillis nv/sa, 2016. – 370 p.
16. REGULATION (EU) No 1024/2013 of 15 October 2013 conferring specific tasks on the European Central Bank concerning policies relating to the prudential supervision of credit institutions: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201311/20131104ATT73792/20131104ATT73792EN.pdf>.
17. European Central Bank. Risk Assessment System. [Електронний ресурс]. – Rezhym dostuhu: https://www.centralbank.gov.cy/media/pdf/BCCRDE_SupervisoryReview_RAS.pdf.
18. European Central Bank. Asset Quality Review. Phase 2 Manual./ ECB, March 2014: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/assetqualityreviewphase2manual201403en.pdf>.
19. European Central Bank. Comprehensive Assessment Stress Test Manual./ECB, August 2014: <https://www.bankingsupervision.europa.eu/ecb/pub/pdf/castmanual201408en.pdf>.
20. European Central Bank. Aggregate Report on the Comprehensive Assessment./ECB, October 2014: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/aggreatereportonthecomprehensiveassessment201410.en.pdf>.
21. Postanova Pravlinnya Natsionalnogo Banku Ukrainy ot 30 Chervnya 201 roku No. 351 «Pro Zatvedjennya Polozheniya pro vyznachennya bankamy Ukrainy rozmiru kreditnogo ryzyku za aktyvnymi bankivskimy operatsyamy (in Ukr.): https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=8804895.

УДК 339.9:330.342.22

КЛАСИФІКАЦІЯ КРАЇН, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

CLASSIFICATION OF DEVELOPING COUNTRIES INTO THE WORLD ECONOMY

КЛАССИФИКАЦИЯ РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Хватов Ю. Ю.

Кандидат економічних наук, доцент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

E-mail: ykhvatov@gmail.com

Khvatov Yu.

PhD in Economics, Associate Professor at the Department of World Economy and International Economic Relations of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: ykhvatov@gmail.com

Хватов Ю. Ю.

Кандидат экономических наук, доцент кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: ykhvatov@gmail.com

Анотація. Розглянуто основні принципи, якими керується Організація Об'єднаних Націй для виділення в особливі групи країн, які потребують особливої уваги з боку міжнародного співтовариства до проблем їх сталого і динамічного розвитку. Проаналізована різниця в масштабах і структурі допомоги для найменш розвинених країн; країн, що розвиваються, які не мають виходу до моря; малих острівних країн, що розвиваються і бідних країн з високим рівнем зовнішньої заборгованості. Виявлено специфіку підходу Світової організації торгівлі до визначення країн, що мають преференційний доступ до ринків розвинених держав і диференційований режим виконання взятих на себе зобов'язань в рамках СОТ. Проаналізовано критерії, якими керується Міжнародний валютний фонд і Світовий банк для визначення тих країн, що розвиваються, які мають право доступу до пільгових умов кредитування. Визначено специфіку поділу країн, що розвиваються на країни з ринками, що «формуються» і країни з «граничними» ринками. Запропоновано розділити всі країни, що розвиваються на: країни з відносно розвиненими фінансовими ринками і високим рівнем доходів; країни зі слабозвиненими фінансовими ринками і середнім рівнем доходу і найменш розвинені країни з низьким рівнем доходу.

Ключові слова: країни, що розвиваються, найменш розвинені країни, офіційна допомога розвитку, країни, що розвиваються і які не мають виходу до моря, малі острівні країни, що розвиваються, найбільш бідних країн з великою заборгованістю, країни з ринками, що формуються, країни з «граничними» або найменш розвинутими ринками.

Abstract. The basic principles that guide the United Nations to allocate specific groups of countries requiring special attention from the international community to the problems of their

sustainable development are described. The difference in the scale and structure of aid to the least developed countries; landlocked developing countries; small island developing countries and heavily indebted poor countries is analyzed. The specificity of the approach of the World Trade Organization to the definition of countries with preferential access to the markets and the countries with differential treatment regime is revealed. The criteria that guided the International Monetary Fund and the World Bank to identify those developing countries which have the right of access to preferential lending conditions are analyzed. It is proposed to divide all the developing countries on: high-income emerging economies; middle-income frontier economies and least developed countries.

Key words: Developing countries, least developed countries, official development assistance, landlocked countries, small island developing states, heavily indebted poor countries, emerging markets, frontier markets.

Аннотация. Рассмотрены основные принципы, которыми руководствуется Организация Объединенных Наций для выделения в особые группы стран, требующих особого внимания со стороны международного сообщества к проблемам их устойчивого и динамичного развития. Проанализирована разница в масштабах и структуре помощи для наименее развитых стран; развивающихся стран, не имеющих выхода к морю; малых островных развивающихся стран и бедных стран с высоким уровнем внешней задолженности. Выявлена специфика подхода Всемирной торговой организации к определению стран, имеющих преференциальный доступ к рынкам развитых государств и дифференцированный режим выполнения взятых на себя обязательств в рамках ВТО. Проанализированы критерии, которыми руководствуется Международный валютный фонд и Всемирный банк для определения тех развивающихся стран, которые обладают правом доступа к льготным условиям кредитования. Определена специфика разделения развивающихся стран на страны с «формирующимися» и страны «граничными» рынками. Предложено разделить все развивающиеся страны на: страны с относительно развитыми финансовыми рынками и высоким уровнем доходов; страны со слабо развитыми финансовыми рынками и средним уровнем дохода и наименее развитые страны с низким уровнем дохода.

Ключевые слова: Развивающиеся страны, наименее развитые страны, официальная помощь развитию, развивающиеся страны не имеющие выхода к морю, малые островные развивающиеся страны, бедные страны с высоким уровнем задолженности, страны с формирующимися рынками, страны с «граничными» рынками.

Постановка проблеми. Країни, що розвиваються представляють сьогодні найчисленнішу і різноманітнішу групу країн у світовій економіці. Вони істотно розрізняються за валовим національним доходом на душу населення, розмірами економіки, географічному положенню, ступенем розвиненості ринкової інфраструктури, рівнем зовнішньої заборгованості і можливістю протистояти зовнішнім шокам. Різноманітність країн, що розвиваються викликає необхідність їх класифікації, як для аналітичних цілей, так і для вироблення диференційованого підходу з боку міжнародних організацій в їх операційній діяльності.

Мета статті – аналіз основних підходів з боку глобальних міжнародних організацій (ООН, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк) до класифікації країн, що розвиваються.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам розвитку країн, що розвиваються присвячено значну кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних

вчених. Чимало вітчизняних авторів займалися проблемами функціонування економік країн, що розвиваються: Будкін В. С. [1], Климко Г. Н. [2], Козик В. В. [3], Резнікова Н. В. [4], Рогач О. І. [5], Румянцев А. П. [6], Філіпенко А. С. [7], Шнирков О. І. [8]. Проте проблема комплексної класифікації країн, що розвиваються глобальними міжнародними організаціями залишилась не вирішеною.

Найменш розвинені країни (Least Developed Countries, LDC). Термін «найменш розвинені країни» (НРК) офіційно використовується ООН починаючи з 1964 року. З самого початку, до них віднесли країни з дуже низьким рівнем доходу на душу населення і серйозними структурними проблемами економічного зростання. Для їх підтримки світове співтовариство погодилося докласти додаткових зусиль окрім тих, що застосовувалися для всіх країн, що розвиваються. Комітет з політики в галузі розвитку (Committee for Development Policy, CDP) став органом, офіційно уповноваженим Економічною і соціальною радою і Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, для вироблення рекомендацій, за якими країни повинні кваліфікуватися як НРК. Остаточне рішення про статус «найменш розвинутої країни» приймає Генеральна Асамблея ООН. Починаючи з 1991 року комітет публікує регулярні трирічні огляди, присвячені проблемам, з якими стикаються НРК.

В 1971 році були визначені три критерії для класифікації країн в якості НРК:

- ВВП на душу населення;
- частка обробної промисловості в ВВП;
- рівень грамотності дорослого населення.

З того часу, критерії удосконалювалися протягом багатьох років (зараз діє вже шоста редакція). Сучасні критерії полягають у наступному:

- рівень валового національного доходу (ВНД) на душу населення за методом Світового банку;
- індекс людських активів (Human Asset Index , HAI), що вимірює рівень розвитку людського капіталу і розраховується на основі чотирьох рівнозважених показників (відсоток населення, яке потерпає від недоїдання, рівень дитячої смертності, рівень середньої освіти населення і рівень грамотності дорослого населення);
- індекс економічної уразливості (Economic Vulnerability Index, EVI), що вимірює вразливість країни до зовнішніх економічних та екологічних потрясінь і розраховується на основі 8 різнозважених показників [9, с.4]. Крім того, для внесення до списку НРК потрібна згода самої країни. Починаючи з 1991 року комітет не включає до списку НРК країни з населенням понад 75 мільйонів людей.

З моменту створення групи, число НРК майже подвоїлось: з 25 в 1971 році до 48 у 2016. Список виріс за рахунок того, що ряд країн отримали незалежність і зіткнулися з серйозними проблемами, які були, в деяких випадках, пов'язані з руйнівними наслідками воєн і конфліктів (Еритрея, Південний Судан і Східний Тимор), а в інших – з тривалим погіршенням економічних умов (Ангола, Ліберія та Сенегал). Три країни: Гана, Папуа-Нова Гвінея і Зімбабве були рекомендовані Комітетом для отримання статусу НРК, але відмовилися від включення в список. Першою країною, яка вийшла з групи НРК в 1994 році була Ботсвана, за нею пішли Кабо-Верде (2007) Мальдівські острови (2011) і Самоа (2014). Зараз номінантами на виключення з групи НРК є Вануату (2017), Екваторіальна Гвінея (2017) і Ангола (2021). З 48 країн більше 70% розташовані в Африці, 13 країн в Азії і Океанії і лише одна країна в Латинській Америці (Гаїті).

Країни, що належать до категорії НРК мають доступ до ряду заходів підтримки, які виходять за рамки тих, що доступні для інших країн, що розвиваються. При підготовці списку НРК в 1971 році було вказано на необхідність збалансованого підходу, що охоплює

як соціальні так і економічні перешкоди на шляху сталого розвитку. Були запропоновані три основні напрями підтримки:

- технічне співробітництво;
- фінансова допомога на пільгових умовах;
- міжнародні торговельні заходи.

Механізм координації міжнародного співробітництва за для підтримки НРК був розроблений в чотирьох програмах дій для цих країн під егідою ООН. Кожна програма охоплювала період в 10 років, а остання була прийнята в Стамбулі в 2011 році.

Підтримка НРК в сфері міжнародної торгівлі здійснюється в рамках СОТ в вигляді:

- преференційного доступу до ринків;
- диференційованого режиму щодо їх зобов'язань (підвищена гнучкість для НРК правил і норм, що регулюють торговельні заходи; більш тривалі перехідні періоди; технічна підтримка, пов'язана зі створенням торговельного потенціалу).

Преференційний доступ до ринків дає можливість експортерам сплачувати більш низькі тарифи або мати взагалі безмитний і безквотний (DFQF) доступ до ринків третіх країн.

Таблиця 1

Преференційний доступ на ринки в інтересах НРК, 2015

Країни, що надали преференції	Покриття тарифних ліній (%)	Вступ в силу
США	82.6	1/1/76
ЄС	99.0	3/5/01
Японія	98.0	4/1/07
Канада	98.6	1/1/03
Австралія	100.0	7/1/03
Китай	95.0	7/1/10
Індія	85.0	8/13/08

Джерело: авторська розробка на основі даних, наведених у [9, с. 25].

Незважаючи на те, що в даний час більшість розвинених країн пропонують НРК майже вільний доступ до своїх ринків (в середньому 84% експорту товарів з НРК здійснюється без мит і квот, за винятком зброї і нафти), НРК продовжують відчувати перешкоди з боку правил походження товарів і нетарифних бар'єрів. Крім того, важливість пільгового доступу НРК до ринків третіх країн піддається ерозії, так як зниження тарифів є загальною тенденцією розвитку міжнародної торгівлі.

Офіційна допомога розвитку (ОДА) для НРК надається переважно на двосторонній основі країнами-донорами, які є членами Комітету сприяння розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД/ДАС). У Стамбульській Декларації та Програмі дій для НРК на 2011–2020 роки, країни-донори ОЕСД/ДАС підтвердили свої зобов'язання щодо НРК і погодилися надати від 0,15 до 0,20% свого ВНД в якості допомоги цій групі країн. У 2013 році загальний обсяг допомоги НРК з боку країн ОЕСД/ДАС склав близько \$ 44,5 млрд., що відповідає 0,10% від сукупного ВНД цієї групи країн, а попередні оцінки за 2014 рік вказують на зниження обсягу двосторонньої допомоги до \$ 38 млрд., що відповідає 0,09% ВНД [1, с. 25]. У 2014 році тільки 8 з 30 країн членів ОЕСД/ДАС досягли цільового рівня в 0,15% (Бельгія, Данія, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Норвегія, Швеція і Велика Британія), а більше половини коштів отримали 8 з 48 країн (Афганістан, Ефіопія, Південний Судан, Танзанія, Мозамбік, Бангладеш, М'янма і Демократична Республіка Конго) [10, с. 154].

Таблиця 2

**Чисті виплати офіційної допомоги розвитку (ОДА) для НРК окремими членами
ОЕСД/ДАС, 2013 рік**

Країна донор	Розмір ОДА		Частка в загальному обсязі ОДА донора	Частка в ВНД (%)
	Млн. доларів США	Частка в ОЕСД/ДАС		
США	10 214	22.9%	32.4%	0.06
Японія	6 990	15.7%	60.4%	0.14
Велика Британія	6 196	13.9%	34.7%	0.24
Німеччина	3 363	7.6%	23.6%	0.09
Франція	3 247	7.3%	28.6%	0.12
Канада	1 847	4.1%	37.3%	0.10
Швеція	1 803	4.0%	30.9%	0.31
ОЕСД/ДАС 30 країн	44 522	100.0%	33.0%	0.10

Джерело: авторська розробка на основі даних, наведених у [9, с. 32].

Більшість офіційної допомоги розвитку для НРК видається у вигляді грантів. У 2011–2012 роках, доля грантів в загальному обсязі допомоги досягла 99,3% [11].

Комітет з політики в галузі розвитку ООН, в рамках проекту з підвищення потенціалу НРК в доступі до міжнародних заходів підтримки, створив спеціалізований інформаційний портал [12]. Кілька організацій системи ООН (ЮНКТАД, Всесвітня метеорологічна організація, Рамкова конвенція ООН про зміну клімату) приділяють особливу увагу проблемам розвитку НРК та розробили конкретні ініціативи в інтересах НРК, з використанням різних форм підтримки. Координує і контролює цю діяльність Канцелярія Високого представника ООН по найменш розвиненим країнам, країнам, що розвиваються і які не мають виходу до моря, та малим острівним державам, що розвиваються.

Країни, що розвиваються і які не мають виходу до моря. Відсутність територіального доступу до моря, віддаленість та ізольованість від світових ринків і висока вартість транзиту, за рахунок додаткових пунктів перетину кордону, накладають серйозні обмеження на соціально-економічний розвиток краї, що не мають виходу до моря. Середня вартість експорту контейнера для цих країн, оцінюється в \$3204, в порівнянні з \$1268 для транзитних країн [13].

До цієї категорії відносять 32 країни з населенням більше 470 млн. людей: 16 розташовані в Африці, 10 в Азії, 4 в Європі (Вірменія, Азербайджан, Македонія, Молдова), та Болівія і Парагвай в Південній Америці. Крім того, половина з них класифікуються ще і як найменш розвинені країни. Дві третини цих країн мають ВВП на душу населення значно нижче \$ 1000. Середня відстань від моря становить 1370 км. Найбільшу відстань від моря мають Казахстан (3750 км) і Киргизстан (3600 км), а Молдова (170 км) і Свaziленд (193 км) розташовані найближче. В період з 2003 по 2012 рік об'єм офіційної допомоги цим країнам збільшився більше ніж в 2 рази (з \$12,2 млрд. до \$25,9 млрд.), що для половини країн дорівнює більш ніж 20% їх бюджетних витрат.

Спрощення процедур торгівлі є однією з областей, в яких з 2004 по 2014 рік було досягнуто значного прогресу. Важливим кроком до створення загальної глобальної платформи по сприянню розвитку торгівлі стало прийняття в 2013 році на 9-й Конференції

міністрів СОТ Угоди про спрощення процедур торгівлі. В Угоді викладається ряд заходів, спрямованих на прискорення проходження товарів через кордони, включаючи забезпечення свободи транзиту. Вступ в силу цієї угоди дозволить країнам, що розвиваються і які не мають виходу до моря знизити зовнішньоторговельних витрати в середньому на 15,4% [14, с.13]. В 2014 році на другій Конференції ООН по країнам, що розвиваються і які не мають виходу до моря була прийнята Віденська програма дій, яка була затверджена Генеральною Асамблеєю в резолюції 69/137. У ряді країн за підтримки міжнародних організацій проводиться активна робота зі створення «комплексних прикордонних пунктів» (КПП), в яких реалізується принцип більш тісної співпраці між прикордонними відомствами. Найбільш яскравими прикладами є перехід «Чирунду» між Замбією і Зімбабве і перехід «Малаба» між Кенією і Угандою.

У 2015 році експорт товарів з країн, що розвиваються і які не мають виходу до моря, скоротився на 30% і склав \$158 млрд. або 0,96% світового експорту, що було викликано обвалом цін на сировинні товари і низьким рівнем попиту [14].

Малі острівні країни, що розвиваються (Small Island Developing States, SIDS). В 1992 Конференція ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро визнала в якості особливої групи малі острівні країни, що розвиваються. До неї ввійшли 38 держав-членів ООН і 20 асоційованих територій які, в наслідок свого географічного розташування, стикаються з унікальними соціальними, економічними та екологічними викликами. Ці країни розташовані в трьох географічних регіонах: Карибський басейн (29 країн), Тихий океан (20 країн) і Атлантичний океан, Індійський океан і Південно-Китайське море (9 країн). Дев'ять цих країн класифікуються ще і як найменш розвинені країни. Близько 90% малих острівних держав, що розвиваються розташовані в тропіках – де частіше бувають такі суворі погодні явища, як урагани і повені. В 2007 році Світовий банк разом з 18-ю малими острівними країнами Карибського басейну створили перший в світі багатосторонній Карибський фонд страхування ризиків катастроф (Caribbean Catastrophe Risk Insurance Facility). З 2007 року вісім країн отримали від Фонду 13 виплат на загальну суму близько \$38 млн. Всі виплати були зроблені протягом двох тижнів після страхової події. В 2016 році Європейська комісія погодилася внести €14 млн. до цього фонду [15].

У 1994 році була прийнята Барбадоська програма дій, яку в 2005 році доповнила Маврикійська стратегія конкретних дій, що до досягнення сталого розвитку малими острівними державами. У 2014 році в Самоа пройшла третя Міжнародна конференція по малим острівним країнам, що розвиваються, з метою формування нового шляху для сталого розвитку цієї групи країн. Конференція визнала значні несприятливі наслідки від зміни клімату і підвищення рівня океану для малих острівних країн. Хоча багато з них (особливо Сінгапур) домоглися значних успіхів в досягненні сталого розвитку, їх невеликі розміри, віддаленість від ринків, зміни клімату, втрата біорізноманіття, та вузька ресурсна база роблять необхідним збереження їх особливого статусу [16]. Для координації зусиль світової спільноти щодо реалізації рішень конференції в Самоа, під егідою ООН був створений інформаційний портал «Платформа дій для малих острівних країн, що розвиваються» (SIDS Action Platform, www.sids2014.org)

Класифікація країн, що розвиваються Світовим банком (World Bank). У своїй операційній діяльності Світовий банк, в залежності від можливості отримання коштів від Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), та Міжнародної асоціації розвитку (МАР), поділяє країни на три групи.

До першої групи належать країни, що мають можливість отримання кредитів від МБРР. На сьогоднішній день в цю групу входить 66 країн, у яких рівень ВНД на душу населення вище 1215\$, але які, за оцінкою банку, ще не здатні підтримувати довгостроковий

розвиток без подальшого фінансування МБРР. У цій групі виділяється підгрупа з 35 країн, які перевищили поріг в 7175\$ ВНД на душу населення, визначений банком в якості порогового значення для початка процесу виключення країни зі списку одержувачів кредитів від МБРР. Цей процес не запускається автоматично при досягненні певного рівня доходу, тому в цю групу продовжують входити такі доволі розвинуті країни як Південна Корея, Бразилія, Мексика, Китай, Росія і навіть чотири країни ЄС (Болгарія, Польща, Румунія і Хорватія) [17]. Найбільшими одержувачами кредитів від МБРР в 2016 фінансовому році стали: Перу (\$2850 млн.), Індія (\$2820 млн.), Казахстан (\$2058 млн.), Китай (\$1982 млн.), Індонезія (\$1700 млн.) і Україна (\$1560 млн.) [18].

До другої групи належать країни, що мають можливість отримання коштів від Міжнародної асоціації розвитку (МАР), яка надає не тільки пільгові кредити (під 0–3,14% річних, на 24–40 років, з 5–10 річним пільговим періодом без сплати відсотків по кредиту), а ще й від 50 до 100% коштів у вигляді грантів. До цієї групи належать відносно бідні країни (ВНД на душу населення нижче щорічно оновлюваного порогу, 1215\$ в 2016 фінансовому році) з недостатньою кредитоспроможністю. МАР також підтримує деякі малі острівні країни (з населенням менше 1,5 млн.), які мають ВНД вище встановленого рівня, але економіка яких уразлива від впливу зовнішніх факторів. Зараз до цієї групи входять 59 країн, 34 з яких розташовані в Африці і лише одна в Європі (Косово). В різні роки групу залишили біля 30 країн, серед яких такі країни, як Чилі (1961), Південна Корея (1973), Туреччина (1973), Парагвай (1977), Китай (1999), Індонезія (2008), Індія (2014).

До третьої групи, яку називають змішаною (blended), відносяться 18 країн, що мають доступ до фінансування як МБРР, так і МАР. Ці країни позбавлені права на отримання грантів від МАР, однак мають можливість отримувати від неї кредити. Найбільшими одержувачами коштів від МАР в 2016 фінансовому році стали: Ефіопія (\$1862 млн.), В'єтнам (\$1670 млн.), Бангладеш (\$1557 млн.), Пакистан (\$1460 млн.), Нігерія (\$1075 млн.) [18]. 15 грудня 2016 більш ніж 60 країн-донорів і позичальників на зустрічі в Джакарті домовились збільшити фінансування МАР до рекордних \$75 млрд. протягом 2017–2020 років.

Таблиця 3

**Розподіл фінансування МБРР і МАР по регіонах світу
у 2014–2016 фінансових роках, млн. доларів США**

Регіони	МБРР	МАР	Всього
Південна, Східна Азія і Океанія	16 252	16 814	33 066
Африка	2 025	20 012	22 037
Європа і Центральна Азія	17 532	1 198	18 730
Латинська Америка і Карибський басейн	16 624	992	17 616
Близький Схід і Північна Африка	7 872	511	8 383
Всього	60 305	39 527	99 832

Джерело: авторська розробка на основі даних, наведених у [18].

Класифікація країн, що розвиваються Міжнародним валютним фондом (МВФ, International Monetary Fund). МВФ, в аналітичних цілях, при публікації регулярного дослідження «Перспективи розвитку світової економіки» (The World Economic Outlook, WEO), з групи країн, що розвиваються виділяє країни з низьким доходом (low-income developing countries, LIDCs). У цю групу МВФ включив 59 країн з рівнем ВНД на душу населення менше, ніж дворазовий операційний поріг Міжнародної асоціації розвитку (\$ 2390 в 2011 році за методом Світового банку «Атлас»).

У своїй операційній діяльності МВФ із групи країн, що розвиваються виділяє особливу групу з 69 країн, що мають доступ до створеного в 2010 році Трастового фонду скорочення бідності і сприяння економічному зростанню (Poverty Reduction and Growth Trust, PRGT), з пільговим механізмом кредитування (під 0–0,25% річних). До цієї групи входять:

- 55 країн з низьким доходом (LIDCs) за виключенням Болівії, В'єтнаму, Монголії і Нігерії, які залишили групу в жовтні 2015 року, а Зімбабве була виключена з групи за порушення своїх зобов'язань перед МВФ;
- 14 малих країн, що на думку МВФ потребують пільгових умов кредитування, незважаючи на їх відносно високий рівень ВНД на душу населення [19].

Якщо порівняти цей список зі списком країн Світового банку, що мають можливість отримання коштів від Міжнародної асоціації розвитку (МАР), то виявиться майже їх повна тотожність, за виключенням Болівії, В'єтнаму, Зімбабве, Косово, Монголії, Нігерії, Пакистану і Шрі-Ланки, які не потрапили до списку МВФ.

Група найбідніших країн з великою заборгованістю (Heavily indebted poor countries, НІРС). Ця група країн виникла в 1996 році в рамках ініціативи Міжнародного валютного фонду і Світового банку по забезпеченню того, щоб жодна бідна країна не мала такого боргового тягара, яким вона не могла би керувати. У цю групу було включено 39 країн (33 з яких знаходяться в Африці, на південь від Сахари, 5 – в Латинській Америці (Болівія, Гаїті, Гайана, Гондурас, Нікарагуа) і Афганістан – в Азії) з дуже низьким рівнем ВНД на душу населення, високим рівнем бідності, та таким рівнем зовнішнього боргу, який не може керуватися традиційними засобами.

Для того щоб отримати полегшення тягара заборгованості, країна повинна відповідати наступним критеріям:

- має право запозичувати у Міжнародної асоціації розвитку і Трастового фонду скорочення бідності і сприяння економічному зростанню;
- стикається з таким рівнем зовнішнього боргу, який не може бути зменшений за допомогою традиційних механізмів;
- прийняла і виконала узгоджену з МВФ і Світовим банком програму реформ;
- розробила і впровадила стратегію скорочення бідності.

На початок 2017 року всі країни, крім Сомалі, Судану та Еритреї виконали ці умови і отримали повне списання зовнішнього боргу з боку МВФ, Світового банку, країн-членів Паризького клубу та ряду інших кредиторів. Як наслідок, в період з 2001 по 2014 рік витрати цих 36 країн на обслуговування зовнішнього боргу скоротилася приблизно на 1,8% ВВП. Переговори з іншими кредиторами, на яких припадало близько 27% загального обсягу заборгованості країн НІРС, тривають. [20].

Класифікація країн, що розвиваються, прийнята компаніями, що спеціалізуються на аналізі фінансових ринків (MSCI, FTSE Russell, Standard & Poor's). Ця класифікація стосується тільки тих країн, які мають відносно розвинуті фондові ринки. Серед них виділяють країни з ринками, що формуються (emerging markets) і країни з «граничними» або найменш розвинутими ринками (frontier markets). В основі такого поділу лежать такі критерії, як: обсяг капіталізації фондового ринку країни, її кредитний рейтинг, рівень інфляції, відкритість валютного ринку, відсутність суттєвих обмежень для зарубіжних інвесторів і т. д. Переважна більшість компаній, що спеціалізуються на аналізі фінансових ринків, до країн з ринками, що формуються (emerging markets) відносять 22 країни: 5 країн Південної Америки (Бразилія, Колумбія, Мексика, Перу, Чилі), 7 країн Азії (Індія, Індонезія, Китай, Малайзія, Тайланд, Тайвань, Філіппіни) і 10 країн ЕМЕА (Греція, Єгипет, Катар, ОАЄ, ПАР, Польща, Росія, Туреччина, Угорщина, Чехія). При цьому,

Греція, Угорщина і Чехія вже входили до групи країн з розвиненими ринками, але були виключені з неї в силу різних обставин. До групи «граничних» ринків (frontier markets) зазвичай відносять Україну і ще від 30 до 50 країн світу.

Таблиця 4

Класифікація країн за ступенем розвитку ринків

	Emerging markets	Frontier markets	Всього
MSCI	25	33	58
FTSE	23	27	50
S&P	22	44	66

Джерело: авторська розробка на основі даних, наведених у [21, 22, 23].

Висновки. Враховуючи велику кількість різних критеріїв при групуванні країн, що розвиваються, їх можливо поділити на наступні підгрупи:

- Найбільш розвинені країни з ринками, що формуються (emerging markets): це група з 20–25 країн, які мають деякі характеристики розвинених економік, але ще повністю не відповідають їх стандартам, однак можуть стати розвиненими країнами в недалекому майбутньому.
- Найменш розвинені країни: це група з 70–80 країн з низьким рівнем доходів, високим рівнем бідності, які мають необхідність в пільговому фінансуванні з боку таких міжнародних організацій, як МВФ та Світовий банк;
- Країни з середнім рівнем доходів і слабозрозумілими фінансовими ринками (frontier markets), куди входить решта (близько 50) країн, що розвиваються.

Список використаних джерел

1. Світова економіка: Підручник / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, О. І. Рогач та ін. – К. : Либідь, 2007. – 640 с.
2. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / [Під ред. Г. Н. Климко, В. П. Нестеренко]. – К. : Вища школа, 1999. – 743 с.
3. Козик В. В. Міжнародна економіка та міжнародні економічні відносини / В. В. Козик та ін. – К. : Знання-Прес, 2003. – 407 с.
4. Резнікова Н. В. Глобальна економічна взаємозалежність: сучасна парадигма та детермінанти модифікації / Н. В. Резнікова. – К. : Видавництво ТОВ «ВІСТКА», 2013. – 456 с.
5. Світова економіка: навчальний посібник / О. І. Рогач, О. Ю. Анісімова, В. Є. Намонюк. – К. : Видавництво ІМВ, 2014. – 288 с.
6. Румянцев А. П. Міжнародна економіка: підручник / А. П. Румянцев. – К. : Знання, 2009. – 541 с.
7. Філіпенко А. С. Міжнародні економічні відносини: теорія / А. С. Філіпенко. – К. : Либідь, 2008. – 408 с.
8. Рогач О. І., Шнирков О. І. Країни, що розвиваються, і транснаціоналізація світової економіки: Навчальний посібник / О. І. Рогач, О. І. Шнирков. – К. : Видавництво «Київський університет», 1998. – 140 с.
9. Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures. Second edition/UN, 2015. – 98 p.
10. Development Co-operation Report 2016: The Sustainable Development Goals as Business Opportunities / OECDpublishing. 2016. – 320 p.

11. MDG Gap Task Force Report 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/en/development/desa/policy/mdg_gap/mdg_gap2014/2014GAP_FULL_EN.pdf.
12. Support Measures Portal for LDC [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://esango.un.org/ldcportal/home>.
13. Vienna Programme of Action for Landlocked Developing Countries for the Decade 2014–2024. The second United Nations Conference on Landlocked Developing Countries, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lldc2conference.org/custom-content/uploads/2014/11/Vienna-Programme-of-Action1.pdf>.
14. Implementation of the Vienna Programme of Action for Landlocked Developing Countries for the Decade 2014–2024 Report of the Secretary-General [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/71/313.
15. Insurance Journal [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.insurancejournal.com/news/international/2016/04/18/405671.htm>.
16. Small island developing states in numbers climate change edition 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://unohrlls.org/custom-content/uploads/2015/12/SIDS-IN-NUMBERS-CLIMATE-CHANGE-EDITION_2015.pdf.
17. The World Bank Operational Policies Manual [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://siteresources.worldbank.org/OPSMANUAL/Attachments/23676675/OP310_AnnexD_June2015.pdf.
18. The World Bank Annual Report 2016 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org/en/about/annual-report>
19. List of countries eligible to access the PRGT [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/np/exr/key/pdf/PRGTeligibleCountries.pdf>.
20. Debt Relief Under the Heavily Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative: IMF Factsheet [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/16/11/Debt-Relief-Under-the-Heavily-Indebted-Poor-Countries-Initiative?pdf=1>.
21. MSCI Annual Market Classification Review [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.msci.com/market-classification>
22. S&P Global BMI, S&P/IFCI Methodology [Электронный ресурс]. – Режим доступа: us.spindices.com/documents/methodologies/methodology-sp-global-bmi-sp-ifci-indices.pdf.
23. FTSE Developed Index [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ftse.com/Analytics/FactSheets/Home/DownloadSingleIssue?issueName=AWD.

References

1. Svitova ekonomika: Pidruchnyk [World economy: Textbook] / A. S. Filipenko, V. S. Budkin, O. I. Rohach and other. – К. : Lybid', 2007. – 640 p.
2. Osnovy ekonomichnoyi teorii: politekonomichnyy aspekt: Pidruchnyk [Fundamentals of economic theory, political economy aspect: Textbook] / [Edited by H. N. Klymko, V. P. Nesterenko]. – К. : Vyshcha shkola, 1999. – 743 p.
3. Kozyk V. V. Mizhnarodna ekonomika ta mizhnarodni ekonomichni vidnosyny [International economy and international economic relations] / V. V. Kozyk ta in. – К. : Znannya-Pres, 2003. – 407 p.
4. Reznikova N.V. Hlobal'na ekonomichna vzayemozalezhnist': suchasna paradyhma ta determinanty modyfikatsiyi [Global economic interdependence: the modern paradigm and determinants modification] / N. V. Reznikova. – К. : Vydavnytstvo TOV «VISTKA», 2013. – 456 p.

5. Svitova ekonomika: navchal'nyy posibnyk [World economy: a tutorial] / O. I. Rohach, O. Yu. Anisimova, V. Ye. Namonyuk. – K. : Vydavnytstvo IMV, 2014. – 288 p.
6. Rummyantsev A. P. Mizhnarodna ekonomika: pidruchnyk [International economy: textbook] / A. P. Rummyantsev. – K. Znannya, 2009. – 541 p.
7. Filipenko A. S. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny: teoriya [International Economic Relations: Theory] / A. S. Filipenko. – K. : Lybid', 2008. – 408 p.
8. Rohach O. I., Shnyrkov O. I. Krayiny, shcho rozvyvayut'sya, i transnatsionalizatsiya svi-tovoyi ekonomiky: Navchal'nyy posibnyk [Developing countries and the world economy transnationalization] / O. I. Rohach, O. I. Shyrkov. – K. : Vydavnytstvo «Kyyivs'kyi uni-versytet», 1998. – 140 p.
9. Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures. Second edition/UN, 2015. – 98 p.
10. Development Co-operation Report 2016: The Sustainable Development Goals as Business Opportunities/ OECDpublishing. 2016/ – 320 p.
11. MDG Gap Task Force Report 2014. Available at: <http://www.un.org/en/development/desa/policy/mdg_gap/mdg_gap2014/2014GAP_FULL_EN.pdf>
12. Support Measures Portal for LDC. Available at: <<http://esango.un.org/ldcportal/home>>
13. Vienna Programme of Action for Landlocked Developing Countries for the Decade 2014–2024. The second United Nations Conference on Landlocked Developing Countries. Avail-able at: <<http://www.lldc2conference.org/custom-content/uploads/2014/11/Vienna-Programme-of-Action1.pdf>>
14. Implementation of the Vienna Programme of Action for Landlocked Developing Countries for the Decade 2014–2024 Report of the Secretary-General. Available at: <http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/71/313>
15. Insurance Journal. Available at: <<http://www.insurancejournal.com/news/international/2016/04/18/405671.htm>>
16. Small island developing states in numbers climate change edition 2015. Available at: <http://unohrrls.org/custom-content/uploads/2015/12/SIDS-IN-NUMBERS-CLIMATE-CHANGE-EDITION_2015.pdf>
17. The World Bank Operational Policies Manual. Available at: <http://siteresources.worldbank.org/OPSMANUAL/Attachments/23676675/OP310_AnnexD_June2015.pdf>
18. The World Bank Annual Report 2016. Available at: <<http://www.worldbank.org/en/about/annual-report>>
19. List of countries eligible to access the PRGT. Available at: <<http://www.imf.org/external/np/exr/key/pdf/PRGTeligibleCountries.pdf>>
20. Debt Relief Under the Heavily Indebted Poor Countries (HIPC) Initiative: IMF Factsheet. Available at: <<http://www.imf.org/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/16/11/Debt-Relief-Under-the-Heavily-Indebted-Poor-Countries-Initiative?pdf=1>>
21. MSCI Annual Market Classification Review. Available at: <<https://www.msci.com/market-classification>>
22. S&P Global BMI, S&P/IFCI Methodology. Available at: <[us.spindices.com/ documents/methodologies/methodology-sp-global-bmi-sp-ifci-indices.pdf](http://us.spindices.com/documents/methodologies/methodology-sp-global-bmi-sp-ifci-indices.pdf)>
23. FTSE Developed Index. Available at: <[www.ftse.com/Analytics/FactSheets/Home/Down-loadSingleIssue?issueName=AWD](http://www.ftse.com/Analytics/FactSheets/Home/DownloadSingleIssue?issueName=AWD)>

339.9:327.82(477)

IMPERATIVES OF INTERNATIONAL COOPERATION FOR ECONOMIC DIPLOMACY OF UKRAINE

ІМПЕРАТИВИ МІЖНАРОДНОЇ КООПЕРАЦІЇ ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

ИМПЕРАТИВЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ КООПЕРАЦИИ ДЛЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ УКРАИНЫ

Flissak K. A.

PhD (Economics), Associate professor, doctoral student in Department of International business, Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine. E-mail: Flissak.K@ukr.net

Фліссак К. А.

Кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародного бізнесу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: Flissak.K@ukr.net

Флиссак К. А.

Кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры международного бизнеса, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко. E-mail: Flissak.K@ukr.net

Abstract. *Increased competition in global markets forces producers from different countries to resort to new forms of collaboration with their foreign partners. One of these forms which are increasingly used by actors in international business is the international cooperation as a special type of economic partnership. Its use allowed Germany to take the leading position in the world economy, and therefore this experience is essential for further study.*

An equally important aspect of modern international economic activity is the support of business entities by relevant state institutions in world markets. As a rule, most of such tools of the state support are related to the economic diplomacy which in the XXI century become an important factor in the success of the country and its business representatives abroad.

This article studies certain aspects of the economic diplomacy of Ukraine and defines its interconnection with the use of the practice of international cooperation in the context of their impact on the results of foreign economic activity of Ukraine. It allowed to lead and motivate several proposals on improving the effectiveness of the economic diplomacy of Ukraine.

Key words: *foreign economic activities, export, import, efficiency, international cooperation, economic diplomacy.*

Анотація. *Загострення конкуренції на світових ринках змушує товаровиробників різних країн вдаватись до пошуку нових форм взаємодії з своїми зарубіжними партнерами. Однією з таких форм, які все частіше застосовуються суб'єктами міжнародного бізнесу, є міжнародна кооперація як особливий різновид економічного партнерства. Саме її використання свого часу дозволило ФРН вийти на провідні позиції в світовій економіці, а тому даний досвід має важливе значення для подальшого дослідження.*

Не менш важливим аспектом сучасної міжнародної економічної діяльності стала підтримка суб'єктів бізнесу з боку профільних установ держави на світових ринках. Як правило, більшість інструментів такого державного супроводу належать до економіч-

ної дипломатії, яка в XXI ст. стала важливим чинником успіху країни та її представників за кордоном.

В даній статті наведено дослідження окремих аспектів економічної дипломатії України, а також визначено її взаємозв'язок з використанням практики міжнародного кооперування в контексті впливу на результати зовнішньоекономічної діяльності України. Це дозволило навести та обґрунтувати ряд пропозиції щодо підвищення результативності економічної дипломатії нашої країни.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, ефективність, міжнародна кооперація, економічна дипломатія.

Аннотація. *Обострение конкуренции на мировых рынках заставляет товаропроизводителей разных стран прибегать к поиску новых форм взаимодействия со своими зарубежными партнерами. Одной из таких форм, которые все чаще применяются субъектами международного бизнеса, является международная кооперация как особая разновидность экономического партнерства. Именно её использование в свое время позволило ФРГ выйти на ведущие позиции в мировой экономике, а потому данный опыт имеет важное значение для дальнейшего исследования.*

Не менее важным аспектом современной международной экономической деятельности стала поддержка субъектов бизнеса со стороны профильных учреждений государства на мировых рынках. Как правило, большинство инструментов такого государственного сопровождения относятся к экономической дипломатии, которая в XXI веке стала важным фактором успеха страны и ее представителей за рубежом.

В данной статье приведены исследования отдельных аспектов экономической дипломатии Украины, а также определена её взаимосвязь с использованием практики международного кооперирования в контексте влияния на результаты внешнеэкономической деятельности Украины. Это позволило привести и обосновать ряд предложения по повышению результативности экономической дипломатии Украины.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, экспорт, импорт, эффективность, международная кооперация, экономическая дипломатия.

The current problem. The foreign economic activity of enterprises and business structures of Ukraine are intended to be an active part of the socio-economic development of the country and raising of its international prestige. At that, integration of Ukrainian economy into the world economy involves active participation in the modern international division of labour and technical exchange, global trade and multi-faceted cooperation with all countries and international partners on a mutually beneficial basis. The key question here remains the problem of promoting and defending of national economic interests. These goals can be achieved by a number of factors which have managerial, organizational, operational, legal and financial nature. An important role here can play new unconventional forms and methods of organization and support of foreign economic activities, including through the full use of the mechanisms of economic diplomacy. Considerable untapped potential in this area for Ukraine contained in international cooperation.

Brief literature review Various aspects of foreign economic activities in the field of trade and investment partnership of countries, their participation in integration processes with the use of a range of forms and methods of cooperation were considered in works of such scientists as O. Bilorus, V. Budkin, I. Burakovsky, A. Filippenko, I. Gladij, T. Gordeeva, V. Heyets, T. Kalchenko, A. Kredisov, V. Leontiev, D. Lukyanenko, Y. Makogon, A. Mazaraki, V. Novitsky, Y. Pakhomov, J. Sachs, S. Sokolenko, J. Stiglitz, T. Tsygankova, I. Shkola and others. Question of use of diplomatic support instruments in the promotion abroad of the economic interests of

the country are researched by N. Bayne, G. Carron de la Carriere, D. Degterev, A. Likhachev, E. Molendowski, W. Polan, V. Schetin, O. Sharov, V. Vergun, S. Woolkock, Yu. Zhou.

The purpose of this article. However, virtually out of the spotlight of the Ukrainian scientists remains such a segment of the foreign economic activity development as participation in the international cooperation, the role of which increases significantly in conditions of escalating competition in a globalized world. The partition of spheres of influence and fulfil of their own economic interests of players in international markets can occur either through mergers and acquisitions, or through cooperation. In the latter case achieves the effect of turning a competitor into a partner. In these processes the economic diplomacy can and should play an important role.

The important research results. Indicators of foreign economic activity of Ukraine during last years show the gradual formation of the new dynamics of export-import operations, as well as the emergence of certain problems related to retention of positions in foreign markets. As the gross domestic product of Ukraine significantly depends on the volume of exports of goods and services, the efficiency of foreign trade do not lose their relevance. Moreover, the impact of crisis factors on the participants of international markets, increased competition, despite Ukraine's membership in the WTO, new agreements for free trade areas enhance the need for increased activity of national agents with foreign partners.

The current value of the foreign economic relations is reveal in the fact that they allow to balance the economic and social development of both the country and individual enterprises and business entities. Hereby it is very important to balance exports and imports of goods. However, it should be keep in view that even balanced exports and imports may not always indicate the effectiveness of foreign trade operations, at least for one of the parties. Balance of exports and imports by the currency between partner countries does not exclude that one of them will be of great benefit, and another – less. Therefore, a special role here must be played by the economic diplomacy tools, which enable and support cooperation between countries and their economic entities on the basis of mutual interest and the maximum accounting of interests of the sides.

Ukraine's interests in relation to the partner countries in foreign trade primarily are characterized by a geographical structure of exports and imports. Data regarding its dynamics over the last 20 years are shown in table 1.

Table 1

Aggregated geographical structure of foreign trade in goods of Ukraine, in % [10]

	1995	2005	2014
Export by region of destination	100	100	100
Developed economies – total	25.4	35.6	34.8
<i>including:</i>			
Europe – total	21.8	31.4	31.9
<i>including European Union</i>	21.0	30.1	31.5
USA	2.6	2.8	1.2
Japan	0.6	0.2	0.4
other	0.5	1.2	1.3
Transition economies	51.5	32.4	28.9
Developing economies – total	20.3	32.0	36.2
<i>including:</i>			
Africa	1.4	7.0	9.5
America	1.4	2.3	1.2
Eastern, Southern and South-Eastern Asia	11.6	11.3	13.3
Western Asia	5.9	11.4	12.2

The data of table 1 indicate export potential of Ukraine on the markets of the EU and CIS countries (according to UNCTAD classification the last ones belong to "the countries with the transition economy"). In connection with the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union, this trend will continue to develop. The table 2 reflects the performance of external trade in goods of Ukraine in general and in particular with the European Union. The dynamics of Ukrainian merchandise export showed growth from 2000 to 2013, but in 2014 – 2015 due to certain reasons, there was a significant reduction both in general and with the European Union. The ratio of coverage import by export in trade between Ukraine and the EU since 2005 is below one. To complete the analysis of trade relations Ukraine with the EU is necessary to make assessment of the situation from the position of the European Union.

As shows the analysis, the trade-economic relations between the EU and Ukraine, which should serve as the basis for realization of country's aspirations of European integration, are characterized by a relatively low level of development. According to EU statistics, the share of Ukraine in total import of the EU from third countries (so called "Extra-EU") in 2005 – 2015 ranged in diapason 0,7% – 0,8%, only in 2007 and in 2011 it reached 0.9% and in 2015 – 0.7%. Hereby the volume of imports in 2015 was decreased by 7% relatively from previous year. The share of EU exports to Ukraine in general volumes to third countries (Extra-EU) is gradually reduced from 1.9% in 2008 to 1.4% during 2011 – 2013, 1% in 2014 and 0.8% in 2015. The volume of European exports to Ukraine in 2014 decreased to the level of the previous year by 28.9%, and in 2015 – by 18%. Foreign trade balance EU trade with Ukraine is positive and its value is ranged from 10 515 million Euros in 2008 to 9 222 million Euros in 2012, 3 262 million Euros in 2014 and 1154 million Euros in 2015 [4].

As evidenced by domestic statistics, Ukraine had a negative balance of foreign trade with EU countries in goods trade during 2004 – 2015 (table. 2). Hereby its value as a percentage of imports ranged from 15.7% in 2005 to 38% in 2013, 19.2% in 2014 and 15.1% in 2015. However, the decrease in the relative value of the negative balance in the last 2 years was not due to the increase of exports, but due to more rapid decline of imports relatively to decline exports to the EU.

Table 2

The efficiency characteristics of external trade of Ukraine with the European Union *

	Year	Direction	Export		Import		The foreign trade balance		The coverage ratio of imports by exports	The amount of imports by \$ 1 of exports
			\$ Million	+, - in% compared to the previous period	\$ Million	+, - in% compared to the previous period	\$ Million	in % to imports		
1.	2000	Total	14 572,5	25.8	13 956,0	17.8	616.5	4.4	1.044	0.96
		EU	4 576,3	24.9	4 047,7	17.0	528.6	13.1	1.131	0.88
2.	2005	Total	34 228,4	134.9	36 136,3	158.9	- 1 907,9	5.3	0.947	1.06
		EU	10 293,3	124.9	12 211,3	201.7	- 1 918,0	15.7	0.843	1.19
3.	2010	Total	51 405,2	50.2	60 742,2	68.1	- 9 337,0	15.4	0.846	1.18
		EU	13 085,3	27.1	19 151,4	56.8	- 6 066,1	31.7	0.683	1.46
4.	2013	Total	63 320,7	23.2	76 986,8	26.7	- 13 666,1	17.8	0.822	1.22
		EU	16 758.6	28.1	27 046,5	41.2	- 10 287,9	38.0	0.619	1.01
5.	2014	Total	53 901,7	-14.9	54 428,7	-29.3	-527.0	0.9	0.99	1.01
		EU	17 002,9	2.6	21 069,1	-22.1	- 4 066,2	19.2	0.807	1.24
6.	2015	Total	38 127,1	-29.3	37 516,4	-31.1	610.7	1.6	1.016	0.98
		EU	13 015,2	-23.5	15 330,2	-27.2	- 2 315,0	15.1	0.849	1.18

* Calculated by the author based on the data: [8].

Overall, positive dynamics of investment cooperation between Ukraine and the EU over the period since 2003 has stalled in 2014-2015. If at the end of 2003 in Ukraine has been invested by the European Union 3805,3 million U.S. dollars direct investment, that at the end of 2010 – 35225.2 million and at the end of 2013 – 44423,0 million, however, for 2014, the amount decreased by 8.8 billion, and for 2015 another 2.6 billion U.S. dollars. Thus, the direct investments of the EU into the Ukrainian economy in 2014 – 2015 declined compared to their peak in 2013 on 25.6% [3].

The given actual data shows the weaknesses and focuses on core national interests of Ukraine in trade and economic cooperation with the EU. Particularly they are, at first, the need for a balanced foreign trade and reduce the negative balance, and at second, the need to restore the positive dynamics in attracting to the national economy of direct investment from the EU, including integration into European resource potential in the context of the implementation of the "Investment plan for Europe".

Significant opportunities in ensuring of national economic interests in foreign trade and investment cooperation of Ukraine with European partners can receive a positive decision as a result of effective implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union (in Ukraine it ratified by Law №1678-VII dated 16.09.2014) [1]. As a guide to action and the imperatives of the European Union in activities of authorized institutions and actors of economic diplomacy of Ukraine should be the basic positions and regulations of the Agreement related to the economic cooperation. It is primarily the Title IV "Trade and trade-related matters", Title V "Economic and sector cooperation", Title VI "Financial cooperation, with anti-fraud provisions" Title VII "Institutional, general and final provisions".

The commodity structure of exports also must be taken into account in the development of complex of measures on overcoming of problematic situations in merchandise exports and providing the retention of positions in already developed foreign markets and identify opportunities for expansion. Table 3 summarizes data describing the specified structure.

Table 3

Aggregated structure of foreign trade in goods of Ukraine by product, in %
[10:117, 131]

Product group (by main SITC Revision 3)	Export			Import		
	1995	2005	2014	1995	2005	2014
Total	100	100	100	100	100	100
<i>include:</i>						
All food items	19.0	12.4	30.7	7.9	7.2	10.8
Agricultural raw materials	1.0	1.5	1.8	2.4	1.3	1.1
Fuels	4.3	9.8	3.7	47.8	29.8	27.8
Ores, metals, precious stones and non-monetary gold	8.2	7.2	9.9	3.1	4.3	3.1
Manufactured goods	66.4	68.4	53.6	37.9	57	56.6
<i>include:</i>						
Chemical products	12.8	9.1	5.2	6.7	11.8	16.7
Machinery and transport equipment	14.1	13.1	13.2	17.0	26.4	20.8
other manufactured goods	39.4	46.3	35.2	14.2	18.7	19.1

As can see from table 3, over the last 20 years in the Ukrainian exports has significantly increased the proportion of food products (from 19.0% to 30.7%) with a simultaneous decrease in the share of industrial goods (from 66.4% to 53.6%).

According to UNCTAD data, characteristic for Ukraine's foreign trade is that the main product groups in its exports are raw materials, or semimanufactures products made from ferrous metals (table 4).

Table 4

Export structure of Ukraine by product [10:168]

Leading products exported based on SITC Revision 3 (3-digit level)		Average value in percent (2013-2014)	
Code	Label of product group	of merchandise export of Ukraine	of the volume of world exports by commodity group
	All commodity groups	100	0.31
672	Ingots, Iron steel primary products	8.3	13.99
44	Maize unmilled, excl. sweet corn	6.1	10.39
421	Fixed veg fats, oils, "soft"	6.1	9.47
281	Iron ore and concentrates	6	2.74
673	Flat iron non-alloy steel products	5.4	4.23
676	Iron & steel bars, rods, sections	5.3	3.56
41	Wheat incl. spelt, meslin, unmilled	3.6	4.29
671	Pig & sponge iron, ferro alloys etc	3.2	5.20
222	Oil seeds, oleaginous for soft oil	3.1	2.25
791	Railway vehicles and equipment	2.8	5.40
	Total by given positions	49.9	
	Remainder	50.1	

As 49.9% of Ukrainian exports fall to the share of 10 given leading commodity positions (2013 – 2014), it is advisable to pay attention to the ratio between price changes and the dynamics of the physical volume of exports by these commodity groups. Table 5 shows the indices of average export prices and indices of physical volumes of commodity positions, which are allocated to the statistics of UNCTAD (table 4) as the main commodity groups of Ukrainian exports.

Opportunely it should note that such analytical comparisons, particularly in the modern economic diplomacy of Ukraine, with some exceptions [Flissak A. A., 2005], are almost non-existent.

Table 5

Indices of average export prices and physical volumes of Ukrainian export on separate merchandise groups, in % (calculation based on [7:80-85])

Code (by Ukrainian Classification of Commodities)	Merchandise group	2014		2015	
		The index of average prices	The index of physical volume	The index of average prices	The index of physical volume
10	Cereals	89.5	127.2	78.9	117.3
11	Flour-grinding products	90.0	102.9	80.1	118.3
12	Oil seeds and fruits	92.7	91.5	83.4	104.9
15	Animal or plant fats and oils	80.2	143.0	93.8	92.1
26	Ores, slags, ashes	86.4	110.8	59.8	106.7
72	Ferrous metals	97.1	92.9	75.0	83.5
73	Preparations from ferrous metals	89.9	76.3	84.4	64.3
86	Rail locomotives	90.3	36.9	80.4	31.2

Draws attention to a significant difference in the indices of average export prices and volumes by next merchandise groups: 2014 – cereals with 89.5% and 127.2% accordingly, flour-grinding products with 90,0% and 102,9%, animal or plant fats and oils with 80.2% and 143,0%, the ores, slags, ashes 86,4% 110,8%; in 2015 – cereal with 78.9% 117,3%, flour-grinding products with 80,1% 118,3%, animal or plant fats and oils with 83.4% 104,9%, the ores, slags, ashes 59,8% and 106.7%.

The index shows how change both average export prices for the goods and volumes of their shipment to the buyers (importers). Significant difference in indices of the physical volume indicates that export prices are reduced, and the physical volumes (physical indicators of export) of products grow, that means that was sold more products at lower prices. The result is the shift the accumulation of financial result from exporter to importer, and in the end, the Ukrainian economy receive losses.

Real and effective direction of change of the situation can be considered the use by Ukraine the advantages of international division of labor, which leads to the deepening in specialization and concentration of production both in larger enterprises and in individual countries. This allows to use the latest equipment and technology, to reduce the cost of production per unit of output and to increase productivity. Referring to the necessity of intensification of activity of Ukrainian business and the relevant government and diplomatic entities in relation to establishing the participation of the Ukrainian side in international cooperation, primarily with EU countries.

It should be take into account the next fact. At the conclusion of agreements on specialization and cooperation with the aim of production concentration, can be developed two ways of partnership. The first one is orientation of partners on simple transactions on exchange of commodities, efficiency from the cooperation of which will be fairly minor, and the partnership will be short-lived or temporary. The second is the creation of modern systems of production and distribution of products, with specification of shares, obligations and benefits of each of the members of the cooperation.

Currently, the Germany is the most effective user of advantages from international cooperation and successful implementation of this model provides up to 48% of export via a cooperative supplies that are based on long-term joint activities [2].

When determining tasks and directions of activity of the institutions of economic diplomacy on the organization of participation of Ukrainian business in international cooperation it is important to consider proven in Germany components of the modern cooperative model of the German economy:

- the first, the allocation determining factors for cooperation;
- the second, the definition of the scope of cooperation;
- the third, the grouping and analysis of the possible positive economic effects for future cooperative activities;
- the fourth, the systematization of the possible risks that may be hiding by cooperating activity of partners [Flissak K. A., 2009: 57].

In the exports activity, the use of the cooperative model offers significant benefits, among which are the following ones: the ability to offer the most favorable prices for buyers and consumers; the offer of additional products, goods and services; the opening and the conquest of new external markets; win in attracting of new consumers and customers; undertaking the realization of the complete and complex customer orders; retrenchment on advertising, sales activities and logistics [9].

We consider that the imperatives for economic diplomacy of Ukraine in the implementation of the participation of national business entities in the international cooperation, primarily in the markets of the European Union, are:

- define the goals of cooperation;
- the choice of partners in international cooperation;
- the choice of sectors and areas of activities;
- definition of tools of decision-making;
- the choice of forms of cooperation;
- consideration of influence of different factors, such as risks, benefits, attractiveness, stimulation, state support, creation of framework conditions etc.;
- the use of mechanisms of state assistance and support;
- establishment of a coordination center of cooperation [Flissak K. A., 2009: 188].

Conclusions. With the purpose of defending national economic interests of Ukraine in foreign markets, overcome the negative trends in merchandise exports, hold positions in already developed foreign markets, identify opportunities for export expansion in new directions, concentrate main national interests of Ukraine towards the EU there are advisable:

- first, to develop a set of measures for the achievement of a more balanced foreign trade with reducing its negative balance;
- secondly, to introduce in practice activity of institutions of economic diplomacy permanent monitoring of indices of average export prices and index of physical volumes of Ukrainian merchandise exports to prevent displacement accumulation of a financial result from Ukrainian exporters to foreign importers, and financial losses of the Ukrainian economy;
- thirdly, attract the attention of Ukrainian scientists and practitioners in the sphere of foreign economic activities and institutions of economic diplomacy at expand and intensify participation of Ukraine in international cooperation, taking into account the European experience and existing requirements for build of effective models.

References

1. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part (ratified by Law № 1678-VII from 16. 09. 2014) – http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011
2. Außenhandel. Zusammenfassende Übersichten für den Außenhandel. Fachserie 7 Reihe 1. August 2015. Statistische Bundesamt; Wiesbaden. – 2015. – 97 s.
3. Direct foreign investment from EU countries in Ukraine. – Available at: <www.ukrstat.gov.ua>
4. European Union, Trade in goods with Ukraine. European Commission. Directorate-General for Trade. 14. 04. 2016 (10 P.) – Available at: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf>
5. Flissak A. A. (2005). – Zovnishnyoekonomichni predstavnytstva krajiny za kordonom: mizhnarodnyj dosvid ta ukrajinski perspektyvy reformuvannya' [Foreign economic representatives offices of the country: international experience and Ukrainian perspectives of reform], *Economic Annals-XXI* 11-12: 8-13.
6. Flissak K. A. (2009). – Formuvannya kooperatzijnoji modeli rozvytku bilateralnyh ekonomichnyh vidnosyn Ukrajinny I Nimechchyny' [Formation of cooperation model of development of bilateral economic relations between Ukraine and Germany]: Monografia. – Ternopil: Novyj Kolir: 288.

7. Foreign trade of Ukraine with goods and services in 2015. Statistical yearbook (2016) [Zovnishnya torgivlya Ukrajinu tovaramy ta poslugamy u 2015 rotzi. Statystuchnyj zbirnyk]: 159.
8. Geographic structure of exports and imports of goods. – Available at: <www.ukrstat.gov.ua>
9. GründerZeiten Nr. 11, aktualisierte Ausgabe 03/2006. Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie. – 4 s.
10. UNCTAD. Handbook of Statistics 2015. – United Nations, New York, 2015. 376 p.

Список використаних джерел

1. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. Außenhandel. Zusammenfassende Übersichten für den Außenhandel. Fachserie 7 Reihe 1. August 2015. Statistische Bundesamt; Wiesbaden; 2015, 97 s.
3. Прямі іноземні інвестиції з країн ЄС в економіці України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
4. European Union, Trade in goods with Ukraine. European Commission. Directorate-General for Trade. 14. 04. 2016. – 10 p. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf.
5. Фліссак А. А. Зовнішньоекономічні представництва країни за кордоном: міжнародний досвід та українські перспективи реформування / А. Фліссак // Економічний часопис – XXI. – 2005. – № 11-12. – С. 8-13
6. Фліссак К. А. Формування коопераційної моделі розвитку білатеральних економічних відносин України і Німеччини: Монографія. / К. Фліссак – Тернопіль: Новий колір. – 2009. – 288 с.
7. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2015 році. Статистичний збірник. – К. : Держстат України, 2016. – 159 с.
8. Geographic structure of exports and imports of goods. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
9. GründerZeiten Nr. 11, aktualisierte Ausgabe 03/2006. Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie, S.1.
10. UNCTAD. Handbook of Statistics 2015. – United Nations, New York, 2015. – 376 p.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Tolstov S. V. Goals and principles in partnership relations between the EU and the African Union .	4
Мінгазутдінов І., Мінгазутдінова Г. Виклики та загрози безпеці країн Центральної Азії у зв'язку з російською анексією Криму 2014 р.	13
Шевченко О. В. Проблема глобальної зміни клімату в контексті міжнародної безпеки	24
Goltsov A. Leadership and hegemony in geostrategy of informal neo-empires	39

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Zadorozhnii O. V. Revisiting the issue on the extraterritorial effect of the Russian law and the international law	50
Мушак Н. Б. Правове регулювання функціонування інформаційних систем у межах Шенгенського простору	70

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МЕВ

Shnyrkov O. I., Chugaiev O. A. Economic Integration of Ukraine with the EU under Disintegration with Russia	82
Якубовський В. В. Новітні міжнародні та національні регуляторні механізми зменшення кредитних ризиків та їх реалізація в банківському секторі України	95
Хватов Ю. Ю. Класифікація країн, що розвиваються у світовій економіці	107
Flissak K. A. Imperatives of international cooperation for economic diplomacy of Ukraine	118

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 130

Заснований в 1996 році.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: **Дорошко М. С.**, доктор історичних наук, професор.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 7 від 28 лютого 2017 року.**

Підписано до друку 06. 03. 2017 року.
Наклад 100 прим.

Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 044-483-11-25
Сайт: <http://journals.iir.kiev.ua>